

Een bende op Java

Peter Schumacher

Een bende op Java

Japanners, diamanten,
wapensmokkelaars en vragen rond
de dood van generaal Spoor

Van Gennepe

Inhoud

Inleiding 11

Hoofdstuk I

???????????????? 15

Japanse officier Nakamura rooft koffers
vol juwelen uit pandhuis 15

Het Britse militair bestuur 17

Minnares 20

Chinezen helpen een deel van de schat te verbergen 21

Nakamura en de opstand in Indramajoe 23

Hoofdstuk II

De arrestatie van Nakamura
en het begin van het proces 25

Nakamura gearresteerd 25

Herinneringen van Dirk Bogarde 26

Britse officieren achterhalen partij juwelen
en steken deel in eigen zak 28

Officier van Justitie gaat op onderzoek uit 29

Verhoren en getuigenverklaringen 30

Britten belonen NEFIS-informanten met juwelen 33

Hoofdstuk III

De gouden lelie 36

Japanners worden verhoord 36

Eerste publicatie 39

Gouden Lelie 40

‘Vrijwillige’ inzameling diamanten 42

© 2005 Peter Schumacher / Van Gennep
Nieuwezijds Voorburgwal 330
1012 RW Amsterdam
Omslagontwerp Erik Prinsen
Verzorging binnenwerk Hannie Pijnappels
Drukwerk Bariet
ISBN 90-5515-574 8 / NUR 680

Hoofdstuk iv

- De smokkel van goud en diamanten** 45
  - De rechtzaak tegen Carla Wolff 45
  - ‘Onontwikkelde en ijdele vrouw’ 47
  - Het proces tegen captain Morton 48
- Britse sergeant smokkelt diamant naar Londen 50
  - Vragen over vrijspraak van Morton 52
  - Als een vertelling van Somerset Maugham 53
- Diamanten en goud het land uit gesmokkeld 54

Hoofdstuk v

- Nieuwe onthullingen** 58
  - Het proces tegen Nakamura en Nomura 58
    - Goud en tranen 59
    - ‘Rommel’ 61
    - Indirect bewijs 64
    - Requisitoir en vonnis 65
    - Verzachtende omstandigheden 66
    - Temporaire Krijgsraad was laks 68

Hoofdstuk vi

- De Kipas Hitam** 71
  - Naspel en analyse 71
- Waren de Nakamura-juwelen bestemd voor steun aan de Kipas Hitam? 73
- Publicaties en een uniek dossier 77

Hoofdstuk vii

- Luyke Roskott** 81
  - Kapitein Luyke Roskott en zijn ‘bende’ 81
  - ‘Echt een kanjer’ 82
- Japanners, juwelen en een ontmoeting met Carla Wolff 85
  - ‘Hij zorgde ervoor anderen aan zich te verplichten’ 89
  - Nergens bang voor 90

Hoofdstuk viii

- Malversaties in het leger** 93
  - De moord op vaandrig Aernout 93
  - Bieger ontmoette angstige Aernout 95
  - Vakbond beschuldigt ‘profiteurs’ van ccc 96
  - Spoor machteloos bij bestrijding malversaties 99
  - De Van Roijen-Roemonderhandelingen 103

Hoofdstuk ix

- Hartinfarct of moord?** 105
  - De onverwachte dood van generaal Spoor 105
  - Was het moord? 108
  - Geruchten en speculaties 110
  - Hardliners 111
  - Crime passionel? 112
  - Coupplannen 114
  - Westerling 115

Hoofdstuk x

- Onderzoek naar malversaties stopgezet** 118
  - Meer verdachte sterfgevallen 118
- Geruchtmakend artikel in Bataviaasch Nieuwsblad 120
  - Proces wegens smaad 122
  - Getuigen bevreemd te verschijnen 124

Hoofdstuk xi

- Een subjectief rapport** 127
  - Angst voor wraak bij vakbondsbestuurders 127
  - De plotselinge dood van journalist Houbolt 129
    - De Leidsche Post* klaagt aan 130
    - Minster laat onderzoek instellen 132
    - Luyke Roskott verdedigt zich 133
    - Eindrapport Commissie-Zaaijer 134
    - ‘Nederland mag trots zijn op zijn leger’ 136

Minister negeert aanbevelingen Rapport-Zaaijer
en rehabiliteert Van der Putten 137
Mr. Zaaijer protesteert 139
Vernietiging documenten 140

Hoofdstuk xii

Verdere scandalen 142
Wapensmokkel gedoogd wegens
hoger politiek belang 142
Auctor intellectualis 144
Smokkelbestrijder slachtoffer van intriges 146
‘Geweldige wapendiefstallen uit
Nederlandse magazijnen’ 148
De man met drie petten 148
Opiumsmokkel 151

Hoofdstuk xiii

Na de onafhankelijkheid 153
Nederlanders steunen islamrebellens 153
Van der Putten moet van minister namen noemen 156
Van der Putten op staande voet ontslagen 160

Hoofdstuk xiv

De zestiger jaren 162
Luyke Roskott: ‘Moreel heb ik niets misdreven.’ 162
Visser veroordeelt Van der Putten in nota 163
Fractievoorzitter Oud verwijt zijn partijgenoot Visser
‘ondemocratisch optreden’ 166
Epiloog 167

Bijlagen 170

Buit 170
Geld 172
Notulen van de bijeenkomst van de BBM met Spoor 174
Verklaring van Ans Persoon,
privé-secretaresse generaal Spoor 178
Gifmoord op z’n Indonesisch 180

Kwestie Petersen 180
Necrologie Jaap Houbolt 184
Drie ministers van Oorlog/Defensie 185
Mr. J. Zaaijer 187
Officiersrangen in het leger 188

Nawoord 189

Dankwoord 189
Noten, bijlagen en namen 191
Spelling en haakjes 191

Noten 192

Literatuurlijst 199

Register 203

Inleiding

ccc, welke Nederlander in Indië van na de oorlog herinnert zich niet waar die letters voor stonden: Corruptie, Chantage en Connecties. ccc is voor velen in die chaotische jaren het enige instrument om iets voor elkaar te krijgen, van een broek bemachtigen tot een beveiligde treinreis op zoek naar familieleden. Er heerst een tekort aan letterlijk alles: geld, goederen, transport, veiligheid en zelfs aan een gevoel echt bevrijd te zijn nadat Japan op 15 augustus heeft gecapituleerd.

Die chaos en wetteloosheid heeft alles te maken met het machtsvacuüm dat optreedt omdat Japan is verslagen en er nog geen gezag kan worden uitgeoefend door het Nederlands-Indische gouvernement, dat tijdens de bezetting in ballingschap in Australië verblijft. Nederlandse troepen en politie zijn er nauwelijks en Britse troepen, die tijdelijk het gezag zouden moeten overnemen, blijken ook niet onmiddellijk met voldoende manschappen aanwezig te kunnen zijn om de wet te komen handhaven.

Een tweede oorzaak voor grote verwarring, onveiligheid en onzekerheid is de dreiging van een nieuw gewapend conflict met jonge, fanatieke Indonesiërs die strijdend hun eigen land willen bevrijden van de Nederlanders, nadat hun leiders daags na de Japanse capitulatie de onafhankelijkheid hebben uitgeroepen. Als blijkt dat Nederland alleen bereid is over een vorm van onafhankelijkheid te praten indien er rust en vrede heerst in het land, worden overal in het land Nederlanders vermoord en ook Indonesiërs omgebracht die ervan worden verdacht te heulen met Nederland.

Direct na de capitulatie zitten daarom voor hun eigen veiligheid nog tienduizenden Nederlanders in voormalige Japanse internerings- en krijgsgevangenkampen. De Japanners wordt door het South East Asia Command (SEAC), in feite het Britse oppercommando in het gebied, opgedragen hen te beschermen tegen

mogelijke aanvallen van Indonesische nationalistes. Tegelijkertijd besluiten de Japanners zichzelf te internen in afwachting van hun repatriëring naar Japan. Een zeer verwarrende situatie!

In die omstandigheden kunnen Britse troepen, waarvan de eerste pas eind september in Indië landen, voorlopig weinig uitrusten. Gedwongen door de omstandigheden en nog lijdend aan de gevolgen van een onmenselijke onderdrukking door de Japanse bezetter, zoeken veel mensen naar manieren om de chaos te overleven en er het beste van te maken. Het leven is één grote oefening in improviseren, waar God noch gebod een rol van betekenis speelt. Met goede connecties en wat omkoperij is alles te 'regelen'. En het gebeurt op grote schaal en komt in alle lagen van de bevolking voor. Corruptie is normaal geworden, van hoog tot laag.

Ter illustratie van het gebrek aan normbesef in die dagen enkele persoonlijke ervaringen:

Als jongen van twaalf, net 'bevrijd' uit een jongenskamp, jatten mijn vrienden en ik broeken weg uit een militair magazijn. Dat is geen stelen, want we lopen aan het eind van de internering in niet meer dan een broekje en een hemdje. Schoenen hebben we allang niet meer. Naast ons kamp hebben Britse jagers net een kampong gebombardeerd en de bevolking slaat op de vlucht. Wij zijn er als de kippen bij om alles van waarde uit die kampong mee te nemen en triomfantelijk als buit in het kamp te laten zien. Geen boze reacties van ouderen. Nee, goed gedaan jongens, maar pas wel een beetje op, want dit is gevaarlijk.

Dat er ook wel spontaan hulpbetoon was bewijst het volgende voorval. Mijn vader had in oktober '45 met veel CCC twee plaatsen kunnen krijgen op een beveiligde trein van Bandoeng naar Batavia om mijn moeder en zussen daar weer te kunnen zien. Toen mijn vader en ik zaten te wachten kwam er een Nederlandse vrouw naar ons toe die ook dringend naar Batavia moest. Zij vroeg mijn vader of zij als zijn echtgenote mee kon. Dat heeft hij toen geregeld zonder er iets voor terug te vragen.

Ook als het dagelijks leven in door militairen beschermde gebieden rond een aantal grote steden weer enigszins normaal wordt, heerst er twijfel over de naaste en verdere toekomst. Dagelijks vragen mensen zich af of ze in Indië moeten blijven of een

veilig heenkomen moeten zoeken in Nederland. In het laatste geval is de volgende vraag hoe dit door middel van CCC te regelen. Een bescheiden woning of een kaartje voor de boot, weg uit de chaos, is zonder de juiste connecties niet voor elkaar te krijgen.

In het leger is de situatie niet anders en het moreel van de troep zakt nog verder als duidelijk wordt dat 'de zaak voor Indië' verloren is. Het vervolgen van militairen en zeker van officieren die zich verrijken wordt ernstig beperkt omdat iedereen boter op zijn hoofd heeft. Als er één grote corruptieling veroordeeld wordt, bestaat de kans dat hij nog hogere officieren in zijn val meesleurt, dus wordt bewijslast dikwijls verdoezeld.

Het officiële beleid is gericht op een federale staatsvorm voor een onafhankelijke Indonesische staat, die sterke banden blijft houden met de voormalige koloniale overheerser Nederland. Het idee erachter is dat Nederland op deze manier zijn economische en financiële belangen zo veel mogelijk zal kunnen veiligstellen. Het gevolg is dat corrupte federale functionarissen moeten worden beschermd, soms ten koste van de veiligheid van Nederlandse soldaten. Geen wonder dat onder dergelijke omstandigheden het moreel verder zakt en er voor de slimsten en de handigsten gelegenheid te over is om ongestraft zaken naar eigen hand te zetten.

Met de overdracht van de soevereiniteit aan Indonesië eind december 1949, draagt Nederland ook alle kenmerken over van een corrupte samenleving. Dat stukje Nederlandse erfenis vormt ook nu nog, na zestig jaar onafhankelijkheid, in Indonesië de harde kern die economische vooruitgang verlamt. *Korupsi* is de eerste letter van KKN (gevolgd door *Kolusi* – letterlijk: heimelijke verstandhouding, maar lees: Connecties – en *Nepotisme*), een algemeen begrip waarmee de Indonesiër van nu precies hetzelfde bedoelt als indertijd CCC.

In dit boek probeer ik met een aantal sprekende voorbeelden aan te tonen hoe veel mensen CCC gebruikten als kruipolie in een samenleving waar het normbesef van het vooroorlogse Indië onderhevig was geworden aan sterke erosie.

In het eerste deel van het boek beschrijf ik aan de hand van ooggetuigenverslagen, krantenartikelen en archiefstukken de lotgevallen van een aantal personen die betrokken zijn geweest bij de

door de Japanse officier Hiroshi Nakamura gepleegde diefstal van een groot aantal kostbare juwelen die lagen opgeslagen in het centrale pandhuis in Batavia (het huidige Jakarta). Dit verhaal is bekend onder de naam ‘De Schat van Nakamura’. Het is in de loop der jaren een aantal malen beschreven, maar omdat het gebeurde zeer tot de verbeelding spreekt is het verhaal altijd zwaar gero-mantiseerd; het diende zelfs als basis voor een vele malen herdrukte detectiveroman.

Ik tracht in mijn verhaal zo dicht mogelijk bij de door mij gevonden feiten te blijven, waarbij duidelijk wordt dat ook hooggeplaatste personen, inclusief Nederlanders en Britten in dienst van de Militaire Inlichtingendiensten, er niet voor terugdeinsden zich aan de gestolen kostbaarheden te vergrijpen.

Vervolgens trek ik het verhaal over de CCC-mentaliteit door naar grootschalige corruptie, wapensmokkel, verdachte sterfgevallen – inclusief die van legercommandant generaal Spoor – en soms ronduit misdadig gedrag door Nederlandse militairen. Deze zaken blijven in Nederland de gemoederen bezighouden tot aan het begin van de jaren zestig, wanneer de politiek in Den Haag verwikkeld raakt in een warboel van rapporten, beschuldigingen en ontkenningen. Het parlementaire debat loopt zo hoog op dat het de toenmalige minister van Defensie bijna de kop kost.

Hoe omvangrijk deze ‘onregelmatigheden’ in Indonesië zijn geweest is nooit tot op de bodem uitgezocht. Ik tracht in dit boek op z’n minst duidelijk te maken dat zij zich op veel grotere schaal hebben voorgedaan.

Hoofdstuk I

Japanse officier rooft koffers vol juwelen uit pandhuis

Het is omstreeks 20 augustus 1945, enkele dagen na de capitulatie van Japan op de 15^e en de uitroeping van een onafhankelijke Indonesische republiek op de 17^e, als een Japanse officier voor miljoenen aan kostbare juwelen uit het centrale Pandhuis in Batavia in twee vrachtwagens laadt en wegrijdt. Het personeel blijft in verbijstering achter.¹

Het gebouw van de Pandhuisdienst ligt aan Kramat, een brede straat even buiten het centrum van Batavia. De Japanse officier is kapitein Hiroshi Nakamura. Bij de betreding van het gebouw verkeert hij in het gezelschap van de voormalige Japanse pandhuischef Sinoda. De dag tevoren heeft Nakamura de net benoemde Indonesische beheerder opdracht gegeven vijf koffers klaar te zetten. Daarin moeten zo veel mogelijk gouden sieraden en diamanten, die tijdens de bezetting in dit pandhuis bijeen zijn gebracht, worden gepakt om ze direct mee te kunnen nemen. De operatie loopt van meet af aan heel anders dan is voorzien. De hiervolgende reconstructie is gebaseerd op bewaard gebleven getuigenverklaringen, archiefstukken en krantenartikelen.

De eerste tegenvaller voor Nakamura is dat de Indonesische pandhuisdirecteur zijn instructies niet heeft opgevolgd. De vijf koffers staan niet klaar. Dan moet het maar anders. Met behulp van het personeel, onder wie enkele Indo-Europese werknemers, worden de brandkasten leeggehaald. Een aantal aanwezige koffers is al gauw overvol. Er worden inderhaast nog een paar manden aangevoerd en ook die worden volgegooid. Volgens enkele getuigen stampet Nakamura met zijn laarzen de juwelen nog eens extra aan om zo veel mogelijk te kunnen meenemen. Niet alles kan mee.

De oorspronkelijke opdracht van zijn baas, kolonel Akira Nomura, hoofd van het Planbureau van het Japanse leger, luidt om de koffers direct naar diens hoofdkwartier aan het Koningsplein te brengen. Omdat de meeste juwelen zich nog in zakjes bevinden met daarop vermeld de namen van de oorspronkelijke eigenaars, besluit Nakamura anders. Hij brengt alles naar zijn eigen huis aan de Villalaan (nu jalan Cendana) in de wijk Menteng. Hij wil eerst een duidelijk overzicht krijgen van de buit.

Het plan om het pandhuis leeg te halen zou een dag eerder zijn bedacht tijdens een vergadering van het Planbureau van het Japanse leger, waarvan de Japanse naam Kikikuka luidt. Het belangrijkste doel van die bijeenkomst is een manier te vinden om aan middelen te komen waarmee vijf kampen kunnen worden ingericht. In die kampen willen Japanse militairen zich veilig vestigen tegen mogelijke aanvallen van Indonesische vrijheidsstrijders, in afwachting van hun repatriëring naar Japan. De aanwezigen op de Planbureau-vergadering komen tot de conclusie dat nu Japan verslagen is, Japans bezettingsgeld geen waarde meer heeft. Er moet dus naar andere middelen worden gezocht. De belangrijkste financiële man van het verslagen leger, die als gast de vergadering bijwoont, wijst erop dat er in Batavia een pandhuis staat dat tot de nok toe gevuld is met gouden en zilveren sieraden en diamanten.² Door die te verkopen, of er 'in natura' mee te betalen, kunnen de vijf kampen worden opgezet en gefourageerd. Directeur Nomura gaat akkoord en geeft kapitein Nakamura, specialist Indonesische zaken op het bureau, opdracht de operatie de volgende dag uit te voeren.

In het pandhuis in Batavia liggen in augustus 1945 extra veel juwelen in de safes opgeslagen. Naast de standaard hoeveelheid afkomstig van Batavianen die voor en tijdens de oorlog hun kostbaarheden hadden verpand, is er in 1942 nog een voorraad bijgekomen, bestaande uit juwelen die waren ingeleverd door Indonesiërs die deze in de chaotische tijd van de Japanse inval in maart 1942 tijdens plunderpartijen in pandhuizen hadden buitgemaakt. Op last van de nieuwe machthebbers moest iedereen die hier aan had meegedaan, onder bedreiging van zware sancties, de geroofde

buit onmiddellijk terugbezorgen. Hoeveel er toen is teruggekomen – en hoeveel niet – is onbekend.

Vanaf eind 1943 arriveren in het Bataviase pandhuis steeds meer juwelen. Die worden opgestuurd door pandhuisbazen elders op Java. De Japanse regering heeft bepaald dat goud, zilver en edelstenen die niet tijds door de betreffende eigenaren zijn teruggekocht, niet meer mogen worden geveild. Zij dienen in pakketten naar het centrale pandhuis in Batavia te worden opgestuurd. De kassier van het pandhuis heeft dat later bevestigd.

Het Britse militair bestuur

De beslissing om zo spoedig na de nederlaag van Japan Britse troepen te stationeren in Nederlands-Indië is in juli 1945 genomen op de Conferentie van de Grote Vier in Potsdam (bij Berlijn). De staatshoofden van de Verenigde Staten, de Sovjet-Unie, Frankrijk en Engeland spreken over de komende nieuwe machtsverhoudingen in de wereld. Eén van de punten op de agenda is wat er moet gebeuren nadat Japan verslagen is. De opmars van Amerikaanse troepen in de richting van Japan is via de Filippijnen langs het Oostelijke deel van Nederlands-Indië gelopen. Na een Japanse nederlaag zullen in Nederlands-Indië niet onmiddellijk geallieerde troepen aanwezig zijn en zo zal er een gezagsvacuüm ontstaan. Het Indische bestuur, dat tijdens de oorlog in ballingschap verkeert in Australië, zal zijn gezag niet terstond kunnen hervestigen. Het Koninklijke Nederlands-Indische Leger (KNIL) beschikt op Indisch grondgebied slechts over een handjevol parate militairen. De meeste KNIL-militairen bevinden zich in Japanse krijgsgevangenschap. De Amerikanen, zo is de verwachting, zullen hun handen vol hebben aan de bezetting en het tijdelijk besturen van Japan. Alleen de Britten hebben op dat moment voldoende troepen in de directe omgeving van Nederlands-Indië. Zonder dat Nederland daar enige invloed op kan uitoefenen, wordt daarom in Potsdam besloten dat Britse troepen na de nederlaag van Japan zo spoedig mogelijk Sumatra en Java zullen bezetten. Hun eerste taak zal zijn geallieerde, voornamelijk Nederlandse militairen en

burgergeïnterneerden op te vangen en de zieken en zwakken te evacueren. Ook moeten honderdduizenden verslagen Japanse militairen worden ontwapend en afgevoerd.

Als Japan na de atombommen op Hiroshima en Nagasaki half augustus 1945 capituleert, blijken ook de Britten niet van de ene dag op de andere hun militaire gezag in Indië te kunnen vestigen. De opperbevelhebber van alle geallieerde troepen in Azië, generaal Douglas MacArthur, bepaalt op 15 augustus dat Britse troepen niet in Indië mogen landen voordat Japan zich in Tokio officieel heeft overgegeven. Dat gebeurt uiteindelijk op 15 september 1945. Op die dag vaart het Britse fregat Cumberland de haven van Tandjong Priok binnen en worden de eerste gewapende eenheden (Scottish Highlanders) aan land gezet.

De Britten worden onmiddellijk geconfronteerd met een in Potsdam nog niet voorziene situatie. De Indonesische leiders hebben op 17 augustus de onafhankelijkheid van Indonesië geproclameerd. De Britse opperbevelhebber Zuid-Oost-Azië, Lord Mountbatten, ziet het gevaar en stipuleert vanuit zijn hoofdkwartier op Ceylon de Japanse legerleiding in Nederlands-Indië wat zijn taken en verantwoordelijkheden in Indië zijn. De Japanners dienen zich verre te houden van enige betrokkenheid bij de uitroeping van de Indonesische republiek en zullen nadrukkelijk de verantwoordelijkheid voor de consequenties dragen als zij zich hier niet aan houden. Kort gezegd: de status-quo van 15 augustus moet strikt worden gehandhaafd. Verder dienen de Japanners in afwachting van de komst van Britse troepen de geïnterneerden te beschermen.

Al bij hun verovering van Nederlands-Indië begin 1942 hebben de Japanners de Indonesiërs onafhankelijkheid in het vooruitzicht gesteld indien zij actief met hun 'bevrijders' zouden samenwerken om het 'Nederlandse koloniale juk definitief af te werpen'. Onder leiding van bekende nationalistische leiders als Soekarno en Hatta, die voor de oorlog al regelmatig door het Indische gouvernement waren vervolgd, werkt het grootste deel van de Indonesische bevolking nauw samen met de Japanners. Er komen regimenten Indonesische hulptroepen, maar ook goed getrainde en goed gewapende eenheden.

Tokio belooft dat Indonesië nog in 1945 zelfstandig zal worden, maar natuurlijk wel onder Japanse supervisie. Als de Japanners de nederlaag zien aankomen bespoedigen zij het proces dat moet leiden tot een zelfstandige Indonesische staat. Vanwege de onverwacht snelle Japanse capitulatie op 15 augustus lukt het bespoedigen net niet. Het wordt de 17^e. De instructies van Mountbatten leiden tot onderlinge spanningen in de Japanse leger- en marinetoep, waarvan een aantal marinekopstukken toch steun wil blijven geven aan het Indonesische onafhankelijkheidsstreven. Tegelijkertijd willen de Indonesische leiders voorkomen dat het uitroepen van hun onafhankelijkheid als 'Japans maaksel' zal worden gediskwalificeerd.

Na dagen van Japans-Indonesische discussies wordt een korte tekst gecomponeerd waar zowel Japanners als Indonesiërs mee weg denken te kunnen komen. Eén detail hebben beide partijen echter over het hoofd gezien: op de onafhankelijkheidsverklaring staat als datum niet 17 augustus 1945, maar het jaartal 2605, de Japanse jaartelling die tijdens de bezetting was ingevoerd.

Een aantal Japanse officieren, vooral uit marinekringen, steunt achter de schermen desalniettemin de nieuwe Indonesische republiek. Bovendien deserteren honderden Japanse militairen, van wie de meeste zich aansluiten bij de Indonesische revolutionaire vrijheidsstrijders.

Voor Nederland is het duidelijk: de nieuwe, onafhankelijke Indonesische republiek is een 'Japans maaksel' en dient op geen enkele manier erkend te worden. Ook niet door de Engelsen.

De door Mountbatten uitgevaardigde instructies aan de Japanse legerleiding in Indonesië worden door het Planbureau van Nomura zodanig geïnterpreteerd alsof Japan gerechtigd is de inhoud van het Bataviase pandhuis te 'kopen'. Om een schijn van de legitimiteit van hun daad op te houden wordt in september 1945 op de privé-rekening van de Indonesische pandhuischef een bedrag overgemaakt ter waarde van ruim één miljoen gulden in vrijwel waardeloos Japans bezettingsgeld.

Minnares

Als Nakamura de buit heeft thuisgebracht probeert hij kolonel Nomura te bellen om te vragen wat te doen, maar zijn baas blijkt niet bereikbaar. Thuis treft Nakamura zijn Indo-Europese minnares Carla Wolff-de Jong aan, die tegenover hem woont en met wie hij al de gehele bezettingstijd een verhouding heeft. Nakamura vraagt haar de juwelen uit te pakken en te sorteren. Het is veel werk en bovendien moet Nakamura weer weg. Carla vraagt hem of een Nederlands vriendje haar bij het uitzoekwerk mag helpen. Dit vriendje is de jonge Bram (voor zijn vrienden Bieb) Roukens, die tijdens de oorlog als Indo-Europeaan buiten het interneringskamp is gebleven. Bram en een paar van zijn Indische vriendjes heeft Carla tijdens de oorlog leren kennen.

Doddy Gootjes, een toenmalige vriend van Bram, herinnert zich: ‘Bieb zat bij ons in Batavia ondergedoken uit angst om door de Jappen te worden opgepakt en naar een werkkamp te worden gebracht. Het laatste jaar van de bezetting hielden de Jappen in Batavia regelmatig van dit soort razzia’s op Indische jongens. Ikzelf kon daaraan ontkomen, omdat ik beschikte over een “Ausweiss”, dat was verstrekt door de beheerder van de Duitse club. Ik speelde daar als pianist in een band. We vermaakten er bemanningsleden van Duitse U-boten, die regelmatig Tandjong Priok, de haven van Batavia, aandeden. Ik heb ervoor gezorgd dat Bieb, die gitaar speelde, bij ons in de band kwam en ook zo’n Ausweiss kreeg.’

Als Nakamura de volgende ochtend thuiskomt, liggen alle juwelen keurig gesorteerd op de grond in de huiskamer. Er zijn een stuk of acht stapeltjes gemaakt; soort bij soort. Er is ook een aparte stapel met gouden sieraden die Carla graag voor zichzelf wil houden. Ze zegt tegen Nakamura: ‘De oorlog is nu afgelopen en jij kan niet meer voor mij en mijn kinderen zorgen, dus deze juwelen wil ik graag zelf houden.’ Uit de reactie van Nakamura leidt zij af dat hij ermee instemt.

Nakamura krijgt kolonel Nomura uiteindelijk toch aan de telefoon en vraagt hem waar de juwelen naartoe moeten, zonder erbij te zeggen dat hij er al een deel van heeft afgestaan aan Carla

Wolff. De kolonel vraagt hem waarom hij de koffers niet direct naar zijn hoofdkwartier heeft gebracht. Het leek hem beter, zegt Nakamura, eerst alle zakjes open te maken om de zaak vervolgens goed te kunnen verdelen. Nomura geeft opdracht de koffers eerst naar zijn huis te brengen. Dat gebeurt. Kort daarna verhuizen de koffers alsnog naar Nomura’s kantoor.

Chinezen helpen een deel van de schat te verbergen

Al spoedig verlaat Nakamura zijn huis aan de Villalaan om zichzelf samen met nog een aantal andere Japanse officieren in Tanah Abang, elders in Batavia, vrijwillig te internen. Carla bezoekt hij nog af en toe. Op een dag brengt hij een bedrag van 200.000 gulden (Javasche Bank) mee naar het huis van Carla. Hij zegt haar dat hij het geld van Nomura heeft gekregen. ‘Dit geld,’ zegt hij tegen Carla, ‘is bestemd voor de vier kampen in de omgeving van Buitenzorg (nu Bogor) en een vijfde in Batavia.’ Het geld moet ook bewaard worden in een brandkast die hij voor haar heeft gekocht. Een andere keer brengt hij twintig staven zilver mee, die verborgen dienen te worden.

Nakamura dringt er bij Carla op aan de ‘schat’ weg te halen uit haar huis en op een veiliger plek te verbergen. Een zekere Ong Wei Soen, al tijdens de bezetting een informant en vertrouweling van Nakamura, schiet uiteindelijk te hulp. Hij weet elders in Batavia een Chinese kennis te wonen, de zakenman Tio Wie Koen, die een grote safe heeft. Het grootste deel van de juwelen komt daar terecht, evenals het geld. De zilveren staven verstopt Ong ergens tussen een stel auto-onderdelen. Beide Chinezen zullen nog veel ter sprake komen.

Carla houdt een klein deel van de juwelen bij zich om te verhandelen op Pasar Atoom, een spontane zwarte markt in de buurt van de bekende winkelstraat Pasar Baroe. Ook deelt zij kwistig juwelen uit in ruil voor bewezen diensten, of als cadeautje voor vrienden en vriendinnen. Carla maakt absoluut geen geheim van de grote rijkdom die haar ten deel is gevallen. Deze openlijke verschijnselen van goudkoorts gaan gepaard met fantasieën over een

gouden bed waarin ze binnenkort hoopt te slapen en dito borden waarvan ze zal eten. Haar euforie is heel begrijpelijk, maar zal haar fataal worden. Ze zal uiteindelijk door een nichtje worden verraden.

De Indo-Europese Carla Wolff-De Jong en kapitein Hiroshi Nakamura, op dat moment achtentwintig jaar, leren elkaar in maart of april 1942 kennen in Tjimahi, een garnizoensplaats in de buurt van Bandoeng. Kort daarvoor heeft het Indische leger, het KNIL, zich aan de Japanse invaller overgegeven. Carla is op dat moment vierendertig jaar, maar geeft zich uit voor zesentwintig. Ze is getrouwd met de dienstplichtige sergeant Gerard Wolff. Zij hebben het zeker niet breed met een gezin van acht kinderen. Gerard verdwijnt al snel in krijgsgevangenschap. Carla maakt zich grote zorgen; hoe moet zij tijdens de bezetting zonder inkomen haar grote gezin in leven houden? Volgens een Haagse vriendin, aan wie Carla in de jaren zestig het een en ander over haar verleden vertelde, richt zij de ene smeekbede na de andere aan de Japanse legerleiding in Tjimahi om voedsel te krijgen voor haar kinderen. Aanvankelijk hoort zij niets, maar na een paar weken wil Nakamura wel eens weten wie die vrouw is die maar steeds blijft aandringen.

Nakamura moet bij hun eerste ontmoeting onmiddellijk voor Carla zijn gevallen. Hij overstelpt haar met voedsel. Zó veel dat ze ook etenswaren aan anderen kan doorgeven. Niet veel later hebben de twee een liefdesrelatie en wordt Carla zwanger. Nakamura wordt overgeplaatst naar Cheribon, aan de noordkust van Java. Carla gaat mee. Haar kinderen vertrouwt zij toe aan familie en vrienden. In januari 1943 wordt in Cheribon een zoon geboren. Carla beseft heel goed dat haar liaison met een Japanse officier aan kritiek in eigen kring blootstaat, zodat zij besluit een Duitse achternaam te nemen. Zij heet voortaan Carla von Lützwow.

Overigens is Carla zeker niet de enige Indo-Europese vrouw die tijdens de bezetting een verhouding heeft met een Japanse officier. De meeste Indo-Europese vrouwen, wier mannen in veel gevallen in (krijgs)gevangenschap verdwijnen, worden op Java niet geïnterneerd. Naarmate de bezetting voortduurt wordt het

voor hen steeds moeilijker zichzelf en hun kinderen goed te blijven voeden. De verleiding om via een relatie met een Japanse officier wat beter in hun levensonderhoud te kunnen voorzien, is daarom groot. Dat leidt niet zelden tot buitenechtelijke kinderen en drama's na afloop van de oorlog als de echtgenoot terugkeert uit Japanse gevangenschap. Maar ook is het lot van deze Indisch-Japanse kinderen, het moeten er duizenden geweest zijn, na de oorlog vaak verre van eenvoudig. Uiteindelijk vinden velen van hen steun bij elkaar in een vereniging van lotgenoten in Nederland. Naast vrijwillig aangegane relaties worden tijdens de bezetting ook regelmatig Indische vrouwen gedwongen tot prostitutie.

Nakamura en de opstand in Indramajoe

Nakamura is in Cheribon werkzaam op het bureau van de Japanse resident. Uit een na de oorlog opgemaakt inlichtingenrapport valt af te leiden dat hij met behulp van de eerder genoemde Chinees Ong huizen van rijke Chinezen laat leeghalen. De opbrengst van deze plunderingen houdt Nakamura voor zichzelf en voor Carla, die daarmee vermoedelijk ook haar kinderen heeft onderhouden.

Begin 1944 wordt Nakamura overgeplaatst naar Batavia. Hij komt te werken bij het Planbureau. Hij houdt zich daar bezig met 'Indonesische zaken', vermoedelijk omdat hij behoorlijk Maleis spreekt, zich verdiept heeft in de islam en goed met Indonesiërs overweg kan.

Misschien is het om diezelfde redenen dat hij later dat jaar met een speciale opdracht naar Indramajoe, residentie Cheribon, wordt gestuurd. Onder dorpelingen in de buurt van Indramajoe is een revolte uitgebroken tegen het Japanse bestuur, dat een groot deel van de rijstopbrengst opeist voor de eigen soldaten. Er heerst een groot gebrek aan voedsel en veel dorpelingen zijn zo radeloos dat ze liever strijdend ten onder gaan dan sterven van de honger. Nakamura krijgt de opdracht de revolte goedschiks of kwaadschiks de kop in te (laten) drukken. Volgens het onderzoek dat een Japanse historica begin jaren zeventig uitvoerde komen er bij de

onderdrukking van de opstand honderden Indonesische burgers om.³

Nooit is vast komen te staan of Nakamura verantwoordelijk is geweest voor dit harde optreden. Mochten zijn daden al geboekstaafd zijn dan is de kans groot dat dit rapport niet meer bestaat. De Japanse legerleiding heeft onmiddellijk na zijn nederlaag in Indonesië alle bezwarende documenten vernietigd. Het enige document dat werd teruggevonden is afkomstig van Nakamura zelf. Dat gebeurt als Nakamura kort na zijn arrestatie aan het begin 1946 spreekt met kolonel Abdoelkadir, een Indonesiër, maar toch de eerste assistent van luitenant gouverneur-generaal H. van Mook. Nakamura overhandigt Abdoelkadir nog veel meer documenten en verslagen, die betrekking hebben op de Japanse rol bij de voorbereiding van de proclamatie van de Indonesische republiek.

Het Indramajoe-document betreft een lange verklaring van een hoge Indonesische ambtenaar uit Cheribon. Hij verwijt hierin het Japanse bewind te weinig steun te verlenen aan de lokale Indonesische ambtenaren, die daardoor hun gezag verliezen. Dit leidt tot een anarchie die zich als een olievlek tot grote delen van Java zou kunnen uitbreiden. De ambtenaar dringt aan op krachtige maatregelen om het gezag van het plaatselijk bestuur te herstellen. De verklaring is gericht aan Nakamura.⁴

Het is niet duidelijk of de ambtenaar Nakamura benadert omdat hij hem nog kent uit zijn tijd op het residentkantoor van Cheribon, of dat hij een beroep doet op Nakamura om na zijn 'bemiddeling' in Indramajoe nog krachtiger op te treden. De opstand deed zich voor in juni 1944 en de verklaring van de ambtenaar is van eind oktober dat jaar. Nakamura zal later tijdens een uitgebreid verhoor zeggen dat hij inderdaad naar Cheribon is gestuurd, maar dat hij op geen enkele wijze aan militaire of politionele operaties tegen de mensen in het gebied van Indramajoe heeft deelgenomen. Het was volgens Nakamura een zekere Fijimura onder wiens leiding de opstand is onderdrukt, 'waarbij,' zegt Nakamura, 'heel weinig slachtoffers zijn gevallen'.

Hoofdstuk II

De arrestatie van Nakamura en het begin van het proces

Nakamura gearresteerd

Op 23 februari 1946 arresteert de Britse Field Security Service (FSS) kapitein Hiroshi Nakamura in Batavia. Zijn aanhouding heeft op dat moment niets te maken met het feit dat hij vijf maanden eerder een pandhuis vol met juwelen heeft leeggehaald. Daar weten de Britten nog niets van. De FSS is geïnteresseerd geraakt in Nakamura omdat hij in het kleine zelfinterneringskamp in de wijk Tanah Abang, waar alleen Japanse officieren zitten, een veel prominenter rol speelt dan zijn rang van kapitein aannemelijk maakt. Ook gedraagt Nakamura zich in de ogen van de FSS verdacht vanwege de grote hoeveelheden geld waarover hij beschikt.

De Britse militaire inlichtingendienst beschikt over de informatie dat er tijdens de Japanse bezetting op Java voorbereidingen zijn getroffen om bij een herovering van Java door de geallieerden een guerrillaoorlog te ontketenen met Indonesiërs en Japanners. Die organisatie heet Black Fan, Zwarte Waaier, of in het Indonesisch Kipas Hitam en staat onder leiding van een zekere Hitoshi Shimitsu (of Shimizu). Ter ondersteuning van die guerrillastrijd zijn er overal op Java voorraden en wapenarsenalen aangelegd en fondsen gevormd. De FSS wil van Nakamura weten of hij met zijn invloed en zijn fondsen misschien iets met de Black Fan te maken heeft. Wat hij de FSS vertelt is helaas niet in de Britse archieven terug te vinden.

Nakamura vertelt in zijn verhoor aan de Engelsen nadrukkelijk dat hij zelf niets te maken heeft met Kipas Hitam. Shimitsu noemt hij 'een idioot'. Hij verklaart nadrukkelijk dat hij juist bezig was om voor de Britse en Nederlandse autoriteiten een reconstructie te maken van de rol die Japanners speelden bij de voorbereidingen voor de Indonesische onafhankelijkheid. Ook dit zijn zaken waar de Britten en de Nederlanders buitengewoon in zijn geïnteres-

seerd. Zij vragen zich af of er nog veel Japanse militairen steun verlenen aan de Indonesische revolutionaire strijd. Mocht dit zo zijn, is dit dan het gevolg van Shimitsu's Zwarte Waaier?

Als enkele maanden na Nakamura's arrestatie de eerste bewijzen opduiken dat hij direct betrokken is geweest bij de pandhuisroof draaien zijn verhoorders hem nog steviger de duimschroeven aan, maar hij blijft halsstarrig ontkennen iets met de Black Fan te maken te hebben gehad. Het geldt dat hij in zijn bezit heeft is slechts bestemd voor de Japanse zelfinterneringskampen.⁵

Eind 1945 hebben de Britten Shimitsu aangehouden. Een verslag van zijn verhoor is niet in de archieven teruggevonden.

Kort voor Nakamura's arrestatie is zijn trouwe medewerker Ong Wei Soen al gearresteerd op verdenking van een aantal delicten, waaronder wapensmokkel. In opdracht van Nakamura? Als Carla en Nakamura horen dat Ong is gearresteerd, worden zij zenuwachtig. Carla overlegt met Nakamura, met wie zij via derden nog steeds contact onderhoudt. Zij besluiten de kostbaarheden weg te halen uit de safe van Thio en ze te begraven. Dat doen ze in zijn tuin, alleen het geld blijft in de safe.

Herinneringen van Dirk Bogarde

Carla waant zich veilig en is druk bezig de gouden sieraden die zij in de Villalaan bij zich heeft gehouden te verkopen op de zwarte markt (meer bekend onder de naam Pasar Atoom). Ze wordt omringd door allerlei lieden en familieleden die graag een graantje meepikken. Ook geniet zij met volle teugen van het in Batavia weer opbloeiende nachtleven. Carla is een graag geziene gast in de nachtclub La Conga, die geëxploiteerd wordt door een Chinese vriend van haar. Ook wordt zij geregeld gezien in de bekende club The Black Cat aan de Citadelweg en in de Britse officiersclub The Box, genoemd naar de straat waar de club gevestigd is, Boxlaan (nu jalan Irian, een zijstraat van Pegangsaan-Oost, waar Soekarno de onafhankelijkheid uitriep).

The Box heeft onder Britse militairen in Zuid-Oost-Azië de reputatie verworven van een 'wilde tent'. Nederlandse jonge vrou-

wen, sommigen maar net bekomen van een hard en hongerig bestaan in het kamp, maar ook zij die als Indo buiten het kamp vaak een hard leven hebben gehad, zoeken er vertier. Een derde groep, die haar best doet een Britse officier aan de haak te slaan, bestaat uit vrouwen die tijdens de bezetting minnaressen een relatie hadden met een Japanse officier, zoals Carla Wolff. De mannen weten dat, maar zijn niet al te kieskeurig. Ze willen plezier en ontspanning. Ze hebben er de pest over in dat voor hen de Tweede Wereldoorlog nog steeds niet is afgelopen en dat zij in een in revolutie verkerend vreemd land voor een bevriende natie de kastanjes uit het vuur moeten halen.

Het komt af en toe zelfs tot een Brits-Nederlands huwelijk. De later zeer bekende Britse filmacteur Dirk Bogarde is één van de Britse officieren die hun dienstplicht vervullen in Indië. Hij wordt er zelfs de adjudant van de Britse bevelhebber generaal Hawthorn. Bogarde schrijft jaren later een roman over zijn Indië-tijd: *A Gentle Occupation*. Dichter bij de feiten staan zijn autobiografische boeken. In één daarvan, *Backcloth*, wijdt hij veertig pagina's aan zijn diensttijd in Batavia en Bandoeng. Als adjudant van de generaal heeft hij in Bandoeng een beeldschone Indische secretaresse, waar hij halsoverkop verliefd op wordt. De spontaniteit van deze Harri, maar tegelijkertijd haar grote terughoudendheid, fascineren de jonge luitenant. Hij zou haar graag meenemen naar Engeland, maar zij lacht die suggestie weg, omdat er in Engeland geen eeuwige blauwe luchten zijn, het er niet naar tropische kruiden ruikt en het er altijd koud en regenachtig is. Kort voor zijn vertrek verdwijnt Harri. Bogarde probeert haar te vergeefs te vinden. Als hij de laatste dag zijn bureau opruimt, treft hij daar een blauwe glazen schaal aan waarin drie zonnebloemen drijven. Op een briefje dat erbij ligt staat: 'Deze twee kleuren passen goed bij elkaar. Adieu.'

Een bladzijde verder in *Backcloth* schrijft Bogarde over de Indische meisjes die net getrouwd zijn en wél mee naar Engeland gaan: 'Zij hadden slechts de meest vage ideeën over wat hen in Engeland of Europa te wachten stond. Het grijze noorden en tal van nieuwe zeden en gewoonten in plaatsen als Swindon, Manchester, Macclesfield of Croyden. Op dat moment benijdde ik hen niet.'

Naast zijn werk als adjudant van de generaal schrijft Bogarde onder verschillende pseudoniemen regelmatig vrolijke stukjes en impressies voor het blad van zijn divisie *The Fighting Cock*. Hij wordt er later zelfs hoofdredacteur van.⁶

Britse officieren achterhalen partij juwelen en steken deel in eigen zak

Aan Carla's luxeleventje komt een abrupt einde als Britse veiligheidsofficieren haar via Nederlandse tipgevers op het spoor komen. In februari 1946 vernemen twee medewerkers van de Nederlandse militaire inlichtingendienst (opgericht als Netherlands Forces Intelligence Service: NEFIS) iets over een Indische vrouw die moet beschikken over een enorme hoeveelheid goud. Zij weten ook wie zij is en waar zij woont. Een van hen is de burger Maurits Noach. De ander is de 35-jarige Renee Ulrich. Noach gaat met het verhaal over Carla's enorme juwelenschat eerst naar zijn NEFIS-chef. Daar wordt hij niet geloofd en min of meer uitgelachen. Hij besluit zich dan te wenden tot de Britse Field Security Service, een soort Militaire Politie. De commandant van de FSS in Batavia, kapitein J.H.R. Morton, staat hem te woord. Ook hij frons aanvankelijk de wenkbrauwen, maar besluit toch Carla's woning te doorzoeken. Naast een grote hoeveelheid mooie kleren en stoffen treffen zij slechts een handjevol sieraden aan in haar safe.

Morton besluit haar nader aan de tand te voelen met Noach als tolk. Op 9 maart 1946 vindt het verhoor van Carla plaats op het kantoor van Morton. Carla ontkent ook maar iets te weten over grote hoeveelheden juwelen die in haar bezit zouden zijn. Morton gelooft haar niet en gaat over tot fysiek geweld. Uiteindelijk slaat Carla door en wijst de plaats aan waar de juwelen in de tuin van Thio begraven zijn. Vermoedelijk noemt zij daarbij de naam van haar minnaar Nakamura nog niet, want tijdens de ondervraging van 23 april komt de roef uit het pandhuis nergens ter sprake.

De juwelen in Thio's tuin blijken in twee petroleumblikken en een ijzeren kist te zitten, die zijn gevuld met was. Morton, diens adjudant, sergeant Ken Dawson, Noach en Ulrich nemen de

blikken mee, evenals stapels bankbiljetten uit de safe van Thio. Het is laat geworden, Carla kan niet meer naar de gevangenis worden gebracht en bovendien moet zij haar kind verzorgen. Zij mag nog even in haar eigen huis blijven.

Op het kantoor van kapitein Morton worden de juwelen uit de blikken gesmolten. Het grootste deel ervan brengt Morton naar de betaalmeester van de Britse troepen, maar het geld en nog een aardig deel van de juwelen houden Morton en Dawson zelf. Voor hun hulp bij de opsporing van de schat krijgen Noach en Ulrich van Morton ook juwelen en geld.

Officier van Justitie gaat op onderzoek uit

De Nederlandse justitie weet in maart '46, als Carla gevangen is gezet door Morton, nog maar weinig van de zaak af. Mr. Eduard Brunsveld van Hulten wordt na zijn verblijf in een Japans interneringskamp begin 1946 aangesteld als officier van Justitie in Batavia. Renee Ulrich kent Brunsveld nog van vóór de oorlog als vriend van haar vader. Zij benadert hem met het verzoek of hij voor haar een uitreisvisum voor Singapore kan regelen. Dat kan hij niet, maar Brunsveld zoekt haar nog een keer op. Op een of andere manier begint Brunsveld onraad te ruiken. Hij komt op het spoor van Carla Wolff, die begin april door Morton weer is vrijgelaten. Carla vertelt Brunsveld wat er gebeurd is. Pas tijdens latere verhooren bekent zij haar verhouding met Nakamura. Zij vertelt hoe zij geslagen is door Morton en zegt niet verbaasd te zijn als zou blijken dat de Britten een deel van de gevonden juwelen zouden hebben gestolen.

Brunsveld zoekt contact met de Field Security Service, maar komt in Batavia niet verder. Hij steekt zijn licht op in Singapore en alarmeert daar de Special Investigation Branch (SIB). De commandant van deze dienst, kolonel Sars, komt persoonlijk naar Batavia. Dit leidt al snel tot de arrestatie van Morton. Ook laat de kolonel huiszoeking doen bij majoor J.B.D. Williams, tweede man van de SIB in Batavia, met wie Renee Ulrich inmiddels een verhouding heeft. Er worden bij hem enige gouden bijouerieën gevon-

den. Sars sluit Williams onmiddellijk in de boeien en laat hem overbrengen naar een Singaporese cel. Net als Morton zal ook Williams zich voor de krijgsraad moeten verantwoorden.

Renee Ulrich probeert nog via een informant van haar, een voormalige pandhuisbaas, de begraven kostbaarheden die zij van Morton kreeg te verkopen. Hij mag van haar de helft voor zichzelf houden. Als zij zich in het nauw gedreven voelt probeert zij een goed heenkomen te zoeken door de ex-pandhuisbaas te zeggen dat hij alles zelf mag houden. Maar het is al te laat. Op 8 juni wordt ook Ulrich door Brunsveld in de gevangenis opgesloten, evenals haar heler. Deze heeft Ulrichs goud doorverkocht aan twee Chinese goudhandelaren. Zij worden achterhaald en bekennen het grootste deel van de juwelen inmiddels te hebben omgesmolten. Alles wordt in beslag genomen en ook zij worden vastgezet.

Verhoren en getuigenverklaringen

Alle betrokkenen zitten nu vast. De verhoren kunnen beginnen. Brunsveld beschikt al over twee getuigenverklaringen van pandhuisambtenaren die aanwezig waren bij de goud- en diamantroof uit het Bataviase pandhuis. Al op 28 februari heeft controleur Th. Eckhardt een verklaring getekend. Of hij dit op eigen initiatief heeft gedaan, of dat iemand het hem heeft gevraagd is niet duidelijk. Het is merkwaardig dat hij niet veel eerder met die verklaring is gekomen. Hij beschrijft de gebeurtenissen als volgt:

Enige dagen na de capitulatie van Japan vervoegde zich ten hoofdkantore van de Pandhuisdienst op Kramat 132 een Japanner. Na enige besprekingen gevoerd te hebben met Mr. Saubari, aan wie door de Japanse autoriteiten inmiddels de leiding van de Pandhuisdienst was opgedragen, en Sinoda (Japanner), de liaisonofficier tussen de Indonesische dienstleiding en het Japanse bestuur, werd de heer Berretty, destijds belast met de leiding van de afdeling Magazijn en Kas van bovengenoemde dienst, de opdracht gegeven de onder zijn berusting aanwezige sieraden, goud en briljanten, afkomstig van de in de woelige

dagen van maart 1942 geplunderde pandhuizen, tot een taxatiewaarde van 1.250.000 gulden (Japans bezettingsgeld), met de bijbehorende administratie in trunks in te pakken. De door de heer Berretty gevulde trunks, in totaal elf stuks, werden hierop in de gereedstaande auto van eerstgenoemde Japanner geladen. Waarop deze verdween. Het bovenstaande werd door mij persoonlijk geconstateerd.

Ruim twee maanden later, op 4 mei, geeft de pandhuiskassier E.C. Berretty desgevraagd ook een ooggetuigenverslag van de gebeurtenissen in het pandhuis. Evenmin als Eckhardt weet hij zich precies de datum te herinneren. De naam van de Japanse kapitein die de juwelen kwam ophalen kent hij niet. Berretty heeft het zo gezien:

Het kan ultimo augustus, mogelijk begin september 1945 geweest zijn toen vóór het sluitingsuur twee groengekleurde auto's, waarin twee Jappen gezeten waren, kwamen voorrijden, om kort daarop met het waarnemend onderhoofd mijn afdeling Sinoda binnen te treden. In hun bijzijn kreeg ik de opdracht drie Lipsbrandkasten en een ijzeren boekenkist te openen, waarin waren opgeborgen de volgende panden: nog aanwezige goud-, zilver-, platina-, en briljantpanden, afkomstig uit leeggeroofde pandhuizen, zomede voor de Javasche Bank bestemde gouden munten, gouvernementspanden, zomede van de pandveilingen onttrokken beleende panden. De door de Jappen meegebrachte lederen valiezen, vijf à zes stalen trunks en bamboe manden moesten worden aangedragen om eerder genoemde panden daarin op te bergen. Hieraan deden controleurs, hoofdbeheerders, commiezen en beambten allen mee. Na afsluiting van de trunks met lips- en andere hangsloten, de manden met bindtouw, werden deze naar buiten gedragen voor de oplading in de twee gereedstaande auto's. Uit nieuwsgierigheid wat er verder gebeuren zou liep ik met de Jappen mee en hoorde ze aan de chauffeur de opdracht geven niet naar het Planbureau te rijden, maar naar hun woning. De nog niet geopende pakketten, moetende inhouden goud- en briljantpanden, bleven onaangeroerd.

Verder verklaart Berretty nog dat er twee weken later een bedrag van 1.250.000 gulden Japans bezettingsgeld in de vorm van een niet inwisselbare cheque op de bankrekening van het toenmalige hoofd van de dienst Saubari is gestort. Volgens de toenmalige koers stond dat gelijk met honderdduizend gulden Javasche Bank.

De twee ooggetuigenverslagen van de roof op het pandhuis komen in grote trekken met elkaar overeen, maar de verschillen zijn minstens zo opvallend. Volgens Berretty doet iedereen mee met het inpakken van de juwelen, maar Eckhardt beweert dat alleen Berretty behulpzaam is geweest. Hij lijkt alle mogelijke schuld te willen afwentelen op Berretty en de Japanners.

Half mei verhoort Brunsveld Carla Wolff. Bij het nalopen van de dan al bekende feiten vertelt Carla dat toen Nakamura met de juwelen thuiskwam hij had gezegd dat hij ze op last van de legerleiding van het pandhuis had gekocht. Met welk doel had hij er niet bij gezegd. Carla verstrekt Brunsveld in het verhoor allerlei details over hoe zij en een Indisch vriendje de zaak op verzoek van Nakamura hebben gesorteerd. Een deel nam hij weer mee. 'Twee handen vol' mocht zij zelf houden en het grootste deel van de rest werd veilig opgeborgen in de brandkast van de Chinees Thio en later in diens tuin begraven.

Over het hardhandige verhoor van capt. Morton vertelt Carla:

Herhaaldelijk werd mij naar de bewaarplaats van het goud gevraagd. Toen ik bij mijn verklaring bleef persisteren, heeft captain Morton mij herhaaldelijk met de vlakke hand op het hoofd en in het gezicht geslagen, zomede aan de haren getrokken, doch ik bleef ontkennen iets omtrent een bewaarplaats af te weten. Daarop moest ik mijn blouse uittrekken, waardoor ik enkel met een bustehouder en een klein driehoekje voor de borst bleef zitten, schouder en rug waren naakt. Daarop heeft captain Morton zijn schoenen uitgetrokken en mij herhaaldelijk met kracht met de onderkant van de voet in buik en maag getrapt, waardoor ik erge pijn leed. Ik ben toen wederom ook nog in het gezicht geslagen en aan de haren getrokken. Ten slotte, na ongeveer een uur, wilde captain Morton, omdat ik bleef ontkennen, mij met zijn schoen slaan, waarop ik gezegd

heb dat de sieraden bij Thio waren. Ik kon toen niet staan van de pijn in mijn buik tengevolge van de schoppen die ik daar had gekregen.

Ze ziet wel dat de Britten ook nog een stapeltje bankbiljetten meenemen uit Thio's safe. En dan zegt Carla: 'Het goud, gevonden bij Thio was aanzienlijk minder dan indertijd was weggebracht, zomede de hoeveelheid bankpapier. Ik schrok van het verschil.' Uit het verhoor van Carla Wolff blijkt dat zij alles doet om aan te tonen dat de gouden sieraden en de bankbiljetten die naar Thio zijn gebracht niet van haar zijn, maar van Nakamura. Zij kreeg immers niet meer dan twee handen vol. (B: Geld)

Renee Ulrich, die enkele dagen na Carla Wolff wordt verhoord, vertelt Brunswijk hoe ze via twee vrienden van haar Carla heeft weten op te sporen. Waar de in Thio's tuin gevonden juwelen vandaan komen zegt ze niet te weten. Ze heeft slechts bij geruchten vernomen dat deze waarschijnlijk uit pandhuizen afkomstig zijn. Ze zegt voor haar hulp bij het opsporen van de kostbaarheden slechts een gouden kettinkje te hebben gekregen.

Britten belonen NEFIS-informanten met juwelen

Carla's verklaring komt op een aantal punten niet overeen met die van haar mede-NEFIS-informant Maurits Noach:

Kapitein Morton heeft Renee Ulrich en mij gezegd dat wij wat sieraden mochten uitzoeken, waarop Renee enige kettingen heeft uitgezocht, doch ik heb geweigerd. Na enig aandringen hunnerzijds heb ik ten slotte een hangertje en een horloge genomen. Daarop is Dawson naar een kast gegaan en heeft daaruit een wit linnen zak gehaald. Tezamen met Morton is hij naar de stapel armbanden gegaan en tezamen begonnen zij de zak te vullen, mij verzoekend hen te helpen om de beste stukken uit te zoeken en in die zak te doen, hetgeen ik gedaan heb. Ik trok daarbij een 'verveeld gezicht' en vond het 'niet prettig', omdat ik eigenlijk niets wilde hebben. Maar de Engelsen dach-

ten daardoor juist dat ik méér wilde hebben. Ze hebben er toen nog een handvol gouden munten bijgedaan en nog eens 50.000 gulden (Javasche Bank). Totaal was er daar 270.000 gulden aanwezig. Ulrich en ik zijn met die gevulde linnen zak toen weggegaan. Die avond bij Renee hebben we die sloop in een hoedendoos gedaan en het geld boven de kapstok opgeborgen. Daarna ben ik zelf naar huis gegaan. Na een week ben ik met Morton en Dawson bij Renee thuis geweest. We hebben toen die sloop met het goud in een zinken doos geplaatst met deksel en begraven naast Renees slaapkamer onder een pot en vijfduizend gulden in de holle standaard van een lamp. Nog eens vijfduizend gulden in Renees kast. Ik kreeg toen van Renee duizend gulden.

Geheel spontaan schetst Noach de aard van zijn verhouding met Renee Ulrich: ‘Deze vrouw had een geweldige invloed op mij, die ik niet kon verklaren. Ik bekostigde later nog steeds haar huishouding, hoewel ik wist dat Renee een verhouding had met de Britse majoor Williams. Zij vertelde mij dat en tóch kon ik niet van haar wegblijven, ofschoon ik uit eigen wetenschap wist dat hij daar sliep. Ik wil hiermee enkel demonstreren, welke macht zij over mij had.’⁷

In de gevangenis schrijft Maurits Noach nog een uitgebreid verslag over zijn inlichtingenwerk als NEFIS-agent. Hieruit blijkt onder meer dat het bij de Chinees Thio verborgen deel van de schat veel meer moet zijn geweest – hij spreekt over tientallen miljoenen guldens – dan de door Carla beschreven ‘twee handen vol’, die zij van Nakamura voor zichzelf mocht houden. Hij schrijft over zeer sterke aanwijzingen te beschikken dat Thio zich een groot deel van die buit heeft toegeëigend. Verder maakt Noach gewag van de ondergrondse organisatie Kipas Hitam onder leiding van Shimizu, die ook te maken zou hebben met de juwelenroof door Nakamura. Nieuw in zijn bekentenis is dat hij en Carla plannen hadden om er samen met het goud van Nakamura van door te gaan.

De krijgsraadzaak tegen majoor Williams dient half juli in Singapore. Hij wordt aangeklaagd omdat hij zich een deel van de

Nakamura-schat heeft toegeëigend. Verder staat hij terecht op de beschuldiging dat hij tijdens het onderzoek in Batavia een doos met gouden juwelen zou hebben ontvangen, waarvan namelijk een gedeelte in zijn huis is aangetroffen. Op 23 augustus valt het vonnis. Williams wordt vrijgesproken op de eerste aanklacht, maar voor de tweede aanklacht krijgt hij een vrijheidsstraf van een jaar met streng regime en oneervol ontslag uit de militaire dienst.⁸

Noach noemt in zijn verklaring nog een aantal namen van Britse officieren met flink veel boter op hun hoofd. Volgens het officiële register van alle krijgsraadzaken in Batavia en Singapore in 1946 hebben echter alleen Morton en Williams terecht hoeven staan.⁹

Hoofdstuk III De gouden lelie

Japanners worden verhoord

Hoewel Nakamura en Nomura pas veel later terecht zullen moeten staan voor de Temporaire Krijgsraad, zijn hun verklaringen van belang voor de processen die Brunsveld voorbereidt tegen de Nederlanders en Chinezen die zich voor hun handelwijze omtrent de Nakamura-juwelen voor de landrechter moeten verantwoorden.

Op 11 juni 1946 verhoort mr. Brunsveld met behulp van een tolk kapitein Hiroshi Nakamura. In zijn functie van onderzoeksrechter vraagt hij de kapitein of hij wel eens goud naar de Villalaan heeft gebracht en zo ja, hoe dat is gegaan. Nakamura geeft toe dat hij dit gedaan heeft en geeft als bijzonderheid dat hij niet al het goud heeft kunnen meenemen. Toen er zeven of acht koffers en vier of vijf manden waren gevuld is hij daarmee in een vrachtauto weggereden. Hij zegt in opdracht van zijn chef bij het Planbureau, kolonel Akira Nomura, te hebben gehandeld. Het pandhuispersoneel zou het goud in koffers klaarzetten, maar dat bleek niet te zijn gebeurd. Verder zegt hij op eigen initiatief en tegen het bevel van zijn chef in de gevulde koffers en manden niet naar Nomura's hoofdkwartier te hebben gebracht, maar naar zijn eigen huis. Hij wilde eerst alles thuis uitzoeken.

Nakamura geeft toe dat hij zijn minnares Carla, die tegenover hem woonde, heeft toegestaan 'iets' achter te houden. Hij weet niet meer hoeveel. Hij zegt voor zichzelf niets achter te hebben gehouden. In september kreeg hij een bedrag van honderdduizend gulden van kolonel Nomura, dat hij bij Carla heeft 'veiliggesteld'. 'Het geld was bestemd voor een Japanse groep van vijf personen, die in Indië zou blijven. De bedoeling was dat de militairen weg zouden trekken naar Bandoeng,' zegt hij. Wat voor groep Nakamura precies bedoelt is niet duidelijk – het wordt hem ook niet gevraagd –

maar het zou een onderdeel kunnen zijn van de in het vorige hoofdstuk genoemde geheime, ondergrondse Kipas Hitam-beweging.

Kent Nakamura Thio Wie Koen, in wiens tuin een deel van de schat begraven lag? 'Alleen van horen zeggen,' antwoordt hij. Nakamura geeft toe dat er van die honderdduizend gulden een heel klein deel is gebruikt voor 'noodgevallen'. Hij zegt verantwoordelijkheid te willen nemen voor het deel van het goud dat hij Carla heeft geschonken.

Brunsveld ziet dat er iets niet klopt. Het deel dat is teruggevonden in de tuin van Thio zou het deel zijn dat Carla van Nakamura heeft mogen houden: de bekende 'twee handen vol'. Maar het blijkt veel méér. Volgens Carla's waarneming tijdens de opgraving in Thio's tuin zou het zeker meer zijn geweest dan de partij die naar Thio's huis is gebracht. Dit noopt Brunsveld Nakamura te vragen nog eens uit te leggen hoe groot het deel van de pandhuisbuit was dat hij aan Carla heeft afgestaan. Nakamura: 'Ik stond Carla toe voor zichzelf juwelen te nemen die zij het best en het mooist vond. Ik heb haar toegestaan een koffer te vullen van 80x35x20 cm en ook een tas van ongeveer 50x35x20 cm en ook nog een tas, 40x20x35 cm, geheel te vullen met horloges.' Dat is duidelijk meer dan de 'twee handen vol' die Carla in haar verhoor noemt.¹⁰

Carla's verklaring wekt het vermoeden dat Thio zich een groot deel van de aan hem toevertrouwde juwelen heeft toegeëigend. Deze veronderstelling wordt gesterkt door het verhaal van een Indische vrouw die nu in Amerika woont. Haar vader had vanaf eind jaren veertig zakelijk veel te maken met Thio, die een import-export bedrijf beheerde. De man bleek schatrijk te zijn en in Batavia bekend te staan als 'de koning'. De vrouw schrijft: 'Meneer Thio moet van betrekkelijk eenvoudige komaf geweest zijn, want ik herinner mij dat hij geen Nederlands sprak. Met mijn vader sprak hij Maleis. Hij bezat meerdere huizen in de beste wijken van de stad. Wij hebben nooit geweten dat meneer Thio iets met de Nakamura-schat te maken heeft gehad. Maar misschien wist mijn vader toch meer, want hij was erg geïnteresseerd in wat er allemaal gebeurde rond deze schat. Toen mijn vader was gestorven vonden we allerlei krantenknipsels over deze zaak.'

Een andere reden van het grote verschil dat Carla vaststelt tussen wat er naar Thio is gebracht en wat er werd opgegraven kan zijn dat Nakamura Ong regelmatig opdracht heeft gegeven delen van de schat te verkopen. Deze veronderstelling zou een verklaring kunnen zijn voor het vele geld waarover Nakamura in het kamp beschikking had. Ong bezocht Nakamura in het officierskamp immers iedere dag als een soort boodschappenjongen. Ook het feit dat Ong gearresteerd is wegens wapenhandel kan wijzen op Nakamura's mogelijke betrokkenheid bij de Zwarte Waaier. Er valt echter niets te bewijzen.

Kolonel Akira Nomura, van wie Nakamura zegt de opdracht voor het leeghalen van het pandhuis te hebben gekregen, ontkent aanvankelijk ook maar iets met de zaak te maken te hebben gehad. Hij heeft Nakamura nooit een opdracht gegeven, of iets van Nakamura ontvangen. Wel geeft hij toe een bedrag van 200.000 gulden (Javasche Bank) aan Nakamura te hebben gegeven; 'ter bestrijding van kosten'.

Nomura houdt zijn leugens niet lang vol en legt twee dagen later een volledige bekentenis af, die overeenkomt met die van Nakamura. Volgens Nomura moeten de juwelen en het goud worden gebruikt om zelfinterneringskampen op te zetten en 'om de Indonesiërs te vriend te houden'. Als Brunsveld beiden gezamenlijk nog eens verhoort beginnen ze te draaien en zeggen ze dat de kampcommandanten zonder hun medeweten het goud uit een speciale kamer op Nomura's hoofdkwartier hebben onttrokken. Later geven zij weer een andere lezing.

De Britse betaalmeester, bij wie Morton het grootste deel van de in Thio's tuin opgegraven schat heeft ingeleverd, heeft een prachtige inventarisatie gemaakt compleet met een schatting van de waarde; 331.025 gulden aan juwelen en 144.130 gulden aan contanten. Samen dus een kleine half miljoen gulden. (B:Buit)

Was deze taxatie reëel? Daniel Girod, een ervaren voormalig werknemer van het veilinghuis Sotheby, zegt op grond van de inventarisatie: 'Die betaalmeester zat er niet ver naast. Maar ik wijs er nog even op dat een taxatie van de waarde volgens de verzekering een factor 2,5 hoger uit zou vallen.'

Wat is de totale waarde van de schat uit het pandhuis? Carla

heeft voor een aardig bedrag aan juwelen en goud van Nakamura gekregen en daarvan stukken verkocht of weggeven. De Chinezen Ong en Thio, die ervoor zorgden dat een deel van de schat werd 'veiliggesteld', waren in de gelegenheid een groot deel van wat bij Thio verborgen lag weg te nemen. Daarnaast staken Britse officieren ook nog het een en ander in hun eigen zak, waarvan ze weer een aantal stukken en bankbiljetten 'wegens bewezen diensten' aan de tipgevers Noach en Ulrich afstonden. Daar moeten we dan nog de inhoud van de vijf koffers voor de zelfinterneringskampen bij optellen.

Noach heeft als voormalig vendumeester van huishoudveilingen het door de Britten bij Thio opgegraven deel van de schat getaxeerd op minstens tien miljoen gulden. Als het echt zou gaan om een totale waarde van tachtig tot honderd miljoen gulden – een bedrag dat later regelmatig in de pers opduikt – dan kan het bijna niet anders of Thio heeft voor tientallen miljoenen aan juwelen die bij hem verborgen lagen achterovergedrukt en is als gevolg daarvan steenrijk geworden.

Ten slotte is het ook niet uit te sluiten dat Nakamura en/of Nomura een deel van de pandhuisschat voor zichzelf hebben gehouden en op een onbekende plaats hebben verborgen in de hoop die nog eens, wellicht jaren later, te komen ophalen. Op de Flippijnen hebben de Japanners op nog veel grotere schaal goud en juwelen geroofd.

Conclusie: het grootste deel van de pandhuisbuit is verdwenen en nimmer teruggevonden. Welke personen hoeveel hebben verduisterd is nooit achterhaald. Vaststaat dat iedereen die daartoe de gelegenheid had, zelfs Britse officieren van de Field Security Service, in de CCC-sfeer van die tijd de gelegenheid te baat hebben genomen zich te verrijken.

Eerste publicatie

Op 17 juni 1946, terwijl Brunsveld nog druk bezig is alle betrokkenen te ondervragen ter voorbereiding van de processen, komt *Het Dagblad*, dat in Batavia verschijnt, onder de kop *De Schat van Hiroshi*

Nakamura als eerste met een groot verhaal vol smeùige details over verwilderde zeden en gouden bedden. Bijna de gehele voorpagina wordt ervoor ingeruimd.

Tot welke zedenverwilderding en excessen de oorlog leidt, wordt bewezen door de gebeurtenissen die zich afspelen rond de ‘schat van Nakamura’. Het toneel van de handeling is Batavia, de schat bestaat uit gouden sieraden en juwelen ter waarde van, ruw geschat, zesentachtig miljoen Nederlands Indisch geld en uit een bedrag van 150.000 gulden – aan Javasche Bankbiljetten.

Maandenlange, onvermoeide arbeid is nodig geweest om deze zaak tot klaarheid te brengen, doch thans is het zover dat de schuldigen achter de tralies zitten en een deel van de schat is achterhaald.

Hoe de krant aan zijn gegevens is gekomen vermeldt *Het Dagblad* niet. Nergens wordt een bron vermeld of iemand geciteerd. Het artikel wemelt van de onjuistheden en al helemaal onbeantwoord blijft de vraag waar de krant de schatting op heeft gebaseerd van de enorm hoge waarde van de schat.

De schrijver van het artikel wordt kennelijk ook bevangen door grote opwinding als hij, alsof hij er zelf bij is geweest, de manier beschrijft waarop de buit in de woning van Nakamura wordt uitgepakt: ‘Met schitterende ogen en trillende vingers en onder bewonderende uitroepen worden kostbare ringen, halskettingen, diamanten, oorknoppen, hangers en armbanden op hopen gelegd. Weldra zijn tafels gevuld met een voorraad, die de grootste juwelierszaak ter wereld waarschijnlijk niet bezit.’

Gouden Lelie

In Japan bestaat een speciale dienst onder leiding van een Japanse prins die, namens de keizer, uit alle landen die Japan veroverd heeft kostbaarheden confisqueert en naar Japan laat overbrengen. De prins reist onder talloze pseudoniemen. Zijn rooftercampagne staat bekend onder de naam Gouden Lelie. Het Britse echtpaar Sterling en Peggy Seagrave hebben jarenlang intensief onderzoek gedaan naar deze massale roof van kostbaarheden uit de bezette

gebieden. In de boeken *The Yamato Dynasty* (1999) en *Golden Warriors* (2003) beschrijven de Seagraves minutieus hoe de Japanners te werk zijn gegaan en hoe, in afwachting van transport naar Japan, grote hoeveelheden goud en juwelen, vooral in de Filipijnen, zijn begraven.¹¹

Volgens de Seagraves maakt Gouden Lelie in veel gevallen gebruik van schepen die zijn vermomd als hospitaalschepen, om te voorkomen dat ze door geallieerde vliegtuigen of onderzeeërs worden getorpedeerd. Eén daarvan is het Nederlandse hospitaalschip *Op ten Noort*. Als Japan begin augustus 1945 capituleert ligt dit schip voor de kust van Japan. Het is zeer waarschijnlijk dat aan boord nog veel kostbare buit heeft gelegen, maar niemand weet dat zeker. Wat wel is komen vast te staan, na jaren van zoeken naar het schip, is dat het een Japanse naam heeft gekregen en de Japanners nog vóór de komst van de Amerikanen de *Op ten Noort* zelf vlak buiten de Japanse territoriale wateren tot zinken hebben gebracht.

Al direct bij de onderhandelingen over herstelbetalingen tussen Nederland en Japan eist Den Haag het schip op, maar keer op keer betoogt Tokio niet te weten waar het schip is gebleven. Als zeker is dat het schip in opdracht van Tokio voor de Japanse kust tot zinken is gebracht, is daarna nog vele jaren langdurig onderhandeld over het bedrag dat Japan Nederland nog moet betalen. Den Haag wil van de Japanse regering weten wat zich mogelijk nog voor Nederlands bezit aan boord bevindt. Japan weigert stelselmatig daar iets over bekend te maken. Uiteindelijk gaat Den Haag in 1974 akkoord als Tokio met een bevredigend bedrag over de brug komt.

Daarna, maar nu komen we in de sfeer van de wilde geruchten, zou een Australische bergingsmaatschappij in opdracht van Japan de inhoud van het schip hebben geborgen en er met de kostbare buit vandoor zijn gegaan.

Het valt op dat in de boeken van de Seagraves nauwelijks aandacht wordt besteed aan Indonesië. De mogelijke oorzaak hiervan is dat er in Indonesië veel minder werd geroofd om de doodeenvoudige reden dat er minder te halen viel dan bijvoorbeeld in de Filipijnen. Maar ook speelt vermoedelijk mee dat de Indonesische bevolking, die onder leiding van nationalistische leiders de

Japanse bezetter goed gezind was, niet te veel en niet te openlijk bestolen mocht worden om haar niet te veel tegen de Japanse 'bevrijders' in het harnas te jagen.

'Vrijwillige' inzameling diamanten

De 'vriendschap' tussen Japan en het Indonesische volk blijkt ook uit het feit dat in Indonesië de mensen nog een piepkleine symbolische vergoeding voor hun 'vrijwillig' ingeleverde diamanten hebben gekregen: drie kwartjes per karaat. Vanaf eind 1943 verschijnen er oproepen in Indonesische dagbladen en in het Japans-talige staatsblad *Kan Poo*. In een artikel in *Indonesia Raya* van 11 december 1944 staat over de inzameling van edelstenen, platina en goud te lezen:

Op alle ingezetenen van Java, die deze kleinoden bezitten, wordt hierbij een beroep gedaan om die zo spoedig mogelijk bij wijze van dienstbetoon aan het leger af te staan, zomede als een bewijs van plichtsvervulling der bevolking ter bespoediging van het behalen van de eindoverwinning. (...) De betaling zal plaatsvinden volgens de thans heersende prijzen en de taxatie zal geschieden door ambtenaren van 's Lands Pandhuisdienst.

Hoe bijzonder laag die taxatie lag heeft de kassier van het Batavia-se pandhuis ons eerder al verteld in zijn getuigenis over de 'betaling' voor de meegenomen juwelen.

De Japanse bezetter laat in hetzelfde artikel weten redelijk tevreden te zijn over de eerdere inzameling van platina, maar voegt daar kribbig aan toe: 'Alleen valt het zeer te betreuren dat door de Arabische en Indo-Europese bevolkingsgroepen voor het bovenstaande niet de minste belangstelling werd getoond.'

Enkele maanden later, in februari 1945, dus nog geen zes maanden voor de capitulatie van Japan, lezen wij in *Kan Poo* een in ronkend overwinningsproza gestelde dankbetuiging van de inzamelingscommissie.

Indien wij het verloop van de oorlog gedurende de drie afgelopen jaren in beschouwing nemen, blijkt dat gedurende die tijd onze soldaten gestreden hebben in een geest van opoffering en trouw aan het land en op heldhaftige wijze een strijd op leven en dood aanbonden ter vernietiging van de vijand, terwijl zij op diverse gronden voortdurend met inzet van al hun krachten streden, zodanig dat zelfs de goden tranen stortten (...) Zulk een offervaardigheid is een erfenis van de volkeren in Oost-Azië, welke schittering groter is dan de glinsterendste diamant.

Na de oorlog leggen Japanse officieren in uitgebreide schriftelijke verklaringen verantwoording af voor de transporten van de ingezamelde diamanten. Uit deze verklaring blijkt dat in totaal voor 110.000 karaat is opgehaald en in verschillende partijen naar Japan gebracht. De laatste zending van totaal 19.000 karaat was van juli 1945, maar die kwam niet verder dan Singapore.

Een onderzoek van de Nederlandse Militaire Inlichtingendienst (NEFIS) dat in juni 1949 verschijnt maakt gewag van het feit dat ook in de gevangenkampen 'vrijwillig' edelstenen en dergelijke werden ingezameld. De NEFIS rapporteert: 'Het moge overbodige moeite geacht worden aan te tonen dat in de kampen, waar de gevangenen als vijanden behandeld werden, een 'verzoek' van de Japanse kampcommandant gelijk stond aan een bevel, waartegen de gevangenen volkomen weerloos waren. Ontduiking was praktisch onmogelijk, aangezien controle op de inwilliging van dit 'verzoek' in vele kampen herhaaldelijk en minutieus, vaak op hardhandige wijze, werd uitgevoerd.'

Volgens dit rapport hebben de Japanners 'ook nog de hand kunnen leggen op diamanten e.d. met behulp van semi-officiële tussenpersonen en particuliere opkopers, vaak van twijfelachtig allooi, die er op allerlei manieren in slaagden juwelen en goud op te sporen'.¹²

De Japanners komen te laat om de grote voorraad goud waarmee de Javasche Bank de Indische gulden dekte te confisqueren. Het grootste deel van de goudvoorraad is net op tijd met verschillende schepen naar Australië verscheept. De Japanners zijn hier

razend over en willen het niet geloven. Zij verhoren nog maanden tientallen Javasche Bank-employees in de overtuiging dat het goud ergens verborgen moet liggen.

Al in het najaar van 1946 weet de Indische overheid van de ‘vrijwillige inzameling’. Volgens een door het Amerikaanse persbureau United Press International (UPI) verspreid bericht verzoekt Batavia om teruggave van diamanten van totaal 83.000 karaat ter waarde van honderd miljoen dollar, die ergens in Tokio moeten liggen. Het bericht gaat verder: ‘Een vertegenwoordiger van de afdeling edele metalen van het Geallieerd Hoofdkwartier in Batavia zegt dat deze diamanten zich misschien bij de stenen bevinden die door het Achtste Leger bij de Bank Japan in beslag zijn genomen. Het eigendomsrecht moet volgens hem echter vaststaan alvorens de edelstenen kunnen worden teruggegeven.’

Of deze eis ooit is ingewilligd is niet duidelijk, maar volgens drs. Nico van Horn, die uitgebreid onderzoek heeft gedaan naar de zogeheten Indische Tegoeden, is de Nederlandse overheid over het algemeen zeer ruim vergoed voor door Japan gestolen diamanten. Wanneer bepaalde juwelen deel uitmaakten van het bezit van een particulier, zijn deze teruggegeven. Dit is onder meer het geval geweest met de met diamanten gezette kroon ter waarde van honderdduizend gulden van de Sultan van Pontianak (Borneo), die in Tokio werd aangetroffen.

Hoofdstuk IV

De rechtzaak tegen Carla Wolff

Op 30 augustus '46 verschijnt Carla Wolff als eerste voor de landrechter. Mr. E. Brunsveld van Hulten treedt op als openbare aanklager. De belangstelling van de plaatselijke pers is groot. Natuurlijk is ook de verslaggever van *Het Dagblad*, die in juni '46 als eerste met het verhaal was gekomen, aanwezig. In de uitgave van 3 september, waaraan het onderstaande procesverslag is ontleend, begint hij zijn reportage met een beschrijving van de beklaagde in beeldend journalistiek proza:

Voor de groene tafel zit Carla, een mager, zenuwachtig gebarend vrouwtje met grote donkere vampierogen. Ze heeft zich voor deze zitting behoorlijk opgemaakt, klaarblijkelijk om haar bekoorlijkheden zo goed mogelijk te doen uitkomen. Een scherp getekend, mager gezicht onder een geweldige zwarte haardos à la gamine. De nerveuze trekken zijn onderstreept door veel rood en zwart op een dikke poederlaag.

Wat haar verschijning nog exotischer maakt is het feit dat zij zich als Indo-Europese vrouw gehuld heeft in traditionele Indonesische dracht, sarong en kabaja. Zij bevestigt dat zij 29 jaar oud is. Het raadplegen van het geboorteregister in Buitenzorg (nu Bogor) zou hebben onthuld dat zij in werkelijkheid bijna tien jaar ouder was. Dat was haar zeker niet aan te zien. Ook haar voornaam was niet helemaal juist. Ze werd als Clara de Jong geboren op 9 februari 1908 in Buitenzorg.¹³

Volgens de tenlastelegging wordt Carla Wolff ervan beschuldigd ‘onwettig in bezit gehad te hebben sieraden en goederen, waarvan zij wist, althans redelijkerwijs kon vermoeden, dat deze door misdrijf verkregen waren. Voorts wordt haar verweten

onwettig in het bezit te zijn van een geldbedrag groot 270.000 gulden (Ned. Indisch Courant), waarvan zij ook de herkomst zou moeten weten’.

Carla ontkent alle beschuldigingen, maar bevestigt dat Nakamura eind augustus ’45 met een groot aantal koffers gevuld met juwelen thuis is gekomen en later, in september, een koffer met bankbiljetten van de Javasche Bank en een doos met Japans bankpapier meebracht. Van het Japanse geld mocht zij boodschappen doen.

Carla geeft toe dat Nakamura haar heeft verteld dat de sieraden afkomstig zijn van een pandhuis, ‘waar hij ze op last van zijn chef, een generaal, had moeten kopen om ze onder zijn personeel te verdelen’. Zij zegt geen idee te hebben gehad wat al die sieraden waard waren. Het deel dat de Britse officier Morton afgeeft aan zijn *paymaster*, aldus de rechter, wordt door hem geschat op 475.000 gulden (Nederlands-Indische courant). Deze taxatie is gebaseerd op de pandhuistarieven die, volgens *Het Dagblad*, ‘aan de lage kant’ waren.

Als Carla door de rechter wordt geconfronteerd met haar al dan niet vermeende uitspraak over slapen in een gouden bed en eten van gouden borden, antwoordt zij nerveus lachend: ‘Ach, dat is allemaal nonsens, het waren niet meer dan grapjes.’ Dan geeft de rechter Carla de gelegenheid uitgebreid te vertellen over het fysieke geweld dat captain Morton toepaste toen hij haar verhoorde. Haar antwoord ontlokt bij hem de vraag waarom zij niet direct heeft gezegd waar het goud verborgen lag, want het was toch, zegt zij zelf, niet van haar. Carla reageert met de mededeling dat ze bang was voor de Engelsen en Noach ook niet vertrouwd, omdat hij als NEFIS-medewerker voor de Engelsen werkte.

De landrechter gaat uitvoerig in op de manier waarop de schat is vervoerd naar het huis van Thio. Deze had een brandkast die door Carla met de hulp van Ong gekocht zou zijn. Dan vraagt de rechter: ‘Hebt u zich nu nooit eens afgevraagd waarvoor al die sieraden en al dat geld bestemd zouden kunnen zijn?’

Carla: ‘Het ging mij niets aan. Het waren mijn zaken niet.’

De rechter: ‘Heeft Nakamura u nooit eens gezegd waarvoor u de juwelen moest verbergen?’

Carla: ‘Hij zei slechts dat ze bewaard moesten worden.’

Op de vraag of zij wel eens juwelen had weggegeven, antwoordt Carla bevestigend, maar ze zegt uitsluitend van dat deel dat ze van Nakamura had gekregen af en toe ‘cadeautjes’ aan vrienden te hebben uitgedeeld.

De officier: ‘Die cadeautjes waren afkomstig van diefstal.’

Carla: ‘Daar weet ik niets van.’

‘Onontwikkelde en ijdele vrouw’

In zijn requisitoir betoogt mr. Brunsveld dat hij beklaagde wel degelijk beschouwt als de bezitster van de begraven schat, anders, redeneert hij, had zij de Engelsen wel meteen gezegd waar die te vinden was. ‘Beklaagde is’, gaat Brunsveld verder, ‘het prototype van een onontwikkelde en ijdele vrouw, die denkt dat zij met haar charmes alles gedaan kan krijgen van jongelieden. Beklaagde is echter weer niet zo onontwikkeld om te kunnen begrijpen dat de schatten niet aan Nakamura en andere Jappen, maar aan de geallieerden toebehoorden’.

Brunsveld eist een jaar gevangenisstraf met aftrek van voorarrest. De rechter doet onmiddellijk uitspraak: acht maanden cel met aftrek van voorarrest. Zij heeft dan al de helft van haar straf uitgezeten, dus komt ze in januari 1947 vrij.

Drie dagen na deze uitspraak eist dezelfde openbare aanklager in het proces tegen Noach en Ulrich, die beiden wel schuld beken, respectievelijk anderhalf jaar en acht maanden celstraf. De rechter doet ook hier direct uitspraak: Noach veertien maanden en Ulrich acht maanden, met aftrek van voorarrest. Later die maand volgen de processen tegen de overige verdachten.

Als laatste in de rij staat begin november Nakamura’s vertrouweling en hulp Ong Wie Soen terecht. Hij wordt er onder meer van beschuldigd, aldus het requisitoir, ‘een zeer belangrijke rol te hebben gespeeld in het veiligstellen van de schat voor Nakamura, waardoor miljoenen aan het bezit van het Nederlands-Indische gouvernement op misdadige wijze onttrokken zijn.’

De officier refereert ook aan de ter zitting voorgelezen verklaring van een Chinees uit Cheribon. Hieruit blijkt dat Ong een ‘ver-

raderlijke' rol heeft gespeeld en Nakamura zich tijdens de bezetting in deze stad 'aan diverse wreedheden heeft schuldig gemaakt'. 'Door dit verraad,' zo gaat de officier verder, 'zou een zeer groot aantal goudstukken op zijn fabriek [van de Chinees] in beslag genomen zijn en heeft beklagde een belangrijke rol in dat verraad gespeeld.' De officier eist 'een zware straf'.

Uit de verklaring van de officier blijkt dat Nakamura zich ook al tijdens de bezetting wist te verrijken door zich kostbaarheden van burgers toe te eigenen. Uit verslagen van Nederlandse inlichtingendiensten valt af te leiden dat de man waarover de officier sprak zeker niet het enige Chinese slachtoffer van Nakamura's roofzucht in Cheribon is geweest, en dat Ong steeds degene was die Chinezen bij zijn baas aangaf. Maar wat waren dan precies die 'diverse wreedheden' waaraan Nakamura zich schuldig zou hebben gemaakt? Het kan zijn dat de openbare aanklager impliciet refereert aan het moorddadige optreden tegen de in opstand gekomen bevolking in de buurt van Indramajoe in 1944, waarbij Nakamura betrokken zou zijn geweest.

Het proces tegen captain Morton

Op maandag 5 november 1946, een paar weken voor de laatste Britse troepen Indië zullen verlaten, moet captain J.R.H. Morton terechtstaan voor de Britse Krijgsraad te Batavia wegens diefstal van goederen. Vreemd genoeg bevat de aanklacht geen verwijten ten aanzien van de mishandeling van Carla Wolff tijdens het verhoor begin maart. Officiële stukken over dit proces ontbreken, maar de verslaggever van *Het Dagblad* is iedere procesdag aanwezig, zodat de beschrijving van de gebeurtenissen tijdens de vijf procesdagen grotendeels ontleend is aan zijn berichtgeving.

Morton wordt ervan beschuldigd 'zich wederrechtelijk te hebben toegeëigend twintig kilogram goud en 50.000 gulden in bankbiljetten, beide deel uitmakend van de Nakamura-schat, en een deel daarvan te hebben geschonken aan Renee Ulrich en Maurits Noach'. Morton verklaart op alle punten van de tenlastelegging onschuldig te zijn.

Mortons advocaat verzoekt om uitstel van het proces om sergeant Ken Dawson, die ook bij de zaak betrokken is geweest, als getuige op te kunnen roepen. Diens aanwezigheid is volgens de verdediging van fundamenteel belang. Dit verzoek wijst de voorzitter van de krijgsraad onmiddellijk van de hand. De sergeant doet volgens hem geen dienst meer in het Engelse leger en valt dus niet langer onder de jurisdictie van de krijgsraad.

Carla Wolff, Renee Ulrich, Maurits Noach en de Chinees Thio, in wiens tuin een deel van de schat begraven was, treden wél op als getuigen. Ulrich legt verschillende bezwarende verklaringen af. De als bewijsstukken ter zitting aanwezige juwelen herkent zij als de juwelen die Morton haar gegeven heeft. Ook zegt zij dat Morton haar had gezegd dat de in haar klerenkast verborgen juwelen, bankbiljetten en het goud daar niet langer veilig waren. Hij had haar toen een ijzeren kist gegeven om de goederen in te begraven, waarbij hij nog eens uitdrukkelijk had gezegd dat deze goederen zijn eigendom waren.

Mortons raadsman toont aan dat Ulrichs getuigenis op veel punten in tegenspraak is met eerder door haar afgelegde verklaringen tijdens haar eigen proces als verdachte. Met het feit dat Ulrich in haar eigen proces ten behoeve van haar eigen verdediging niet verplicht was de waarheid te spreken wordt door de rechtbank geen rekening gehouden.

Noach tracht in zijn getuigenis Morton zo veel mogelijk te ontlasten (waarom?) door vooral sergeant Dawson, die geen getuige mag zijn en dus ook niet aan de tand kan worden gevoeld, als het zwarte schaap af te schilderen.

Mortons advocaat loopt nog eens precies na wat zijn cliënt precies heeft gedaan met de in Thio's tuin opgegraven juwelen en wanneer dat was. 'Drie dagen na het ontdekken van de Nakamura-schat,' zo betoogt hij, 'is het in beslag genomen deel daarvan overhandigd aan Mortons bevelvoerend officier. Dit uitstel van drie dagen wordt verklaard door te zeggen dat deze tijd nodig was voor het smelten van de was waarmee de petroleumblikken waarin het goud verborgen was waren afgesloten, en voor het sorteren van alle kostbaarheden. Maar pas een maand daarna overhandigde de eerder genoemde bevelvoerend officier een deel van de hem toe-

vertrouwde kostbaarheden aan de betaalmeester. In de tussenliggende periode zou een onbekend deel verdwenen kostbaarheden kunnen zijn weggenomen.’

In de aanklacht staat ook dat Morton indertijd, naar alle waarschijnlijkheid met Javasche Bank-biljetten uit de kluis van Thio, bij een Chinees een diamant heeft gekocht. Maar deze Chinees heeft, betoogt de aanklager, tijdens een persoonsherkenningstest Morton niet herkend als de ‘militaire man’ aan wie hij indertijd de grote diamant heeft verkocht. Mogelijk heeft Morton dit een ander laten doen.

Op de slotdag stelt de auditeur-militair in zijn requisitoir dat al zijn getuigen als onafhankelijke getuigen moeten worden beschouwd aangezien het strafbare feit dat in de tenlastelegging wordt genoemd gepleegd is voordat Noach en Ulrich bij de zaak betrokken werden. Zij hadden er geen belang bij en dientengevolge ook geen reden om valse verklaringen af te leggen.

De rechter is niet overtuigd en verklaart captain Morton onschuldig aan alle onderdelen van de tenlastelegging en gelast zijn onmiddellijke invrijheidsstelling.

Morton zegt na afloop van zijn proces onmiddellijk te zullen afreizen naar India om er twee maanden vakantie te houden. Daarna zal hij doorreizen naar Engeland om te worden gedemobiliseerd.

Britse sergeant smokkelt diamant naar Londen

Wat Ulrich tijdens het proces precies verklaard heeft vermeldt de verslaggever niet, maar vermoedelijk heeft zij gesproken over dezelfde Chinees die Morton niet zou hebben herkend toen deze bij hem een diamant kocht. Weliswaar wijst de auditeur-militair Ulrichs verklaring af, omdat die in tegenspraak zou zijn met eerder door haar afgelegde verklaringen, maar vaststaat dat nog tijdens het proces tegen Morton de Special Intelligence Branch (SIB) van het Britse leger Ulrich in de gevangenis een uitgebreide verklaring ontlokt, die zeer schadelijk is voor zowel Morton als Dawson. Ulrich beschrijft tot in de kleinste details hoe zij behulpzaam is

geweest bij de aanschaf van een diamant voor Morton en Dawson, waarvoor een bedrag van 25.000 gulden (Javasche Bank) werd betaald. Deze witte diamant was 4,9 karaat, zo groot als een dubbel-tje en zo dik als een sigaret. Dawson laat deze diamant en daarnaast een aantal robijnen verbergen in de hakken van een paar nieuw aangeschafte schoenen met crêpe-hakken en -zolen om ze zo mee te smokkelen naar Londen. Ulrich geeft in haar verklaring ook precies de namen van de Chinese diamantair en de Chinese schoenmaker die de diamanten in de hakken heeft gestopt en vervolgens met was heeft gevuld om rammelen te voorkomen. Morton raadt Dawson aan veel op deze schoenen te lopen, zodat de nieuwigheid er een beetje af gaat. De SIB verhoort alle door Ulrich genoemde Chinezen, die haar verhaal bevestigen.

Terwijl Morton al hoog en droog van zijn vrijheid geniet in India, verplaatst het onderzoek van de SIB zich naar Engeland. Eerst wordt Dawsons vriendin verhoord. Zij verklaart dat Ken bij terugkomst in Engeland erg zenuwachtig was en haar vertelde dat er moeilijkheden waren omtrent een juwelendiefstal. Ook een hospita van Dawson wordt verhoord. Bij haar heeft Dawson de smokkelschoenen achtergelaten.

In december ’46 wordt Dawson gearresteerd in Duitsland, waar hij als burger werkt bij een Brits legeronderdeel. Hij volgt er een talencursus ten behoeve van de Britse spionagedienst. Bij zijn arrestatie toont Dawson zich opgelucht dat hij van deze affaire is bevrijd en legt hij een volledige bekentenis af. De robijnen, volgens hem niet afkomstig van de Nakamura-schat, maar eerder gekocht in Birma, heeft hij ergens in zijn huis in Engeland verstopt. De diamant gaf hij mee aan een vriend, een zakenman die op het punt stond naar Venezuela af te reizen. Dawson vroeg hem de diamant voorlopig bij zich te houden en zo mogelijk te verkopen.

Als deze zakenman na twee maanden uit Venezuela terugkeert heeft hij de diamant nog bij zich. Omdat Dawson volledig heeft meegewerkt met het onderzoek ontloopt hij gevangenisstraf en wist hij zijn straf te beperken tot oneervol ontslag.¹⁴

Vragen over vrijspraak van Morton

De vrijspraak van Morton roept enige vragen op. Waarom wilde Mortons advocaat dat Dawson kwam getuigen? Om Morton van alle blaam te zuiveren zou Dawson flink hebben moeten liegen. Het zou eerder voor de hand hebben gelegen dat de auditeur-militair (aanklager) Dawson ter zitting had willen horen. Ook merkwaardig is de argumentatie van de rechter dat Dawson niet kon worden opgeroepen, omdat hij na zijn demobilisatie buiten de jurisdictie van de militaire rechtbank zou vallen. De rechter, maar ook Mortons advocaat, zou hebben moeten weten dat op grond van de Britse Wet op de Krijgstucht afgezwaaide militairen nog drie maanden na hun demobilisatie door de militaire rechter ter verantwoording kunnen worden geroepen voor misdrijven die zij tijdens hun diensttijd hebben gepleegd. Dawson demobiliseerde op 25 september 1946.

Het allervreemdste is nog dat er tijdens het proces geen aandacht is geschonken aan een uitgebreid rapport van de SIB over het Britse aandeel in de Nakamura-zaak, waarin van Mortons verhaal weinig heel blijft. Na een uitgebreide uiteenzetting, onderbouwd met gedetailleerde getuigenissen van Noach en Ulrich, komt de schrijver van het rapport tot de volgende conclusie:

Uit dit verslag kunnen we vaststellen dat captain Morton de *ringleader* was van een complot om goud en kostbaarheden te stelen voor een geschatte waarde van honderdduizend gulden en dat het gestolen goud slechts opgespoord kon worden door de inspanningen van deze afdeling SIB. (...) Het is te betreuren dat de verantwoordelijkheid en het vertrouwen dat was neergelegd bij captain Morton als hoofd van de FSS is uitgelopen op verraad, in het bijzonder in een land waar de Britse strijdkrachten zich ten dienste stellen de regering van dit land bij te staan.¹⁵

Het is zeer onwaarschijnlijk dat de vrijspraak van Morton een rechterlijke dwaling is geweest. Het is zeer wel mogelijk dat het van hogerhand te schadelijk werd beoordeeld voor het moreel van

de Britse strijdkrachten als een officier van een dergelijke veiligheidsdienst schuldig was bevonden aan diefstal van goud en kostbaarheden. Maar ook zou het de – al dan niet terecht – kritiek van Nederlandse zijde op hoe het Britse leger zich van zijn taak als tijdelijke bezetter heeft gekweten, verder versterken.

Als een vertelling van Somerset Maugham

Als na het proces tegen Morton blijkt dat Britse militairen bij de Nakamura-zaak zijn betrokken, duiken in de Britse pers verhalen op. Het keurige, geïllustreerde weekblad *The Sphere* plaatst op 30 november 1946 een paginagroot verhaal met foto's van Morton, Carla Wolff, Renee Ulrich, Maurits Noach en van het deel van de schat dat is teruggevonden. Volgens het blad doet het verhaal denken aan een vertelling van Somerset Maugham. 'Alleen in de boeken van Somerset Maugham, die zo in het bijzonder Oost-Indië tot zijn achtertuin heeft gemaakt, zou men een fictieve dubbeltwinger kunnen verwachten van het feitelijke verhaal over de Schat van Nakamura. Maar Maugham zou zijn verhaal tenminste die karakteristiek subtiel-briljante wending hebben meegegeven, die het boven de gore werkelijkheid zou hebben uitgetild.' Carla Wolff wordt door *The Sphere* getypeerd als 'een Eurasian met ravenzwart haar, hoge jukbeenderen en een geweldig figuur'. De schrijver van het artikel zou zijn bewondering ongetwijfeld tot nog grotere hoogte hebben opgevoerd – of minstens hebben getuigd van zijn grote verbazing – als hij had geweten dat deze aantrekkelijke 'Eurasian' al bijna veertig jaar oud was en moeder van tien kinderen.

Van Renee Ulrich is de schrijver van het stuk wat minder onder de indruk: 'ooit één van Batavia's mooiste vrouwen, maar nu een brunette op haar retour.' *The Sphere* schuwt de moraal niet: 'de knappe Carla, het meisje dat sliep in een gouden bed en die de weelde had geproefd die uitstijgt boven dromen van hebzucht, zit plots in een Bataviase gevangenis.' En hij besluit met: 'Hier eindigt het verhaal, behalve dat er nog een deel van de schat ter waarde van negen miljoen pond sterling wordt vermist.' De Britse pond was in die tijd tien gulden waard.

Als Carla Wolff in januari '47 vrijkomt, neemt ze haar intrek in een goedkoop Chinees hotelletje in Batavia's benedenstad. De kinderen verblijven elders in Batavia bij haar uit krijgsgevangenschap teruggekeerde man Gerard. Haar oudste zoon, inmiddels zestien jaar, bezoekt zijn moeder regelmatig. Ook andere kinderen komen soms mee. Carla en Gerard besluiten te scheiden. Carla knoopt met allerlei mannen kortere en langere verhoudingen aan. Ze krijgt van één van die mannen nog een kind: haar elfde. Ze wil naar Nederland, maar mag het land nog niet uit, omdat zij een belangrijke getuige is in het proces tegen Nakamura en Nomura dat wordt voorbereid.

Intussen doen overal in Indië de wildste geruchten de ronde over waar de schat van Nakamura verborgen zou kunnen liggen. Een regelrecht jongensboekverhaal dat in Bandoeng de ronde doet is dat er ergens in Batavia een schets ligt waarop staat aangeduid waar de schat begraven ligt. Iedereen zoekt ernaar. In de plaatselijke kranten krijgt ieder berichtje over het algemeen flink veel aandacht.

Diamanten en goud het land uit gesmokkeld

Er zijn geen bewijzen dat Nederlandse militairen illegaal in het bezit zijn gekomen van juwelen behorende tot de Nakamura-schat, of die afkomstig waren uit de kluis van de Javasche Bank in Bandoeng. Wel staat vast dat het betrekkelijk eenvoudig was om juwelen en andere kostbaarheden per vliegtuig het land uit te smokkelen. Dit blijkt duidelijk uit het geval van luitenant vlieger-waarnemer Maurits G., over wiens aanhouding op het vliegveld Kemajoran (Batavia) de plaatselijke pers berichtte.¹⁶

De Nieuwsgier komt op 18 maart 1947 met het volgende bericht:

Luitenant trachtte voor half miljoen aan juwelen te smokkelen

Op het vliegveld Kemajoran is voor het vertrek van het Australië-vliegtuig de lt. vl. G. gearresteerd, die in samenwerking met zijn echtgenote, voor een waarde van 500.000 gulden aan juwelen het land uit trachtte te smokkelen. De luitenant, beho-

rend tot het 18th squadron, zou met zijn echtgenote als passagier naar Australië vliegen. Hij zelf was de douane reeds gepasseerd, toen zijn vrouw hem vroeg waar de bagage was. 'Die is al in het vliegtuig,' antwoordde de luitenant, waarop de douane verlangde dat de koffers teruggebracht zouden worden voor onderzoek. Ook de luitenant en zijn vrouw moesten aan den lijve gevisiteerd worden. Toen de luitenant met de bagage terugkwam en de commies van de douane met het onderzoek wilde beginnen, merkte hij dat de luitenant achter zijn rug een pakje aan een sergeant overgaf. Dit pakje, in een doek gewikkeld, bleek bij onderzoek een grote hoeveelheid juwelen te bevatten. De Pandhuisdienst schatte de waarde daarvan op een half miljoen. Een gerechtelijk onderzoek is thans gaande naar de herkomst van de kostbaarheden.

Ook *Het Dagblad* bericht over deze kwestie, maar houdt het op 300.000 gulden aan juwelen 'waaronder voor ongeveer twee ton waarde aan ongezette briljanten'.

'Men toonde ons,' aldus de krant, 'een lijst van vele bladzijden waarop de in beslag genomen barang (bagage) gespecificeerd was: gouden en platina armbanden en horloges en sieraden van allerlei soort, waarvan sommige per stuk al negenduizend gulden waard waren stonden daarop vermeld.'

Uit een in de archieven gevonden handgeschreven briefje, gedateerd 19 maart, blijkt dat er vrees bestaat dat een onderzoek in de zaak Maurits G. door de Militaire Politie 'zou worden verknoeid'. Verondersteld wordt ook dat 'hier enorm veel achter kan zitten'.

Helaas ontbreekt in diezelfde archieven informatie die een beeld zou kunnen geven hoe het proces tegen Maurits G. en mogelijk zijn vrouw is verlopen en wat de herkomst van de juwelen is.

Uit een in het Nationaal Archief aangetroffen document blijkt dat er in februari 1947 iets verdachts moet zijn voorgevallen dat verband houdt met smokkel in een Nederlands vliegtuig dat van Kemajoran naar Los Angeles zou vertrekken. Dit geval vormt de aanleiding voor kapitein J. Roukens, waarnemend Chef Politie der Militaire Luchtvaart, om een brief op te stellen met aanbevelingen over de verantwoordelijkheid. Het is volgens hem veel te gemak-

kelijk de douane te omzeilen. Hij wijst erop dat de Militaire Luchtvaart alleen verantwoordelijk is voor smokkelzaken waar het wapens, militaire uitrustingsstukken en geheimen betreft. Al het andere moet de douane controleren. Roukens schrijft onder meer: 'Er dient een radicale verandering te komen in het embar keren en debarkeren van het vliegtuig wil men een einde maken aan de smokkelpraktijken, zowel door de passagiers als door de be-manning.'

De douane heeft het toezicht op smokkelen van contrabande via passagiersvliegtuigen inmiddels verscherpt, maar ook vertrekkende passagiers die het land per schip willen verlaten zijn het doelwit van strengere controles. Een paar weken na de vangst op Kemajoran loopt een groep Brits-Indiërs op weg naar Ceylon tegen de lamp. Uit *Het Dagblad* van 5 mei 1947:

Bij de visitatie van acht Brits-Indische passagiers, die gistermiddag met de Oranje naar Colombo zouden vertrekken heeft de douane in samenwerking met de criminele recherche de hand gelegd op een aantal gouden en andere voorwerpen ter gezamenlijke waarde van ongeveer 200.000 gulden, welke voorwerpen kennelijk bestemd waren om op clandestiene wijze het land te worden uitgevoerd. Bij visitatie van de acht Brits-Indiërs bleek dat zij gouden ringen om hun tenen hadden, gouden steunzolen in hun schoenen, gouden schakelarmbanden om hun armen, terwijl een nader onderzoek uitwees dat zij briljanten en andere kostbare voorwerpen in jassen en broeken hadden genaaid. Vernikkelde gespen van hun riemen bleken bij nadere beschouwing van goud te zijn. De betrokkenen worden voor nader onderzoek vast gehouden.

Begin september 1948 slipt er een voorraadje goud, diamanten en geld door de mazen van de Indische douane. Op het vliegveld van Singapore letten de douaniers beter op. Er wordt een mecanicien van een Nederlands vliegtuig gearresteerd. Hij heeft onder meer bij zich 348 gouden geldstukken, een gouden staaf, 382 diamanten en pakjes bankbiljetten, waaronder Australische en Nederlandse valuta.¹⁷

De pakkans neemt toe, maar hoe vaak bleven dit soort smokkelzaken, ook na de verscherpte controles, onopgemerkt? Met andere woorden, de verdwenen Nakamura-juwelen kunnen vrij gemakkelijk het land zijn uitgesmokkeld. Geruchten en veronderstellingen dat dit op grote schaal heeft plaatsgehad zijn nog jaren onder Indische Nederlanders rondgegaan.

Het meest halsstarrige gerucht is dat de in augustus 1945 uit burgerinternering op Java gekomen Rob Nijkerk tijdens de maanden die hij na zijn vrijlating op recuperatieverlof in Australië doorbracht een partij edelstenen en gouden voorwerpen aan verschillende juweliers ter verkoop heeft aangeboden.

Wie is deze man die stevast wordt genoemd in deze *Australian Connection*? Rob Nijkerk gaat kort na de bevrijding van Indië naar Australië om er, net als vele andere Nederlanders die in de oorlog hadden geleden, op krachten te komen. In het voorjaar van 1946 wil hij terug naar Indië, maar daar hebben ze hem echt niet nodig. Met behulp van zijn zwager, kolonel F. Kroese, die in Batavia commandant is van alle militaire technische werkplaatsen van Indië, krijgt Nijkerk als burger een baantje op de personeelsafdeling van een militaire werkplaats in Bandoeng. Kolonel Kroese had tijdens de oorlog in Australië gediend. Nijkerk is, zover bekend, nooit verhoord over mogelijke transacties met juwelen en diamanten in Australië.

Hoofdstuk v Nieuwe onthullingen

Het proces tegen Nakamura en Nomura

Op 30 juli 1948, bijna twee jaar na de rechtzaken tegen Carla Wolff en andere betrokkenen, verschijnen kapitein Hiroshi Nakamura en kolonel Akira Nomura voor de Temporaire Krijgsraad in Batavia (B: Temporaire Krijgsraad). Als president (rechter) treedt op mr. L.F. de Groot en als auditeur-militair (officier van justitie/openbare aanklager) mr. J. Diephuis.

Nomura wordt ten laste gelegd zijn ondergeschikte Nakamura opdracht te hebben gegeven de juwelen weg te halen en ze te doen toekomen aan anderen dan de rechthebbenden. Nakamura moet zich verantwoorden omdat hij deze juwelen heeft weggehaald en voor een bedrag van 330.000 gulden ten eigen bate heeft aangewend.

Het meest uitgebreide verslag van de rechtzitting, die bijna twee maanden in beslag zal nemen, verschijnt op 7 augustus 1948 in de *Indische Courant* onder de kop:

Nieuwe onthullingen over de Nakamura-schat?

Jappen willen van de opbrengst vijf kampen in stand houden

De krant, die sinds 1 augustus 1948 twee keer per week verschijnt, schrijft vragenderwijs over nieuwe onthullingen, omdat het feit dat de opbrengst van de pandhuisroof bestemd was voor het opzetten van vijf Japanse zelfinterneringskampen niet eerder bij de processen tegen andere betrokkenen in de pers is gekomen.

Nomura verklaart dat het hoofd van het Japanse departement van Financiën hem ervan had overtuigd dat de juwelen die zich in het pandhuis bevonden 'zonder eigenaar' waren en dus nationaal Japans bezit. Volgens de orders van de Britse opperbevelhebber Lord Mountbatten moesten de Japanners de zaken blijven regelen

totdat de Geallieerden zouden landen. Nomura zegt dat hij uit de instructies van Mountbatten niet heeft kunnen afleiden dat hij de opbrengst van de juwelen uit het pandhuis, geschat op ruim een half miljoen gulden, niet zou hebben mogen aanwenden om de zelfinterneringskampen op te zetten en te onderhouden. Hem was verteld dat deze sieraden een geschatte waarde vertegenwoordigden van 500.000 tot 600.000 gulden.

Op de vraag van de president of wellicht op andere plaatsen een gelijke gedragslijn was gevolgd, moest Nomura een antwoord schuldig blijven. Wel ontkende hij dat hij had willen voorkomen dat de kostbaarheden in handen zouden vallen van de Geallieerden. Nomura bekende de feiten, maar hij ontkende dat hier sprake was van een oorlogsmisdrijf, namelijk plundering of confiscatie.

Goud en tranen

In het verslag van de tweede zittingsdag op 2 augustus pakt de koppenmaker van de *Indische Courant* flink uit met over drie kolommen eerst een chapeau gevolgd door vier headlines:

DE SCHATTEN VAN NAKAMURA

Van goud, tranen, kinderen en een tolk die niet best was

Kostbaarheden onder het bed van Carla Wolff

Japanner verloor door nieuwsgierigheid zijn 'correcte houding'

Het zware lot van een vrouw

Nakamura zet uiteen waarom hij de juwelen niet direct naar de kampen liet brengen. Een nieuwtje daarbij is dat hij verklaart de juwelen niet in het pandhuis te hebben willen achterlaten, omdat hij wist dat onder Indonesiërs plannen bestonden om de juwelen te roven. De president acht deze mededeling klaarblijkelijk zó onwaarschijnlijk, dat hij Nakamura niet eens vraagt waar die berichten vandaan kwamen. Ten aanzien van de waarde zegt Nakamura nog dat hij de pandhuisdirecteur had horen zeggen dat de

waarde van de juwelen – door Nomura geschat op ruim een half miljoen gulden – door de oorlog nu twee keer zo hoog was, dus ruim een miljoen gulden.

Nakamura zegt met acht koffers te zijn thuisgekomen. Als hij Nomura niet aan de telefoon kan krijgen om hem te vragen wat nu te doen, besluit hij eerst zelf de juwelen te sorteren. Omdat hij het ‘te druk had’ laat hij dit werk over aan zijn minnares Carla Wolff. Dan stelt de president Nakamura de vraag: ‘Waarom liet u dit werk niet door uw eigen personeel uitvoeren, of was u door de goudkoorts aangetast?’ Nakamura geeft toe dat dit beter was geweest en bekend ook dat hij door nieuwsgierigheid zijn ‘correcte houding had verloren’.

Na de sortering van de juwelen door Carla en haar Indische vriendje Bram zijn er negen stapeltjes ontstaan, waarvan er één bestond uit stukken die Carla zelf graag zou willen hebben.

De rechtbankverslaggever van de *Indische Courant* schrijft zonder Nakamura steeds precies te citeren:

Zij had hem niet rechtstreeks gevraagd of zij deze stapel hebben mocht, maar hem met tranen in de ogen verteld, dat zij nog zeven kinderen bezat, waarvan hij niet wist en waarvoor zij zorgen moest. ‘De oorlog is nu afgelopen,’ zei Carla Wolff, ‘en Japan heeft verloren. Jij gaat terug naar huis, maar mijn lot is zwaar.’ Nakamura dacht dat zij de waarheid sprak. Zij had hem nooit ergens om gevraagd. Bovendien wist hij dat zij van haar kinderen hield. Hij voerde een strijd met zijn geweten, maar, zo verklaarde hij, ten slotte won zijn gevoel, en stilzwijgend had hij haar toegestaan de apart gelegde stapel te houden.

Volgens de getuigenis van Nakamura, zoals opgetekend door de verslaggever, zijn er dan acht stapels: zes stapels met gouden en zilveren sieraden, waaruit tijdens de sortering de edelstenen zijn verwijderd. De zevende stapel (‘zo groot als een halve voetbal’) bevat uitsluitend edelstenen en in de achtste zijn de kostbaarste juwelen verzameld. Nakamura bergt deze acht stapels in acht koffers en brengt ze met zijn auto naar de woning van Nomura.

Daar blijven ze een nacht staan. De volgende ochtend verhuizen alle acht koffers naar Nomura’s hoofdkwartier. Hier hevelt Nomura de inhoud van twee koffers met de meest kostbare juwelen over naar één koffer en bergt deze op in een speciale bergplaats.

Sinoda, de voormalige directeur van het Bataviase pandhuis, die enige dagen eerder ook aanwezig was bij de inbeslagname van de ‘schat’ in het pandhuis, verdeelt op Nomura’s kantoor de ‘buit’ in vijf gelijke partijen, die naar zijn schatting ieder ongeveer honderdduizend gulden waard zijn.

Nog steeds volgens het verslag van Nakamura wordt één koffer direct meegenomen door de commandant van het kamp met Koreanen in Batavia.¹⁸ Op de andere vier koffers schrijft Nakamura de namen van de vier kampen in de omgeving van Buitenzorg. Deze worden onder leiding van gewapende Japanners in vier vrachtwagens naar hun plaats van bestemming gevoerd. De *Indische Courant* schrijft verder:

Op een vraag van de president of de kostbaarheden voor het bestemde doel waren gebruikt, antwoordde Nakamura dat hij hiervan ‘overtuigd’ was, daar de kampen anders niet gebouwd hadden kunnen worden.

‘Rommel’

Niet duidelijk is of de koffer met de duurste spullen, die in een speciale kamer in Nomura’s kantoor was weggeborgen, ook deel heeft uitgemaakt van de verzameling die door Sinoda in vijf gelijke delen is verdeeld. De *Indische Courant* noch het vonnis maken er melding van. Het is zeker niet onmogelijk dat dit meest kostbare deel is teruggegaan naar Nakamura’s huis. Vervolgens is het misschien bij Thio terechtgekomen, en daarna heeft hij er ongemerkt wellicht zelf een deel van weggenomen voordat de sieraden onder de grond in zijn tuin verdwenen.

Een factor die pleit voor de veronderstelling dat de koffer met de duurste kostbaarheden is achtergehouden, is een opmerking die weken later valt tijdens het uitspreken van het vonnis. Naka-

mura heeft tijdens het vooronderzoek in een loslippige bui gezegd dat het deel van de schat dat bestemd was voor de kampen, uit ‘rommel’ bestond.

De president van de rechtbank heeft over deze kwestie de verdenken niet onderhouden, waar hij wél over valt is dat Nakamura nu met een andere versie over de gebeurtenissen op Nomura's hoofdkwartier komt dan hij en Nomura tijdens hun eerdere verhoren hebben verteld. Nakamura antwoordt dat hij toentertijd een ander verhaal heeft opgehangen – de koffers waren zogenaamd door onbekenden uit Nomura's kantoor weggenomen – omdat hij de ‘anderen’ – bedoeld worden de twee kampcommandanten – niet in het onderzoek had willen betrekken. Als tweede reden geeft hij op dat tijdens het vooronderzoek de tolk ‘de helft van mijn verklaring verkeerd heeft begrepen’. Desgevraagd geeft de auditeur-militair toe dat de tolk indertijd ‘niet zo best’ was geweest. Hoewel de Temporaire Krijgsraad beschikt over drie vaste en betrouwbare tolken, treedt tijdens het laatste verhoor van Nakamura in juni 1948 een beruchte Indonesische bendeleider als tolk op. Deze man was net ter dood veroordeeld wegens het organiseren van een bomaanslag in Batavia eerder dat jaar, waarbij talloze doden vielen. De president kapt de discussie hierover af met de verzuchting: ‘Als het allemaal verkeerd is begrepen komen we niet veel verder.’

Als de zitting een week later wordt hervat, begint de president met het verhoor van Nomura. Met een verwijzing naar diens eerdere verklaringen zegt hij: ‘Denkt u werkelijk dat de krijgsraad uw verhaal over de bestemming van de juwelen uit het pandhuis gelooft?’ Nomura zegt te volharden in zijn eerdere verklaring en beschrijft nog eens uitgebreid hoe het besluit om het pandhuis te lichten tot stand is gekomen. De *Indische Courant* doet daar als volgt verslag van:

Nomura vertelt dat stafofficieren van het 16^e leger op Java na de capitulatie naar Singapore gingen om daar instructies te ontvangen van de Japanse bevelhebber van het 7^e leger. Op 19 augustus [1945] keerden zij terug. Op 21 augustus werden de instructies officieel bekend gemaakt. Men verkeerde toen nog

in onzekerheid over de komst van de geallieerden; sommigen rekenden erop dat zij binnen een week op Java zouden zijn. Teneinde de evacuatie van het Japanse leger bij de komst van de geallieerden te vergemakkelijken was besloten de Japanners in kampen samen te brengen. Hiervoor had het leger concentratie op Java overwogen en dit was besproken op een vergadering op 17 en 18 augustus, ook omdat men anders een chaos verwachtte.

Kwartiermeesters werden erop uitgestuurd, maar zij keerden, volgens Nomura, terug op 19 augustus met de mededeling dat het moeilijk was tegen Japans geld iets te krijgen. Op 22 augustus kwamen toen onder andere de kampcommandanten bijeen onder presidium van Nomura om over de kampinrichting te spreken. Toen is door het hoofd van het departement van financiën gesproken over het nationale eigendom dat in het pandhuis lag en hij adviseerde dit te gebruiken. Dat was de eerste keer dat de schat aan juwelen in het landhuis ter sprake kwam. Er is toen nog op gewezen dat art. 54 van de Haagse Conventie bepaalde dat rechten moesten worden opgeschort ten gevolge van de Japanse overgave. Maar men was van mening dat door de order van Mountbatten van 19 augustus, waarin gezegd werd dat het Japanse bezettingsleger door moest gaan met het bewind tot de komst der geallieerden, dit artikel niet geldig was.

Nakamura zegt zich goed te kunnen voorstellen dat de rechtbank Nomura's verhaal ongeloofwaardig acht, omdat de leden van de rechtbank de toenmalige omstandigheden niet kenden en Nomura's verklaring niet compleet is. Vervolgens spreekt Nakamura over de veronderstelling die bij de rechtbank leeft, althans zo heeft hij uit eerdere verhoren begrepen, dat de juwelen uit het pandhuis bestemd waren voor een guerrillastrijd, of ter ondersteuning van de Indonesische vrijheidstrijd. De president staat Nakamura's verzoek toe deze misconceptie schriftelijk uitgebreid toe te lichten op grond van de hem bekende Japanse politieke en militaire strategie.

Aan het begin van de volgende zitting zegt de president Nakamura's uiteenzetting met belangstelling te hebben gele-

zen, maar, zo poneert hij, dit rapport dient niet terzake als bewijsmateriaal ten aanzien van de vraag of de schat is gebruikt voor de bouw van de Japanse kampen.

Nakamura reageert door op te merken dat hij zijn verslag had bedoeld als 'negatief bewijs' in die zin dat het onmogelijk was om de schat voor andere zaken te gebruiken dan voor de kampen.

Indirect bewijs

De Japanse raadsman van beide beklaagden pleit in een ingewikkeld juridisch betoog dat van een oorlogsmisdrijf geen sprake kan zijn. Hij argumenteert voor vrijspraak omdat ten tijde van het weghalen van de sieraden uit het pandhuis het Japanse gezag nog het wettig gezag was. Zijn cliënten waren dus gerechtigd de sieraden weg te halen en de opbrengst te gebruiken voor het inrichten van kampen. De Japanners dienden zich immers in opdracht van Mountbatten zo veel mogelijk te concentreren in afwachting van repatriëring.

Dat die zelfinternering werkelijk heeft plaatsgevonden illustreert de raadsman met een voorval dat hij zelf heeft meegemaakt. Dat kan volgens hem dienen als 'indirect bewijs'. In het najaar van 1945 reist hij met een Britse militaire colonne van Batavia naar het Japanse hoofdkwartier in Bandoeng. In het plaatsje Tjiandjoer wordt een uurtje gestopt. Het valt de advocaat op dat Indonesiërs allerlei goederen, waaronder ook juwelen, trachten te verkopen. Hij vraagt de mensen hoe ze aan die spullen zijn gekomen en krijgt als antwoord dat zij die van Japanners hebben gekregen in ruil voor de bouw en de voedselvoorziening van een aantal kampen. Zij vertelden ook voor hun diensten geen Japans bezettingsgeld te hebben willen aannemen. 'Dit lijkt mij voldoende om te vaststellen dat de juwelen werden gestuurd en gebruikt,' concludeert de raadsman.

De president reageert hier niet op, maar verliest wel even zijn geduld als Nakamura voor de zoveelste keer aankomt met het argument dat Japans bezettingsgeld vlak na de capitulatie niets

waard was. 'Beide beklaagden moeten niet denken dat de krijgsraad niet op de hoogte is van de toestand na de capitulatie. Alle leden van de raad zijn krijgsgevangenen geweest op Java,' bijt hij de Japanners toe.

Voorts wijst hij Nakamura op het feit dat zijn versie van de pandhuisroof afwijkt van een schriftelijke verklaring van Carla Wolff. Hierin zegt zij dat Nakamura over drie dagen verdeeld met in totaal tien koffers is thuisgekomen en dat hij haar vertelde dat de juwelen waren gekocht om te verdelen onder het kantoorpersoneel. Andere getuigen, aldus de president, maken gewag van koffers en manden waarin de buit was vervoerd. Nakamura blijft bij zijn verklaring dat er acht koffers waren die in één keer werden vervoerd.

Requisitoir en vonnis

Op 10 september 1948 houdt de auditeur-militair (aanklager) zijn requisitoir. Hij bestrijdt op juridische gronden de wettigheid van het wegnemen van de juwelen uit het pandhuis. 'De order van Mountbatten was geen algemene order dat het Japanse gezag gehandhaafd moest worden zolang de Geallieerde troepen niet waren geland. Er werd wel degelijk in omschreven waartoe de Japanners in de tussentijd waren gemachtigd en daarom,' zo betoogt de auditeur-militair, 'houdt de verdediging van beklaagden geen steek.' Ook wijst hij het beroep van Nakamura van de hand dat hij slechts het bevel van Nomura had opgevolgd. De auditeur-militair concludeert in zijn requisitor het volgende:

Door toedoen van beide beklaagden'(aldus de auditeur-militair in zijn requisitoir), 'is het mogelijk geworden dat de bij de Pandhuisdienst in bewaring gegeven kostbaarheden in verkeerde handen zijn gekomen. Nomura benadeelde daardoor velen en Nakamura verloor bovendien zijn eigen belang niet uit het oog. Zij hebben er beiden niets toe bijgedragen om de sluier op te lichten die nog steeds over de verdwijning van de schat ligt. In tegendeel, zij hebben geprobeerd samen een ver-

haal op te dissen dat niet juist kan zijn. Zo is het een leugen dat er geen Japans geld meer werd aangenomen vier dagen na de Japanse capitulatie. Nomura had heus geen sieraden nodig om te betalen voor de bouw van de kampen. Hij had zeker nog met Japans bezettingsgeld kunnen betalen, dat tot december 1946 nog als wettig betaalmiddel is gebruikt op Java.

Als bewijs voor de onbetrouwbaarheid van Nakamura onderstreept de auditeur-militair dat de verklaringen van beide beklaagden elkaar nu weliswaar keurig dekken, maar dat Nakamura voordat hij Nomura had gesproken met een geheel andere versie van de roef op de propfen was gekomen. Ten aanzien van de persoon van beide beklaagden noemt hij Nomura een ‘onbetrouwbaar sujet’ en acht hij Nakamura ‘voor de gemeenschap zeker even gevaarlijk’. Hij acht de ontvreemding van de schat bewezen en eist tegen beide beklaagden vijftien jaar gevangenisstraf met aftrek van voorarrest.

Enkele weken later volgt het vonnis, dat eenentwintig dicht getypte pagina’s omvat. De president laat alle gebeurtenissen nog één keer de revue passeren. Ten aanzien van de verdeling door de ex-pandhuisbaas in vijf gelijke delen blijkt uit het vonnis dat de rechtbank (in juridische termen: het college) ervan uitgaat dat ook de apart gezette koffer, met de meest kostbare sieraden, deel heeft uitgemaakt van die verdeling. Als de meest waarschijnlijke lezing ziet het college de gebeurtenissen rond de verdeling als volgt: de commandant van de Koreanen, met hun kamp in Batavia, nam één koffer mee, die hij over twee koffers verdeelde, en de commandant van de Buitenzorgse kampen werd door Nakamura eerst de inhoud van de koffers getoond, die vervolgens werden afgesloten waarop Nakamura aan de commandant de sleutels overhandigde en de koffers op een vrachtwagen laadde en wegreed.

Verzachtende omstandigheden

Het college voert desondanks enkele verzachtende omstandigheden aan. ‘Nakamura heeft zich na de capitulatie van Japan in een

situatie van onzekerheid bijverd om voor zichzelf en mogelijk ook voor een groepje Japanse officieren van de legerleiding, waarvan hij deel uitmaakte – vóór de komst der Geallieerde troepen, dus voordat het te laat was – voldoende middelen te bemachtigen om op alle mogelijkheden voorbereid te zijn. Hij deed dit in de hoop dat hij en zijn collega’s, die hun machtig en rijk bestaan in Nederlands-Indië door de Japanse nederlaag zo plotseling en onverwacht beëindigd zagen, in ieder geval nog met oorlogsbuit thuis zouden komen.’

De auditeur-militair zegt ook rekening te willen houden met ‘de in de tijd onmiddellijk na de Japanse capitulatie alhier onder de Japanners ontstane algemene verslagenheid en met de verwarring toen bleek dat Geallieerde strijdkrachten voorlopig niet naar Java zouden komen. Welke omstandigheden, in verband met het feit dat de capitulatie voor het publiek geheim werd gehouden, de verleiding voor Nakamura wel uitermate groot maakte om heimelijk op deze gemakkelijke wijze toch nog van deze tegen verwachting in Japanse ogen smadelijke verloren oorlog voordeel te trekken.’

Pas in februari 1949 wijst de krijgsraad vonnis. Op grond van de bewezen feiten acht de rechter beide verdachten schuldig aan ‘plundering’. Hij legt Nakamura een straf op van tien jaar gevangenisstraf. Nomura krijgt vijf jaar, beiden met aftrek van drieën-half jaar voorarrest.

In september 1949 handhaaft de resident van Batavia door middel van het zogeheten ‘fiat executief’ (zie kader De Temporaire Krijgsraad) de straf van Nakamura op tien jaar, maar verlaagt die van Nomura tot één jaar. Daardoor komt deze onmiddellijk vrij.¹⁹

Op 26 december 1949, één dag voor de soevereiniteitsoverdracht, is Hiroshi Nakamura in gezelschap van enige honderden veroordeelde Japanse oorlogsmisdadigers onder zware bewaking op een Nederlands schip naar Tokio gezet. Daar dienen zij, onder toezicht van het voorlopige Amerikaanse bestuur, hun gevangenisstraf uit te zitten. Nakamura wordt in 1951 voorwaardelijk in vrijheid gesteld en twee jaar later heeft hij zijn volledige vrijheid terug. Er wordt nooit meer iets van hem vernomen. Het kan zijn

dat hij een andere naam heeft aangenomen en misschien onder deze naam Indonesië nog heeft bezocht. Daar bestaat echter geen enkele aanwijzing voor. (B: Het Dossier Brunsveld)

Temporaire Krijgsraad was laks

Waarom zijn de Indo-Europese pandhuisbeambten Eckhardt en Berretty pas begin 1946 met hun getuigenverklaring over het weghalen van de 'schat' gekomen? Waarom hebben zij niet onmiddellijk na de komst van de eerste Britten, of even later bij de terugkeer van de eerste Nederlandse bestuursambtenaren, hun mond open gedaan? Waren zij misschien bang beschuldigd te worden van collaboratie met de Japanse bezetter, of van betrokkenheid bij de Kipas Hitam? Voor zover bekend is hun dat ook nooit gevraagd en zijn zij later ook niet nader aan de tand gevoeld, bij voorbeeld over een globale schatting van de waarde van de juwelen die Nakamura meenam. Het kan zijn dat zij wel nader zijn verhoord, maar dat blijkt werkelijk nergens uit de uitgebreide verhoren van en de processen tegen Nakamura, Nomura en andere betrokkenen.

Kortom, er bestaat een redelijk vermoeden dat het Japans-Indonesisch verzet en de daarmee gepaard gaande grootscheepse moordpartijen gefinancierd werden met de opbrengst van de Nakamura-juwelen.

Vreemd is ook dat uit geen enkel teruggevonden politierapport of militair document is gebleken dat Britten of Nederlanders actief op zoek zijn geweest naar de pandhuisjuwelen die Nakamura en Nomura, althans volgens eigen zeggen, hadden bestemd voor de Japanse zelfinterneringskampen. Een groot probleem is ongetwijfeld dat deze juwelen moeilijk traceerbaar zijn, omdat ze niet herkenbaar zijn als afkomstig van de partij die Nakamura uit het pandhuis heeft gestolen.

Evenmin bestaat klaarheid over de vraag wat de Britse militairen nu precies hebben gedaan met alle juwelen die zij in de tuin van de Chinees Thio opgroeven. Een deel ervan staken ze in eigen zak en de rest gaven zij af aan de Britse betaalmeester. Slechts uit een aantal kleine en wat vage nieuwsberichten blijkt dat de Brit-

ten de juwelen aanvankelijk als oorlogsbuit beschouwden, maar later, op aandrang van de Nederlandse autoriteiten, hebben teruggeven of er een financiële compensatie voor hebben betaald. Omdat deze juwelen onmogelijk konden worden teruggegeven aan de oorspronkelijke eigenaren, is het niet onmogelijk dat ze weer in het bezit zijn gekomen van de Pandhuisdienst als rechtmatige eigenaar, en later zijn geveild.

Alle documenten over de Indische Pandhuisdienst zijn na de soevereiniteitsoverdracht overgedragen aan de Indonesische archiefdienst, Arsip Nasional. In dit archief is slechts enige correspondentie terug te vinden tussen de directeur van de toenmalige Indische Pandhuisdienst en het hoofd van het departement van Financiën in Batavia. Hierin vraagt de directeur of klanten schadeloos mogen worden gesteld als blijkt dat hun panden door Indonesische 'rampokkers' (plunderaars) zijn geroofd. In zijn brieven refereert de directeur nergens aan de Nakamura-zaak. Het departement van Financiën gaat overigens akkoord met het verzoek van de pandhuisdirecteur, aangezien het maar om een beperkt aantal gevallen gaat.²⁰

Bij de beschrijving van het proces tegen Nakamura en Nomura valt het op dat de Temporaire Krijgsraad niet alles heeft geprobeerd om, naast Carla, méér getuigen te kunnen horen. Noch blijkt zij de twee ambtenaren van de Pandhuisdienst die getuige waren van Nakamura's roof verder te hebben ondervraagd. Het college zwijgt er tevens over, in ieder geval in het vonnis, of zij pogingen heeft gedaan de twee kampleiders die de koffers met juwelen zouden hebben ontvangen en de voormalige Japanse directeur van het pandhuis, Sinoda, als getuigen op te sporen.

Het gevolg is dat de gehele reconstructie van de roof voor een groot deel steunt op wat beide beklaagden hebben verklaard, waarbij aan hun betrouwbaarheid moet worden getwijfeld, al is het alleen al omdat zij hun verklaringen later hebben gewijzigd. Evenmin houdt de rechtbank zich bezig met de vraag waarom de kostbare inhoud van het pandhuis niet tijdens de bezetting naar Japan is overgebracht.

De conclusie kan niet anders luiden dan dat de Temporaire

Krijgsraad te laks is geweest en onvoldoende inspanningen heeft geleverd om de waarheid zo volledig mogelijk boven water te krijgen.

Hoofdstuk VI De Kipas Hitam

Naspel en analyse

Na haar gevangenisstraf blijft Nakamura's voormalige minnares, Carla Wolff, in Batavia wonen. In die tijd wordt ze nog enkele malen als getuige verhoord ter voorbereiding van het proces tegen Nakamura en Nomura. Zij is inmiddels gescheiden van haar man Gerard Wolff en noemt zich weer bij haar meisjesnaam, Carla de Jong. Haar negen kinderen – de oudste is dan een jaar of zeventien – zijn toegewezen aan haar man. Hij woont met hen in een zuidelijke wijk van Batavia.

Begin 1949 ontmoet zij in een bar in Batavia dienstplichtig soldaat Siem Berman. Ze krijgen een verhouding die een jaar zal duren. Berman herinnert zich Carla als een knappe, aardige vrouw.

Over haar rol in de Nakamura-schat wilde ze nooit veel vertellen. Haar oudste zoon, die toen een jaar of zeventien was, bezocht zijn moeder bijna iedere dag. De andere kinderen kwamen wat minder regelmatig. Carla woonde toen in een Chinees hotel in Glodok. Omdat ik wel erg vaak de nacht bij haar doorbracht werd ik op een zeker moment gearresteerd en door de krijgsraad tot drie maanden veroordeeld wegens herhaaldelijk 'onwettig afwezig' zijn. Het was een hele leuke tijd met haar, maar die vrouw heeft me wel heel veel geld gekost. Ik kwam in 1950 volkomen berooid in Nederland terug.

Volgens een zoon van Carla, die in 1967 naar Nederland kwam, bestond het gezin Wolff op dat moment uit acht kinderen. Een negende, de oudste, was voor de oorlog al overleden. Carla wilde graag naar Nederland, het liefst als vrouw van een officier. Zij vond er een, maar dat huwelijk heeft maar een paar maanden geduurd, niet in de laatste plaats omdat ze inmiddels een betere

partij had gevonden. Dat was ritmeester Vic Robbers. Ze vertrok in 1950 of kort daarna met hem en haar twee jongste kinderen, de zoon van Nakamura en een na-oorlogs kind van een onbekende vader, naar Nederland. De acht kinderen Wolff bleven voorlopig achter bij hun vader in Indonesië. Een aantal van hen is later toch in Nederland terechtgekomen, anderen bleven voorgoed in Indonesië of keerden er naar terug, zoals Nakamura's zoon, Ken de Jong, toen hij in 1961 achttien jaar werd.

Berman zag Carla later terug in Nederland. 'Ik heb haar in Den Haag nog een paar keer opgezocht. De laatste keer in 1961. Ze zat toen in een pension in Scheveningen. Ze vertelde me dat ze inmiddels gescheiden was van Robbers.'²¹

Een goede Haagse vriendin van Carla, die nadrukkelijk anoniem wil blijven, herinnert zich dat Carla zich erop voor liet staan vier keer getrouwd te zijn geweest. Als zij haar liaison met Nakamura meetelt klopt dat wel. Zij vertelde deze vriendin ook verhalen over haar 'verzetsrol' tijdens de bezetting. 'Toen zij Nakamura in Tjimahi had leren kennen,' vertelt de vriendin, 'en zijn minnares was geworden, kreeg ze zó veel eten dat zij een groot deel daarvan het krijgsgevangenkamp binnensmokkelde, omdat die mensen daar zo'n honger hadden. Later heeft zij nog eens iemand die naar Nieuw-Guinea gestuurd dreigde te worden in haar huis in Cheribon laten onderduiken. Toen Nakamura daar achter kwam was hij razend. Hij heeft haar gedreigd te onthoofden, maar het haar later toch vergeven. Wat ik wel een beetje vreemd vond was dat zij zichzelf Carla Wolff noemde. Toen zij in de jaren tachtig oud was en nogal ziek werd is zij naar Indonesië gegaan op uitnodiging van een van haar dochters. Ze is nooit meer teruggekomen en is daar overleden.' Dat was in 1986. Ze was toen zevenentachtig jaar oud.²²

Volgens een neef van Carla, die in Canada woont en aan een stamboom van zijn familie werkt, is een van Carla's dochters die altijd in Indonesië zijn blijven wonen getrouwd (geweest?) met de voormalige Indonesische minister van buitenlandse zaken, Ali Alatas.²³

Waren de Nakamura-juwelen bestemd voor steun aan de Kipas Hitam?

Een belangrijke vraag die tot nog toe onbeantwoord is gebleven, is waarom de Japanse bezetter in Nederlands-Indië de ene campagne na de ander lanceert om onder de bevolking diamanten en andere kostbaarheden op te halen ter ondersteuning van de oorlogsinspanningen, maar de gouden juwelen en edelstenen die liggen opgeslagen in het Bataviase pandhuis onaangeroerd laat. Er zijn verschillende verklaringen voor te bedenken. Eén daarvan is dat de Japanners bij de Indonesiërs niet te nadrukkelijk als 'dieven van het land' bekend willen komen te staan.

Waarschijnlijker is dat het achterhouden van pandhuisschaten in verband staat met plannen van de eerder genoemde Japans-Indonesische geheime organisatie Kipas Hitam (Zwarte Waaier) om de strijd tegen de geallieerden als guerrillaoorlog voort te zetten zodra Japan gecapituleerd zou hebben. Om deze mogelijkheid te onderzoeken is het allereerst noodzakelijk iets meer te weten te komen over de Kipas Hitam en zijn leider, de wat mysterieuze Japaner Shimitsu (soms gespeld Shimizu).

Al aan het begin van de oorlog treft de Japanse generale staf in Tokio voorbereidingen om een guerrillastrijd te beginnen in de door Japan veroverde gebieden zodra die door de Geallieerden zouden worden heroverd. Het dienen geheime organisaties te worden met hetzelfde karakter als die van de al jaren bestaande Japanse mystieke beweging de Zwarte Draak. Deze beweging werd begin twintigste eeuw opgericht. De leden opereerden als een soort geheim genootschap dat via gewapende acties, provocaties en moorden de belangen van het keizerlijke regime dienden. Vooral bij de Japanse verovering van Mantsjoerije (China) in de jaren dertig waren de leden van de Zwarte Draak als moordcommando's en propagandisten zeer actief en effectief.

In het bezette Nederlands-Indië krijgt Hitoshi Shimitsu de leiding van de Zwarte Waaier. Er wordt onder zijn leiding op Java een groot aantal geheime opslagplaatsen aangelegd met wapens, voedsel, geld en andere goederen om de beoogde guerrillastrijd mogelijk te maken. Sommige historici, zoals Win Rinzema-Admi-

raal, beschouwen deze aanleg van berplaatsen met wapens en voorraaden als 'de derde Japanse verdedigingslinie'.²⁴

Shimitsu, die op Java een hoge functie heeft op het departement van Propaganda, moet de Indonesische geesten vaardig maken voor een te verwachten verbeterde strijd tegen de invasietroepen. Hij heeft de Maleise taal redelijk goed leren spreken en gedraagt zich als Indonesiër door altijd in sarong te lopen met de Indonesische traditionele zwarte muts. Hij is een meester in het leggen van contacten met de meest uiteenlopende mensen. Hij is onder meer goed bevriend met Soekarno, voor wie hij regelmatig optreedt als tolk en bemiddelaar. Op het gebied van de propagandistische spreekvaardigheid doen zij weinig voor elkaar onder.

Shimitsu wordt door zijn excentrieke houding en de on-Japanse, losse manier waarop hij met Indonesiërs van allerlei slag weet om te gaan weinig gewaardeerd door de meeste zeer gedisciplineerde Japanse medeofficieren. Hij weet als geen ander een fanatieke en zeer strijdbare geest tegen alles wat westers is over te brengen op vele duizenden Indonesische jongeren. Tegen de tijd dat Japan capituleert heeft hij een aantal strijdgroepen georganiseerd. De meest beruchte is de Banteng Hitam (Zwarte Buffel). De links georiënteerde tak zijn noemt zich Banteng Merah (Rode Buffel). Op Sumatra is er de Koetjing Hitam (Zwarte Kat).²⁵

De manier waarop Shimitsu te werk gaat wordt door de Japanse legerleiding niet vertrouwd. Hij moet weg en wordt begin 1945 door de Japanse legerleiding in Singapore gevangengezet. Hij weet te ontsnappen en clandestien toch weer Java te bereiken. Daar wordt hij weer gevangengezet en weet hij nogmaals te ontsnappen. Uiteindelijk valt Shimitsu eind 1945 in handen van de Britten. Hun vrees dat de door zijn beweging aangelegde wapenarsenalen en zijn fel anti-Westerse ideologie de Indonesische strijd voor onafhankelijkheid zal verheiligen, neemt af.

Shimitsu heeft op het moment van zijn arrestatie nauwelijks meer invloed op de door hem opgezette strijdorganisaties die, gevoed door jaren van Japanse propaganda, niets anders willen dan zo veel mogelijk Nederlanders en andere verraders van de revolutie vermoorden. Japanners mogen van de strijdgroepen wel aan de strijd deelnemen, maar niet, zoals Shimitsu's oorspronke-

lijke opzet was, de leiding hebben.

In een interview met de Amerikaanse historicus Theodore Friend in 1968 geeft Shimitsu toe dat hij heeft gefaald, omdat hij de geest van het naar volledige onafhankelijkheid verlangende Indonesische volk verkeerd heeft beoordeeld. Nadat keizer Hirohito had gecapituleerd bleek dat de meeste Indonesiërs niets meer wilden weten van Japanse leiding bij hun strijd voor vrijheid. Alleen hun wapens, andere materiële goederen en hun anti-Westerse ideologie waren welkom. Naar schatting hebben een kleine duizend Japanners op individuele basis zij aan zij met de Indonesische revolutionairen meegestreden.²⁶

De socialist Soetan Sjahrir, premier in het eerste Indonesische kabinet na de uitroeping van de republiek, komt begin november 1945 met een verklaring over de invloed van de Japanse mentaliteit op de revolutionaire Indonesische jeugd. Sjahrir heeft recht van spreken, omdat hij als overtuigd sociaal-democraat een van de weinige nationale leiders is die altijd iedere samenwerking met Japan heeft afgewezen. Hieronder een vrije vertaling van Sjahrirs verklaring

Omdat het land drieënhal jaar afgesloten is geweest van de buitenwereld, zijn de Japanners erin geslaagd hun leugens te verkopen, die de basis vormen van hun propaganda. In het algemeen hebben geheime Japanse organisaties, zoals de Zwarte Draak, de Zwarte Waaier en de 5^e colonne van de geheime politie (Kempei Tai) invloed uitgeoefend op de geest van onze jeugd, maar de haat tegen Japanners is eerder af- dan toenomen. Gezegd moet worden dat die Japanse propaganda er onbewust toe heeft bijgedragen dat veel jongeren op eenzelfde haatdragende manier zijn gaan denken als de Japanners. Het enthousiasme van de jeugd wordt om die reden in de eerste plaats bepaald door hun afschuw van vreemde rassen, die vooral is gericht tegen alle geallieerden, de Nederlanders, de Indo-Europeanen (ons eigen ras), Ambonezen, Menadonezen en Chinezen.

De premier concludeert dat deze mentaliteit nog steeds de ru-

we basis vormt voor de opbouw van een vrij Indonesië.

Sjahri's verklaring komt erop neer dat hij jonge, nationalistisch geïnspireerde en soms moorddadige fanatici onder de vrijheidsstrijders niet wil veroordelen. Hij wijst echter nadrukkelijk op de blijvende, verderfelijke invloed van de Japanse propaganda, waarbij hij de Kipas Hitam van Hitoshi Shimitsu zeker niet onvermeld wil laten.²⁷

Toen Nakamura door Britse troepen werd gearresteerd wist men alleen dat hij over verdacht veel geld beschikte, maar nog niet dat hij het pandhuis had leeggehaald. Hij ontkende ook maar iets met de Kipas Hitam te maken te hebben, maar later bekenden Nakamura en zijn chef Nomura dat het geroofde goud bedoeld was om de zelfinterneringskampen te bouwen en te fourageren, en om 'de Indonesiërs te vriend te houden'; de laatste toevoeging kan wijzen op een eerder gemaakte afspraak dat de opbrengst van de juwelen uit het pandhuis bestemd was om de toekomstige strijd van de Kipas Hitam te financieren.

Dat hiervoor geen schriftelijke bewijzen zijn sluit de mogelijkheid niet uit, de Japanners hebben in 1945 immers dankbaar gebruik gemaakt van het ontstane machtsvacuüm om alle voor hen bezwarende documenten te vernietigen. Alleen uit het verhoor van Shimitsu door de Britse inlichtingendienst zou kunnen blijken hoe belangrijk zijn rol is geweest. Maar een op schrift gesteld verhoor van hem is in Nederlandse noch in Britse archieven aangetroffen. Het meest waarschijnlijk is dat de inlichtingsofficieren die zich met de Nakamura-schat hebben beziggehouden nooit een verband hebben gezien met de Kipas Hitam, omdat al snel bleek dat de oorspronkelijke plannen voor een guerrillastrijd onder Japanse leiding nooit is gerealiseerd in verband met het uitbreken van de Indonesische revolutie. Dit doet niets af aan de veronderstelling dat de opbrengst van de pandhuisjuwelen wel degelijk bestemd was voor de Kipas Hitam.

Publicaties en een uniek dossier

Na het proces tegen Nakamura en Nomura voor de Temporaire Krijgsraad is de zaak officieel gesloten, maar de 'verdwenen schat van Nakamura' zal nog vele jaren regelmatig in de pers opduiken. De Nederlandse kranten in Indonesië houden zich gedeisd. Het is vreemd dat geen enkele krant op nader onderzoek uitgaat nadat *Het Dagblad* in juni 1946 als eerste is gekomen met een verhaal over de Nakamura-kwestie. Ook de in Nederland verschijnende kranten, waarvan een aantal correspondenten hebben in Batavia, pikken het verhaal niet op. Een aantal Indische kranten doet wel braaf verslag van de processen, maar interviews met betrokkenen zodra zij uit de gevangenis zijn ontslagen – Carla Wolff komt begin 1947 vrij – zijn nergens te lezen. Zelfs de beste en meest kritische krant, de in Batavia verschijnende *Nieuwsgier*, laat het op dit gebied afweten.

In 1963 is de Nakamura-schat weer helemaal terug. In het populaire weekblad *Televisier* verschijnt een rijk geïllustreerde serie van niet minder dan zestien artikelen.²⁸ De artikelen zijn van de hand van de voormalige rechter mr. Eduard Brunsveld van Hulten, die we nog kennen van het proces tegen Carla Wolff en een aantal andere betrokkenen bij de Nakamura-zaak eind 1946.

Om de serie zo lang mogelijk te maken heeft Brunsveld zo'n beetje de gehele geschiedenis van de Indonesische revolutie erbij gehaald. Van de Nakamura-affaire zelf beschrijft hij de zaken met veel kleurrijke detectiveromantiek, rijkelijk geïllustreerd met foto's en tekeningen van de hand van zijn vrouw. Het was in eerste instantie spannend bedoeld en moest vooral leesbaar zijn voor een groot publiek.

Mr. Eduard Brunsveld van Hulten beschikt over een privé-dossier over de kwestie. Nadat hij op basis van dit dossier in 1963 een serie van zestien artikelen publiceert in het blad *Televisier*, vraagt professor Loe de Jong van het (toen Rijks, nu) Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) Brunsveld het dossier aan het instituut af te staan. Volgens Brunsvelds weduwe, mevrouw Lies Brunsveld-Dijkman, eiste De Jong het dossier min of meer op. Dat ging op een toon die Brunsveld helemaal niet beviel. De Jong kreeg zijn zin dus niet.

Ed Brunsveld komt in Nederland nooit meer goed aan het werk. Als hij in 1990 op 74-jarige leeftijd overlijdt zit zijn weduwe met het dossier. Ze wil er graag vanaf. Na de vervelende ervaringen met De Jong peinst ze er niet over het af te staan aan een Nederlands instituut. Ook Indonesië komt niet in aanmerking, vindt zij. Maar waar moet het dan naar toe?

Mevrouw Brunsveld: 'Mijn dochter ontmoette in Japan een docent en onderzoekster die verbonden was aan een soort vredesuniversiteit. Zij bleek erg geïnteresseerd in de Tweede Wereldoorlog en toonde grote belangstelling voor mijn mans Nakamura-archief. Ik ging ermee akkoord dat zij het kreeg. Maar niet meteen, want een zekere Vincent Houben, historicus en een goede vriend van mijn zoon, wilde het ook graag lezen. Houben heb ik toen alles geleend. Die heeft er een soort inventarisatie van gemaakt en alles gekopieerd.'

Professor dr. Vincent Houben heeft inmiddels een topfunctie aan de Humboldt Universiteit van Berlijn. Bij het doornemen van het lijvige dossier wordt zijn nieuwsgierigheid steeds meer gewekt door de mededelingen die Nakamura verschaftte over de betrokkenheid van Japan bij de Indonesische onafhankelijkheid. De verwikkelingen rond de 'schat' boeien hem minder. Hij kopieert dan ook alleen die stukken en heeft deze nog altijd in zijn bezit. Het oorspronkelijke dossier-Brunsveld ligt in Tokio. Voor zover bekend is daar tot op heden niets mee gebeurd.

Tussen Nakamura en Brunsveld was tijdens de vele verhoren een zekere band ontstaan, vertelt zijn weduwe. Brunsveld drong er bij Nakamura op aan in dagboekstijl alles wat hij wist op te schrijven over hoe Japan instrumenteel is geweest bij de uitroeping van de Republiek Indonesia. Nakamura doet dat uiteindelijk in de gevangenis, met potlood; tegen de tijd dat Houben het vijfenveertig jaar later in handen krijgt is het al bijna niet meer te lezen.

Op grond van het Brunsveld-dossier, door Houben omgedoopt tot The Nakamura Papers, schrijft Houben een stuk dat hij in 1994 presenteert op een conferentie van historici in Tokio. Hij wil ermee aantonen dat de bemoeienis van Japan bij de Indonesische onafhankelijkheid veel groter is geweest dan Tokio en Djakarta ooit hebben willen toegeven. Houben:

Die zaak ligt aan beide kanten nog steeds heel erg gevoelig. Het was dan ook niet verwonderlijk dat niemand tijdens die conferentie, noch daarna, op mijn stuk reageerde. Het is nooit gepubliceerd, maar ik ga dat binnenkort toch nog eens doen. Ik heb mijn bevindingen wel besproken met Japanners die indertijd ook betrokken waren bij de Indonesische onafhankelijkheid. Zij beschouwen Nakamura als een soort verrader. Ze kunnen zijn bloed nog steeds drinken. Ik denk dat dit de reden is geweest dat Nakamura, toen hij na zijn proces in Batavia werd teruggestuurd naar Japan en na een paar jaar vrij kwam, totaal is verdwenen. Ik denk dat hij is ondergedoken en vermoedelijk heeft hij nog een tijd voortgeleefd onder een andere naam.

Veel stukken in het dossier-Brunsveld blijken uniek. Het is zeker niet compleet, maar bevat onder meer een aantal belangrijke documenten betreffende de betrokkenheid van Britse officieren bij de Nakamura-zaak, die noch in de Britse National Archives (het voormalige Public Record Office) in Kew, Londen, noch in het Nationale Archief (het voormalige Algemeen Rijksarchief) in Den Haag bewaard zijn gebleven.

In december 2000 schrijft de journalist Henk Hovinga een stuk over de Nakamura-schat in het veteranenblad *Checkpoint*. En in de zaterdagse kleurenbijlage van het *Algemeen Dagblad*, *AD Magazine*, verschijnen in oktober 2002 twee lange stukken over de schat van Nakamura van de hand van de auteur van dit boek.

In 1954 verschijnt in Amsterdam een detectiveroman die gebaseerd is op het verhaal van de Nakamura-schat onder de titel *Parels voor Nadra*. Het is het schrijversdebuut van de journalist Joop van den Broek. In de tijd dat de kwestie zich afspeelt is Van den Broek als journalist werkzaam in Djakarta. Parels voor Nadra is vele malen herdrukt.

Geruchten dat een deel van de verdwenen Nakamura-schat misschien nog ergens op Java ligt begraven, zijn voor Indonesiërs nog lang aanleiding geweest om de schop ter hand te nemen en fanatiek te graven. Dat ondervond een Nederlandse kampeerder eind jaren zeventig toen hij op een plek in West-Java zijn tent wilde opzetten. Hij werd dringend verzocht dat ergens anders te

doen. Juist op die plek moest worden gegraven naar juwelen en goud afkomstig van de Nakamura-schat. Of deze schatgravers en de waarschijnlijk nog vele na hen ooit werkelijk iets hebben gevonden van de Nakamura-schat is hún geheim.²⁹

Bijschrift

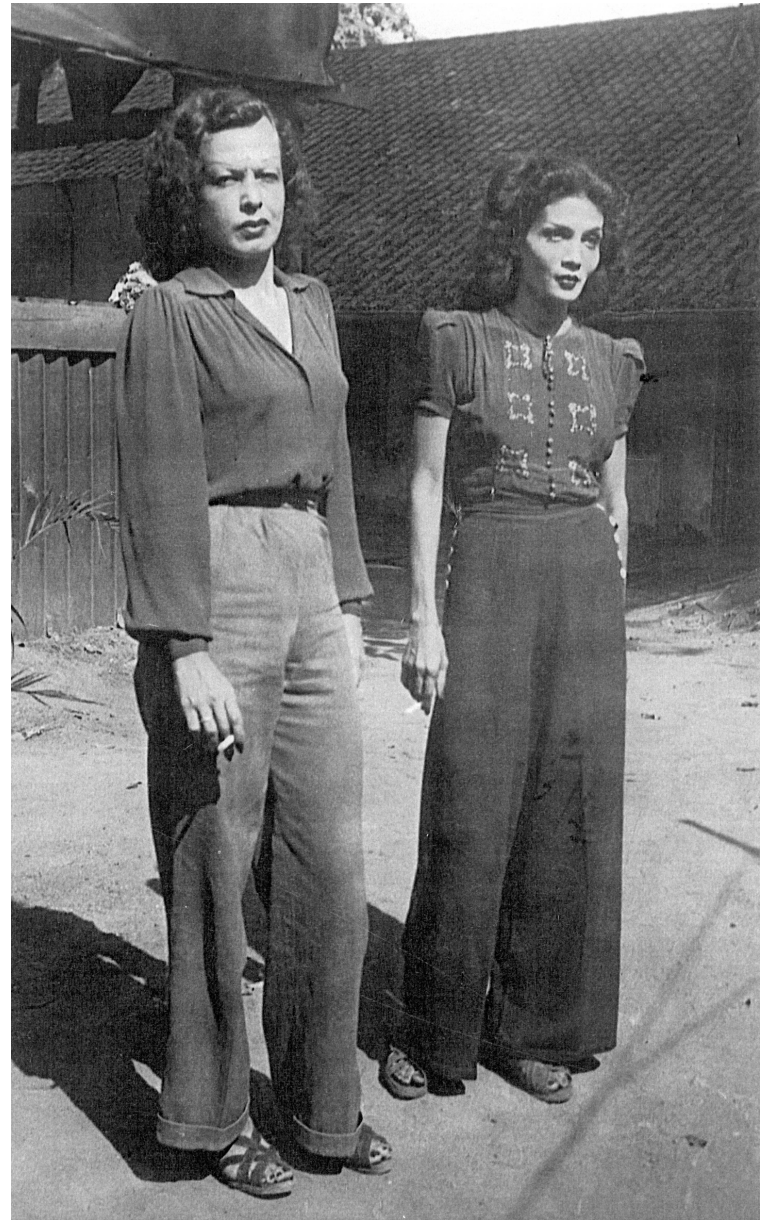

Bijschrift

Bijschrift

Bijschrift

Bijschrift

Bijschrift

Bijschrift

Bijschrift

Bijschrift

Hoofdstuk VII Luyke Roskott

Kapitein Luyke Roskott en zijn 'bende'

Behalve veel CCC rond de juwelen die Nakamura ontvreemde uit het Bataviase Pandhuis, deden er de eerste maanden na de capitulatie in Indië ook al verhalen de ronde over corruptie en onwettige acties door Nederlandse militairen. Als centrale figuur duikt voortdurend de naam van één man op, de reserve-kapitein KNIL ir. R.J. Luyke Roskott. Wie is deze kleurrijke figuur die zowel bewondering als afkeer wekt en waar heeft hij zijn reputatie aan te danken?

Dr. ir. Rudolf Johan 'John' Luyke Roskott wordt in 1902 in Nederlands-Indië geboren als de enige zoon uit het tweede huwelijk van een Hollandse vader en een Indische moeder. In 1915, als John een jaar of dertien is, wordt zijn vader, mr. Jonathan Luyke Roskott, vermoord. Deze heeft dan al als landrechter een carrière bij verschillende rechtbanken doorlopen en staat op het punt te worden benoemd tot vice-voorzitter van de gezaghebbende Indische Raad voor Justitie. Als zeer vermogend man laat hij veel geld, tal van ondernemingen en onroerend goed na. Nadat John in Batavia een technische middelbare school heeft afgemaakt, stuurt zijn moeder hem voor een universitaire studie naar Europa. Met een toelage van duizend gulden per maand zet Luyke Roskott flink de bloemetjes buiten. Na een lange studie aan verschillende Europese universiteiten, waaronder de universiteit van Glasgow en de befaamde Sorbonne in Parijs, behaalt hij het ingenieursdiploma autotechniek van de TH in Delft en promoveert hij in Duitsland. Ter afsluiting van zijn verblijf in Europa volgt in 1933 een reis met een vriend door de Sovjet-Unie. Drie jaar eerder is Luyke Roskott in Brussel getrouwd met het Indische meisje Ans Cassa. Zij is de zuster van Th. Cassa, die in 1949 troepencommandant van Bandoeng en Tjimahi is en in die tijd veel contact onderhoudt met

Raymond Westerling, die door Luyke Roskott zeer bewonderd wordt. In 1947 scheidt Luyke Roskott van Ans en een jaar later trouwt hij opnieuw met een Indonesische.

Zijn eerste baan in Indië is technisch inspecteur van verschillende ondernemingen. Na ongeveer een jaar krijgt hij een civiel-technische functie bij het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL). Na de aanval op Pearl Harbor in december 1941 verklaart de Nederlandse regering Japan de oorlog en wordt Luyke Roskott als 1^e luitenant gemobiliseerd. In 1942 verdwijnt hij in Japanse krijgsgevangenschap.³⁰

Meteen na de oorlog treffen we Luyke Roskott in Bandoeng aan. De verbindingen over land vanuit deze stad zijn moeilijk en gevaarlijk als gevolg van de uitgebroken Indonesische revolutie. Bandoeng is daardoor geïsoleerd geraakt. Er heerst grote chaos en er is nauwelijks gezag. Luyke Roskott trekt zijn eigen plan. Hij onderneemt een gewaagde en grotendeels geslaagde poging om orde te scheppen en kwetsbare mensen te beschermen tegen aanvallen van jonge, fanatieke Indonesische nationalistes.

‘Echt een kanjer’

Hoe Luyke Roskott ongeveer te werk gaat is te lezen in de verklaring van een bewonderaar en contemporaine medestrijder. Hans is de zoon van een oudere halfbroer van ‘Oom John Luyke Roskott’, in 1945 negentien jaar oud en een trouw lid van zijn ooms Bandoengse ‘bende’. Enkele fragmenten uit Hans’ verslag:

Mijn oom John was een vrijbouter, leefde als moslim, was in allerlei opzichten een genie, maar ook naïef. Hij had toegewijde aanhangers, was een soort halve Indonesiër, verrichtte tal van goede daden en was genadeloos, op het randje van een beul. Hij werd altijd omringd door zijn getrouwen, trok zich niets aan van zijn superieuren, voor wie hij slechts diepe minachting koesterde. Hij volgde zijn eigen wetten, maar dat is een hoofdstuk apart. Hij was een kanjer, echt een kanjer en hij lijfde mij onmiddellijk in bij de groep zijner getrouwen.

Zijn twee adjudanten waren Indonesiërs, die beiden voor de oorlog bij de Koninklijke Marine hadden gediend en met oom John in krijgsgevangenschap hadden gezeten. Stel je de stad Bandoeng voor. In feite was het hele land wetteloos en orde-loos. Alles kon. Geen geallieerde troepen, geen regering of centraal gezag en een Indonesische revolutie in de maak. Er waren Japanners die ons beschermden, maar alleen als wij in direct gevaar verkeerden. Iedereen schoot op iedereen en nergens een politiemann te bespeuren. Trouwens, aan wie zouden die moeten rapporteren. Met andere woorden, een vat buskruit, dat ieder moment kon ontploffen. En dat gebeurde ook. Oom John had een autowerkplaats bezet. Iedereen die in een auto rondreed werd eruit gegooid, ook Jappen. Hij en zijn getrouwen waren goed bewapend.

En verder vertelt Hans het verhaal over een Japanse tank die nog net op tijd het leven van oom John en zijn trouwe kameraden wist te redden:

Op een dag vielen de Indonesiërs het hoofdkwartier van de Japanse Kenpe Tai aan in een poging wapens te veroveren. Er ontstond een enorm vuurgevecht. Toen was voor de Jappen de grens bereikt. Ze verlieten hun stellingen en trokken de stad in met de bedoeling een aantal vrije zones te creëren evenals relatief veilige corridors tussen de verschillende kampen [die nog vol zaten met Nederlandse ex-geïnterneerden, onder wie de auteur van dit boek, als twaalfjarig jongetje]. De gevechten werden steeds heviger. Ik bevond mij met oom John en circa twintig getrouwen in de autowerkplaats. We werden plotseling omsingeld door een woedende en schreeuwende massa fanatieke Indonesiërs. Oom John sloot de deuren en gaf mij een revolver. Hij mompelde nog iets van dat het beter was strijdend en eervol te sterven dan op je knieën voort te leven. Ik was het daar niet helemaal mee eens, maar veel gelegenheid voor een gesprek daarover was er niet, want op dat moment werd de deur ingetrapt en stormde de menigte de werkplaats binnen. Ze leken overal vandaan te komen. Ik stond naast oom John.

Toen ik zag dat een man met een zwaard naar het hoofd van oom John sloeg en hij viel, dacht ik dat hij er geweest was. Later bleek dat gelukkig niet zo te zijn. Ik wist niet hoe snel ik mijn handen omhoog moest steken. God zij dank beperkten de kerels die voor ons stonden zich slechts tot schreeuwen en vermoordden zij niemand. We werden weggevoerd en moesten spitsroeden lopen door een joelende groep mensen met bamboe-speren. Ik kreeg alleen wat steken in mijn kont. Er zitten daar nog steeds wat kleine littekens. We werden meegenomen naar een politiebureau, dat nog in handen was van de pelopors [scheldwoord voor Indonesische revolutionairen]. In het politiebureau bevonden zich nog meer Europeanen. Totaal schat ik vijftig man. We kregen opdracht ons eigen graf te graven. Eén van oom Johns adjudanten en ik besloten het kalmptjes aan te doen en de anderen volgden ons voorbeeld. Om ons tot een hoger tempo op te jagen schoten zij drie mensen dood. Wij wisten niet dat in de stad de Jappen tot actie waren overgegaan om de orde te herstellen. Buiten werd hevig geschoten en even later stormde een Japanse tank dwars door de muur het politiebureau binnen. De Indonesiërs vluchtten alle kanten op en de Jap in de tank gaf een teken dat we hem moesten volgen. We renden achter de tank aan om een veilig heenkomen te zoeken in één van de [door gewapende Nederlanders en Japanners] beschermde kampen. We hadden echt geluk gehad.

Luyke Roskott loopt vrij ernstige verwondingen op en laat zich enige tijd verplegen in een Japans militair hospitaal. De groep waarmee hij 'orde op zaken stelt' in Bandoeng is hem zeer toegeneegen en prijst zijn moed. Dit blijkt uit een ongedateerde brief, vermoedelijk uit 1946, die vijftien medestrijders hebben ondertekend naar aanleiding van een mogelijke overplaatsing van hun vriend John. Na een vrij lange inleiding schrijven zij in niet altijd even vlekkeloos Nederlands, maar de boodschap is duidelijk:

Kunt U zich voorstellen hoe één wij ons met U voelen en dat er werk gepresteerd kon worden, ondanks de chaos die om ons heen heerste, omdat wij ons aan U verbonden voelen. Verbreek

die band dan zal er hier een chaos ontstaan, waarmee wij willen zeggen, dat bij een mogelijk vertrek van U een breuk in dit 'hersteloord' teleurstellend zal zijn voor de werkers. Aan ons allen behoeft men niet te vragen wat U behalve voor ons onderdeel van de gemeenschap, ook voor de gemeenschap heeft gedaan: de NEFIS, wiens eerste kantoor door U is geïnstalleerd, publieke werken die de eerste hulp van U heeft ontvangen; de electriciteitsvoorziening die van hieruit georganiseerd werd en de noodaggregaten die U ter beschikking stelde in de 'lichtloze' tijden door de ziekenhuizen werden geapprecieerd. Talloze andere voorbeelden zouden genoemd kunnen worden, waarbij moed en durf om de verantwoording te dragen nodig waren om iets te entameren. Deze eigenschappen waren toen verre te zoeken bij de 'dromers' [zij die niets deden].

Kapitein, in het kort gezegd, wij kunnen U niet missen en wij dringen er dan ook op aan dat U hier zult blijven zolang wij in deze benarde omstandigheden moeten blijven.³¹

Japanners, juwelen en een ontmoeting met Carla Wolff

De militaire autoriteiten hebben weinig greep op de eigengereide Luyke Roskott. Maar als er eind 1946 aanwijzingen zijn dat er in Bandoeng is geknoeid met juwelen, waarbij ook Japanners betrokken zouden zijn geweest, acht de auditeur-militair het raadzaam eens met Luyke Roskott te gaan praten. De manier waarop Luyke Roskott de aan hem gestelde vragen beantwoordt is illustratief voor zijn vermogen zich overal uit te praten.

Over zijn contacten met Japanners vertelt Luyke Roskott:

Toen het in Bandoeng ging spannen in de zogenaamde roerige dagen heb ik samengewerkt met kolonel Toishi Ikeda, het hoofd van de Japanse verbindingdienst in Bandoeng, tot beveiliging van de stad, zoals het regelen van wachtposten bij de stadsgrenzen en het evacueren van bepaalde stadswijken, waarvoor ik auto's nodig had. Nadat ik tevergeefs had aangeklopt bij de Japanse resident van Bandoeng wendde ik me tot

Ikeda die wel met me wilde meewerken. Ikeda zit nu in de gevangenis van Batavia. Onze verhouding was steeds van correct-militaire aard.

De auditeur-militair is ook nieuwsgierig naar Luyke Roskotts samenwerking met een andere Japanner, Yoishi Hamada, de vriend van de Indische vrouw bij wie de eerder genoemde juwelen waren gevonden. Luyke Roskott zegt Hamada nog te kennen uit 1942, toen hij als krijgsgevangene door de bezetter te werk werd gesteld bij het opzetten van een Japanse Militaire Motordienst (MMD).

Luyke Roskott:

Hamada was in het MMD-kamp commandant van de bergingsploeg. Aanvankelijk was de verhouding strikt militair. Later bleek hij zeer humaan en ontstond via hem de mogelijkheid tot contact met de buitenwereld. Door zijn bemiddeling zag ik onder meer kans om geld en medicijnen naar de vrouwenkampen te smokkelen. Omstreeks december 1942 liep dit spaak en werd [door Hamada's superieuren] geconstateerd welke rol Hamada speelde. Hij werd gedemobiliseerd en kwam te werken bij het Japanse persbureau Domei.

De auditeur-militair zegt dat er in de woning van een Indische vrouw, met wie Hamada een verhouding had, diamanten zijn gevonden. Zij zegt die van Hamada te hebben gekregen, waarbij Luyke Roskott haar op het hart zou hebben gedrukt hierover te zwijgen. Luyke Roskott ontkent ooit iets dergelijks tegen haar te hebben gezegd. 'Wat ik mij kan herinneren,' verklaart hij, 'is dat zij de dag van het vertrek van Hamada [naar Japan] huilend bij mij kwam en vroeg wat haar nu te doen stond. Ik had diep medelijden met haar, omdat zij hoogzwanger was van Hamada. Ik zei haar dat Hamada te zijner tijd de zaak wel zou regelen voor haar aankomst. Ik waarschuwde haar voorts dat zij, gezien de bekendheid van haar verhouding met Hamada, onopvallend en bescheiden moest leven. Meer niet.'³²

Hebben Japanners die voor hem werkten hem wel eens diamanten te koop aangeboden, maar weigerde hij die te kopen om-

dat ze te duur waren? Luyke Roskott acht dit volstrekt uitgesloten, omdat hij voor dit soort dingen geen belangstelling had.

Hoe zat het met die twee koffers die volgens Hamada's vriendin voor diens vertrek naar Japan bij Luyke Roskott in bewaring zouden zijn gegeven? Ook daar weet hij een passend antwoord op: 'Ik weet van deze koffers niets af, maar ik zal de vriend van Hamada, Koga, hier ontbieden. Mogelijk kan hij u hierover iets vertellen.' Koga wordt onmiddellijk binnengeleid en vertelt dat zich een dag na Hamada's vertrek een Indischman vervoegde bij de woning van Hamada's vriendin, twee koffers en nog wat spul meenam, op een truck laadde en verdween.

In het kader van het juwelenonderzoek in Bandoeng worden begin 1947 nog negen Japanners verhoord. De meesten verklaren alleen iets over inzameling van diamanten te hebben gehoord tijdens de Japanse bezettingstijd. Een restpartij zou niet meer bijtijds zijn opgestuurd naar Japan. Vermoedelijk zijn deze juwelen en goudstukken door de Japanse legerleiding verkocht, of deels aan de Britse plaatselijke commandant overhandigd. Verschillende getuigen maken gewag van een bedrag van 200.000 gulden, maar niemand weet met zekerheid of dit bedrag de opbrengst van de restpartij is geweest.

Wel gelooft iedereen die over deze juwelen en dit bedrag iets weet te melden dat er Japanse zelfinterneringskampen van zijn bekostigd. Als dit juist is dan vormt deze Bandoengse diamanten-affaire enige overeenkomst met het vermeende doel van de diefstal uit het Bataviase pandhuis door Nakamura. (Immers, ook deze juwelen zouden, volgens de dieven zelf, zijn weggenomen om er kampen van te financieren.) Eén van de Japanners zegt er zeker van te zijn dat Luyke Roskott er persoonlijk voor heeft gezorgd dat zijn vriend Hamada eerder dan vele anderen kon terugkeren naar Japan.

Luyke Roskott heeft altijd een sluitend verhaal, ook als hem wordt verweten onder zijn Japanse personeel ook twee leden van de beruchte Kenpei Tai te hebben. Hij bekent dit en zegt het te hebben doorgegeven aan de plaatselijke vertegenwoordiger van de NEFIS en andere autoriteiten. De twee mannen zijn volgens hem van groot nut geweest bij het opsporen van geheime Japanse

wapenopslagplaatsen en voorraden. Voorkomen moest worden dat de wapens in verkeerde handen zouden vallen. Het gaat hier hoogstwaarschijnlijk om een aantal geheime opslagplaatsen van de beweging Kipas Hitam (zie vorige hoofdstuk). Luyke Roskott heeft de aanwezigheid van de twee Kenpei Tai-militairen niet aan de grote klok willen hangen: 'Beide personen bevinden zich thans nog hier, omdat zij in verschillende zaken, onder meer collaboratiezaken, een waardevolle inlichtingenbron kunnen zijn. Zij mogen zich niet mengen onder de Indonesische werklieden van de werkplaats en verrichten uitsluitend binnendienst.'³³

De advocaat-fiscaal, mr. H.J. Bol, heeft alle verhoren met de Japanners en met Luyke Roskott gelezen. Het zit hem dwars dat er tegen Luyke Roskott onvoldoende bewijzen kunnen worden gevonden om hem te vervolgen. In een brief aan een officier werkzaam op het bureau van de adjudant-generaal schrijft hij in 1947 onder meer:

Bij bestudering van het lijvige op de kapitein Luyke Roskott betrekking hebbende dossier, kan men niet aan de indruk ontkomen dat deze meer dan gewone belangstelling aan de dag heeft gelegd voor bepaalde Japanners, in het bijzonder in de periode waarin de Japanse capitulatie plaatshad en kort daarna. Het vermoeden is zeker gewettigd, dat deze belangstelling mede in verband stond met de zich nog in handen van Japanners bevindende kostbaarheden.

Het verhoor van Luyke Roskott heeft plaats in november 1946. Of Luyke Roskott misschien ook nog iets te maken heeft gehad met de Nakamura-juwelen is mogelijk, maar uit het verhoor van de auditeur-militair blijkt dit niet. Dat Luyke Roskott en Nakamura's minnares Carla Wolff elkaar kenden staat wel vast. Na haar vrijlating in 1947 zoekt Luyke Roskott haar in Batavia op. Of dit al eens eerder is gebeurd voor haar arrestatie in maart '46 is mogelijk maar is niet zeker. De getuige van de ontmoeting tussen Carla en Luyke Roskott, vermoedelijk in 1947, is een oude bekende van hem, Pim Colson, die vanaf 1946 als sergeant werkzaam is bij de Centrale Juridische Afdeling van de Militaire Politie in Batavia.

Volgens Colson was het bij de MP bekend dat Luyke Roskott contacten onderhield, misschien zelfs korte tijd een verhouding had, met Carla Wolff in Batavia. Colson zegt daar in hoogsteigen persoon getuige van te zijn geweest. 'Luyke Roskott kende ik nog van voor de oorlog. Mijn vader was goed bevriend met hem. Wij noemden hem Oom John en mijn broer en ik logeerden als jongens vaak bij hem in Bandoeng. Toen ik hoorde dat Oom John even in Batavia was wilde ik hem ontmoeten. We spraken af in de lobby van een klein Chinees hotel. Toen we daar zaten kwam plots een knappe Indische vrouw naar ons toe, waarop Oom John zei: 'Mag ik je voorstellen, dit is mijn vriendin Carla.' Ik herkende haar meteen van de foto's die ik had gezien. Ik weet niet hoe serieus zijn relatie met Carla was, maar over veel juwelen zal ze toen niet meer hebben beschikt. Ik heb Luyke Roskott daarna nooit meer ontmoet.'

Verder oordeelt hij over Luyke Roskott: 'Hij was een meester in het doen verdwijnen van sporen die konden leiden naar geknoei met legermaterieel, waarvan hij telkenmale beschuldigd werd. Hij had goede contacten in de hoogste legerkringen in Bandoeng. Ik heb me van hem gedistantieerd, want ik houd niet van oneerlijke mensen.'³⁴

'Hij zorgde ervoor anderen aan zich te verplichten'

Naast bewondering oogst Luyke Roskott ook veel kritiek van mede-officieren, die in hem een grote corrupteling zien. Tot die critici behoort ook Pim Colson. De beschuldigingen leiden tot onderzoeken die nooit voldoende bewijzen opleveren om Luyke Roskott te vervolgen. Een man die de handel en wandel van Luyke Roskott verschillende malen heeft onderzocht is kolonel mr N.J.M.A. Huysmans. Als officier-jurist verschijnt hij in 1951 voor een onderzoekscommissie in Nederland en schetst hij het volgende beeld van deze bijzondere KNIL-officier:

Luyke Roskott was slordig omgesprongen met het een en ander. Er stonden veel huizen leeg, ziekenhuizen enzovoorts.

Luyke Roskott wist altijd op de een of andere manier de mensen van huisraad, ijskasten en dergelijke te voorzien. Hij zorgde ervoor anderen aan zich te verplichten. Bijvoorbeeld, als de territoriaal commandant in een huis zit en daar warm bier heeft, zal hij natuurlijk niet bedankt hebben voor een ijskast en zal hij niet zeggen: neen, dank je wel, geef mij maar warm bier, anders moet ik in 1950 in Nederland voor de krijgsraad komen. Natuurlijk had Luyke Roskott zelf ook spullen; die kerels hadden alles en dat mag natuurlijk niet. Luyke Roskott was zo'n type, als je tegen hem zei: 'Ik moet morgen honderd auto's hebben', dan stonden er de volgende dag ook honderd auto's, maar dan moest je niet vragen hoe hij eraan kwam. Onder die omstandigheden waren zulke mensen goud waard. Het was een tijd waarin men zichzelf moest weten te behelpen. Daar zat op zichzelf niets kwaads in. Het ging niet ten eigen bate, maar ten bate van de troep. Maar natuurlijk kreeg men ook met iemand als Luyke Roskott dat hij goed voor zichzelf en zijn relaties zorgde. Toen echter de toestanden normaler werden en [het] toch zo bleef doorgaan, ging men zeggen: er moet een einde aan komen. Daarna kwamen ineens de verhalen. Er zouden diamanten weg zijn en dergelijke. Luyke Roskott kreeg veel verdenking. Hij was toen 'the big fighter' van Bandoeng. Men vergat alle andere goede dingen die hij gedaan had. Er werd erg veel geroddeld en het was mij niet duidelijk welke machten en/of personen er voordeel van konden hebben om dit zo aan te blazen.

Pim Colson zegt veel materiaal voor Huysmans onderzoeken naar Luyke Roskotts gedragingen te hebben geleverd uit de dossiers van de MP.³⁵

Nergens bang voor

Bandoeng raakt pas echt uit zijn isolement na de Eerste Politio-nale Actie in de zomer van 1947. Vanuit zijn nieuwe standplaats Semarang voorziet Luyke Roskott de oprukkende militairen van

voertuigen, die hij geheel op eigen wijze overal vandaan weet te halen. Bij de troep in het veld bezorgt hem dat groot aanzien. Tijdens de acties gaat hij overal naartoe waar de jongens van de r- en de v-brigade hem nodig hebben als 'materiaalmeester'.

Op een van die reizen zit mr. Karel Bieger toevallig naast hem in een vliegtuig. Bieger vervult in en buiten het leger een groot aantal juridische functies. Dan is hij weer burgerrechter in corruptiezaken, dan weer auditeur-militair voor de krijgsraad, maar ook veroordeelt hij Indonesische 'extremisten' tot de doodstraf. Zo herinnert Bieger zich:

Voor die gewone soldaat, die aan alles tekort had, was Luyke Roskott een soort held. Al bij onze eerste ontmoeting maakte hij indruk op me. Vanwege zijn forse gestalte, maar ook door zijn innemende persoonlijkheid en door zijn behoefte te shockeren en vijanden te maken. Zo had hij de gewoonte om als hij iemand, bij voorkeur een meerdere, uit het krijgsgevangenkamp tegen kwam van wie hij meende dat hij zich daar niet al te dapper had gedragen, aan te spreken en te begroeten met 'dag held'. Ik had sterk de indruk dat Luyke Roskott genoot van alle verhalen die over hem de ronde deden. Waar mogelijk dikte hij die nog een beetje aan. Hij was echt nergens bang voor. Het was duidelijk dat hij de territoriaal commandant van Bandoeng beschouwde als zijn grote beschermengel. Luyke Roskott had een merkwaardige aversie tegen generaal Spoor, de legercommandant, want hij was ervan overtuigd dat Spoor voor de oorlog NSB'er was geweest.

Hij had ook iets heel speciaals met vrouwen. Dat heb ik, toen we elkaar in Holland nog een paar keer ontmoetten, vaak gemerkt. Hij was eigenlijk helemaal niet knap. Zeker niet na een zwaar verkeersongeluk dat hem was overkomen bij Semarang. Hij had een groot litteken over zijn gezicht en een soort van scheef, gelig oog. Ik denk dat het zijn sensuele stem was. Ik heb het er wel eens met mijn vrouw over gehad. Hij had iets magisch met vrouwen.³⁶

Luyke Roskotts dochter, mevrouw An Ch. Schaub, geboren in 1952 en nu woonachtig in Den Haag, is Luyke Roskotts enig kind. Zij vertelt: 'Mijn vader heeft in het verleden regelmatig gesproken met journalisten en met Loe de Jong. Hij werkte "gematigd" mee aan die gesprekken, maar had zo zijn eigen visie op de dingen die waren gebeurd. Er heerst een soort waas om deze zaak heen. Ik weet ook niet alle ins en outs. Ik heb nog steeds een doos vol pasjes waarmee Papa in Bandoeng overal toegang tot had.' Volgens An Schaub knoopte haar vader ook nog op oudere leeftijd bij voorkeur relaties aan met vrouwen van zijn eigen leeftijd, terwijl haar moeder juist veel jonger was dan hijzelf.

Hoofdstuk VIII Malversaties in het leger

De moord op vaandrig Aernout

Het is vrijdagavond 28 februari 1948. In een weekendbungalow in Lembang, even boven Bandoeng, zitten al de hele avond twee mannen te praten. Het zijn gastheer luitenant Otto Müller von Czernicki, veiligheidsofficier op het Bandoengse vliegveld Andir, en vaandrig Rob Aernout, die al maandenlang bezig is bewijzen te verzamelen voor smokkelzaken en knoeierijen in het leger. Aernout heeft een tas bij zich waarin zich harde bewijzen zouden bevinden. Daaronder zou ook een fotokopie zijn van een lange lijst juwelen die in het najaar van 1945 door een Nederlander in Australië zijn verkocht. Waarover de twee mannen het die avond precies hebben gehad is nog steeds onduidelijk.

Het is een uur of halfelf als buiten het geluid van hondengeblaf klinkt. De mannen gaan gewapend naar buiten de donkere nacht in om te kijken of er iets aan de hand is. Er zijn de laatste dagen berichten dat er in de buurt van Lembang toenemende activiteit is van rondtrekkende bendes, zoals Indonesische vrijheidsstrijders steevast door Nederlanders worden aangeduid.

De mannen lopen het paadje van Müllers huis af naar de openbare weg. Ze staan er nog maar enkele ogenblikken als er van dichtbij twee schoten klinken. Aernout blijkt dodelijk getroffen. Müller wil terugschieten, maar zijn tommygun weigert. Hij rent terug naar zijn huis, pakt een revolver en schiet naar buiten. Een in de buurt patrouillerende politiejeep hoort de schoten en is snel ter plaatse. Aernout ligt op straat in een grote plas bloed. Zo moet het ongeveer zijn gegaan, althans volgens de belangrijkste getuige van het drama, luitenant Müller von Czernicki.

Aanvankelijk trekt de moord op Aernout nauwelijks aandacht. Er verschijnt een routineberichtje in de krant. Dit soort aanslagen op Nederlanders is in die dagen geen uitzondering. In het roddel-

zieke Bandoeng beginnen echter na een paar dagen geruchten de ronde te doen dat Aernout niet zomaar iemand was maar een veiligheidsofficier. Hij zou door zijn gastheer Müller von Czernicki, maar ook in opdracht van derden, uit de weg zijn geruimd, omdat hij te veel wist over omvangrijke knoeierijen in het leger. De moord op Aernout is voor menig een ‘het bewijs’ dat er veel meer aan de hand is dan sussende rapporten van onderzoekscommissies willen doen geloven.

Als het gebruikelijke onderzoek door de plaatselijke politie en de MP niets oplevert en de geruchten blijven aanzwellen, acht de legercommandant, generaal Simon Spoor, de tijd gekomen voor een bijzonder onderzoek naar deze zaak. Spoor geeft de beruchte commandant van het Korps Speciale Troepen, kapitein Raymond Westerling, die met zijn bataljon is gelegerd in de buurt van Bandoeng, opdracht de zaak tot op de bodem uit te zoeken. Hij krijgt van Spoor carte blanche, maar dient wel samen te werken met het openbaar ministerie, dat onder leiding van rechter-commissaris mr. W.J. Haye ook al met een vooronderzoek is begonnen.

Westerling laat Müller von Czernicki arresteren op verdenking van moord. Deze ontkent en wordt na enkele weken wegens gebrek aan bewijs vrijgelaten. Wel vertelt hij dat Aernout hem de vrijdag tevoren een beetje heeft overvallen met de vraag of hij zaterdag met hem mee wilde komen naar zijn weekendhuisje in het koele Lembang. Müller had het ooit beloofd, dus hij kan het Aernout nu moeilijk weigeren. Over welke al dan niet vertrouwelijke zaken Aernout Müller die avond zo dringend heeft willen spreken is nooit helemaal duidelijk geworden. Müller vertelde wel dat Aernout een tas bij zich had die hij geen ogenblik uit het oog verloor, maar wat er precies in die tas zat zegt Müller nooit te hebben geweten.

Twee jaar later – Nederland heeft inmiddels de soevereiniteit aan Indonesië overgedragen – staat in Bandoeng voor deze moord een bekende ex-bendeleider terecht. Hij bekent de schoten te hebben gelost en beweert in opdracht te hebben gehandeld van wat hij beschrijft als ‘twee mij onbekende geüniformeerde Nederlandse militairen met een bruine huidskleur’. Hij kent hun namen niet en weet zich alleen nog te herinneren dat hij ‘aan het eind van de

maand’ de bewoner van dat huis moest doodschieten. Hij krijgt er, vooruit betaald, honderd gulden voor. Toen er op de bewuste avond als reactie op zijn nagebootste hondengeblaf twee mensen naar buiten kwamen, besloot hij ze allebei maar neer te schieten. Maar als hij Aernout als eerste met twee schoten heeft neergelukt, weigert zijn geweer en vluchten hij en de andere bendeleden. De politie vindt later in de boom vanwaaruit hij schoot inderdaad een geweer terug met een kogel die vastzit. Nooit zal bekend worden wie de geheimzinnige opdrachtgevers waren, wie er nu precies moest worden gedood, Müller of Aernout, en om welke reden. Dat wil zeggen, als het verhaal van de bendeleider klopt.

Een ander die Westerling laat verhoren is kapitein John Luyke Roskott. Westerling beschouwt hem als een mogelijk betrokkene vanwege de vele verhalen die al geruime tijd de ronde doen rondom zijn persoon en zijn ‘gang’. Westerling kan op geen enkele manier aantonen dat Luyke Roskott met de moord op Aernout te maken heeft gehad en is gedwongen hem te laten gaan. Volgens verhalen uit de tweede hand belooft Luyke Roskott Westerling alles te vertellen als hij hem verder vrijuit laat gaan. Westerling en Luyke Roskott zijn allebei vrijgevochten types, die elkaar wederzijds respecteren, zo niet bewonderen. Vast staat dat Westerling nooit één kwaad woord heeft gezegd over Luyke Roskott.

Westerlings onderzoek loopt uit op een juridisch rapport, dat wordt voltooid door de auditeur-militair. Tegen niemand is voldoende bewijs verzameld om tot vervolging over te gaan, is de conclusie. Jaren later vertelt Westerling dat hij in de periode van zijn onderzoek op een avond onverwacht bezoek kreeg van twee militairen die eisten dat alle gearresteerden onmiddellijk werden vrijgelaten. Hij weet ze de deur uit te werken. Er zijn geen getuigen van deze bedreigende ontmoeting.³⁷

Bieger ontmoette angstige Aernout

Mr. Karel Bieger heeft niet alleen Luyke Roskott goed gekend, maar ook eens een gedenkwaardige ontmoeting gehad met vaandrig Aernout. Bieger:

Het was begin december 1947 in Banjoemas; vermoedelijk sinterklaasavond. Er heerste een gezellige drukte in de soos. Toen kwam er opeens iemand binnen en het werd direct stil. Ik denk: wat gek. Later op de avond ben ik naar die man toegegaan, stelde me voor en vroeg wie hij was. Het bleek vaandrig Aernout te zijn, die vertelde dat hij de volgende dag naar Tjilatjap moest voor onderzoek. Toevallig moest ik daar ook heen. Ik bood hem aan met me mee te rijden in een jeep die ik toen had. Ook vond ik het wel veilig om een extra geweer in de auto te hebben, want het was daar soms nog behoorlijk onveilig. Op de terugweg vroeg ik hem wat hij in Tjilatjap had gedaan. Hij vertelde toen onderzoek te doen naar Nederlandse troepen uit Bandoeng, die geritseld hadden met voorraden. Meer details gaf hij niet. Toen zei hij op een gegeven ogenblik, ik weet het natuurlijk niet letterlijk meer, maar het kwam hier op neer: ik ben bang dat ze me binnenkort te pakken zullen nemen. Hij duidde op mensen waarnaar hij een onderzoek instelde. Ik dacht toen, man wat een zeikhannes ben je, er gebeurt toch niets met je. Als ik zulke angsten had, dan zou ik niet meer kunnen slapen daar in dat Midden-Java. Hij had dus het idee dat hij riskant werk deed. Dat hij drie maanden later was vermoord hoorde ik pas veel later, toen er publiciteit over ontstond.³⁸

Vakbond beschuldigt ‘profiteurs’ van CCC

Begin 1948 wordt in Bandoeng een vakbond opgericht die de belangen behartigt van burgers die werkzaam zijn bij militaire onderdelen: de Bond van Burgerpersoneel in Militaire Inrichtingen, kortweg BBM. De motor achter deze bond is Frans van der Putten, werkzaam bij de Leger Technische Dienst (LTD).

In eerste instantie voert Van der Putten campagne voor betere salariëring. Hij vindt dat hij en een groot aantal andere burgers binnen de militaire dienst te laag zijn ingeschaald. Als de leiding hem niet onmiddellijk gelijk geeft neemt Van der Putten in januari 1948 het initiatief tot de oprichting van de BBM. Zonder zich eerst te vergewissen van de vele reglementen en instructies die een

hogere inschaling onmogelijk maken, schrijft Van der Putten een aantal felle artikelen in het bondsorgaan. Daar zijn zijn superieuren niet blij mee. Na enige gesprekken met de personeelsafdeling van de strijdkrachten bindt hij wat in; omdat hem uitgelegd is dat van de bestaande regels over de inschaling van burgerpersoneel moeilijk kan worden afgeweken. Wel wordt toegegeven dat de salariëring van burgers in het leger stukken lager ligt dan in het bedrijfsleven.

Dan begint de bond, onder de bezielende leiding van het hoofdbestuurslid Van der Putten, de ‘wantoestanden’ bij de LTD op de korrel te nemen. Onder de kop C.C.C. pakt het BBM-orgaan in augustus 1948 flink uit, zonder voorlopig de ‘profiteurs’ met name te noemen. Dat gebeurt als de BBM een aantal maanden later alsnog genoeg materiaal heeft vergaard. Maar helaas zijn de exemplaren van het BBM-orgaan waarin man en paard worden genoemd niet bewaard gebleven. Enige citaten uit het artikel C.C.C. uit het BBM-orgaan van 15 augustus 1948:

Hoewel het einde van de laatste oorlog alweer enkele jaren achter ons ligt, de Regering en met Haar alle bevolkingsgroepen onder moeilijke omstandigheden zich tot het uiterste inspannen zo spoedig mogelijk naar een normaal staatsbestel terug te keren, is er nog steeds een groep personen, die alles doet wat in hun macht ligt om deze terugkeer zo veel mogelijk te vertragen. Voor hen zou deze terugkeer naar normale toestanden immers het einde van hun onrechtmatig verkregen posities en het opdrogen van hun troebele bronnen van rijkdom betekenen.

Een van hun gevaarlijkste vijanden, waarvan zij zich dan ook terdege bewust zijn, is de vakbeweging met hun duizenden zwijgende monden, waarvan zij onmogelijk kunnen uitmaken, welke door intimidatie gesloten zullen blijven en daarbij nog duizenden spiedende ogen. Men zou veronderstellen, dat dit de activiteit van deze profiteurs volkomen onmogelijk maakt. Maar niets is minder waar. (...)

Na mei 1940 hanteerde deze groep profiteurs het schrikwoord ‘NSB’ers’ om te trachten de publieke opinie tegen de

vakorganisaties op te zetten, die voor hun praktijken te gevaarlijk werden. Heden ten dagen gebruiken zij daarvoor het moderner schrikwoord 'communisten'. Elke vakorganisatie die deze corrupte groep het vuur aan de schenen legt wordt door hen betiteld als 'communisten'. En hiermee denken zij dan in hun onnozelheid het tijdstip van hun uitroeiing een beetje verschoven te hebben.

Ook onze organisatie mag zich in de twijfelachtige belangstelling van deze corrupte groep verheugen, waarop wij met recht trots mogen zijn. Hoewel wij deze minderwaardige intriges stilzwijgend voorbij zouden kunnen laten gaan, omdat zij ons uiteindelijk niet deren, is het echter bij nadere beschouwing wel goed ze openlijk te signaleren, al was het maar om te voorkomen dat er slechts één slachtoffer in hun wrakke schuitje meevaart. (...) ³⁹

Uit dan nog geheime, maar later in de rijksarchieven teruggeonden rapporten blijkt met name de commandant van de LTD, kolonel Frans Kroese, Van der Putten te beschuldigen van communistische sympathieën. De kolonel ziet in de volstrekt legale activiteiten van de bond om op verschillende plekken afdelingen op te richten een vorm van 'typisch communistische celvorming'.

In hetzelfde augustusnummer wordt triomfantelijk het 1500^e BBM-lid welkom geheten. Eind 1949 heeft de bond een kleine drieduizend leden. Het blad heeft ook een pagina in het Maleis voor de Indonesische leden. Hoeveel dat er zijn is niet duidelijk. In ieder geval is de penningmeester van de bond een Indonesiër. ⁴⁰

Als reactie op de BBM richten de leiders van de Leger Technische Dienst een tegenbond op. Het wordt een flop, want op de oprichtingsvergadering verschijnen niet meer dan vijftien belangstellenden. Dat weerhoudt de Bandoengse basiscommandant er niet van om op een openbare bijeenkomst dreigementen te uiten tegen bestuursleden van de BBM. Het bestuur van de bond verzendt daarop een protesttelegram aan de legercommandant, generaal Spoor. Dit telegram bereikt Spoor niet, want de commandant van de LTD in Batavia, kolonel F. Kroese, houdt het telegram achter omdat de BBM 'niet de hiërarchische weg heeft gevolgd'.

Als er geen antwoord komt, verzoekt het BBM-bestuur om een onderhoud met Spoor.

Dat heeft plaats op 14 juli 1948 in Bandoeng. De BBM is vertegenwoordigd door vier hoofdbestuursleden, onder wie Van der Putten en secretaris K. van den Berg. Ook kapitein Raymond Westerling is er bij. Wat daar besproken is staat opgetekend in een verslag van BBM-secretaris Van den Berg. Dat verslag kon toen niet worden gepubliceerd, omdat Spoor het gesprek als 'uiterst vertrouwelijk' beschouwt. Of de tekst ook nog ter goedkeuring aan Spoor is gestuurd is niet bekend. Daardoor is het onzeker of Spoor het met de weergave door de BBM eens is geweest. Voor het tegendeel bestaan evenmin aanwijzingen.

Spoor machteloos bij bestrijding malversaties

Spoor begint met zijn verontschuldigen aan te bieden aan de BBM voor het feit dat het protesttelegram is onderschept door LTD-commandant kolonel Kroese en voegt daaraan toe: 'Tegen degene die het betrokken telegram heeft onderschept zal ik intussen de geëigende maatregelen nemen.'

De aanwezigheid van Westerling bij dit overleg houdt verband met het onderzoek dat hij leidt naar de moord op vaandrig Aernout eind februari 1948 bij Bandoeng. In dit onderzoek zijn toen de beweerde malversaties bij de LTD betrokken, die onder leiding staat van kolonel Kroese, en de onregelmatigheden bij de dienst van de Kwartiermeester-generaal. Nog steeds volgens het verslag van BBM-secretaris Van den Berg stelt Spoor vast dat de feiten die Westerlings onderzoek hebben opgeleverd 'bijzonder ernstig' zijn. 'De door uw vereniging verstrekte feiten zijn helaas volkomen juist gebleken,' aldus Spoor. De legercommandant wijst de aanwezigen erop dat behalve officieren ook burgerlijke autoriteiten zich aan malversaties en corruptie hebben schuldig gemaakt en hij noemt een aantal voorbeelden. Hij zegt dat hij de geconstateerde feiten voor zover het militairen betreft al heeft doorgegeven aan de auditeur-militair mr. W.L. Haye. Spoor moet bekennen dat hij niet onmiddellijk hard kan ingrijpen.

Indien ik de vereiste maatregelen op dit ogenblik zonder aanzien des persoons zou uitvoeren, zou ik daardoor bijna veertig procent van mijn officierscorps voor de kriegsraad moeten brengen. U kent de huidige politieke situatie en zult zelf moeten erkennen dat dit thans onmogelijk is. U heeft getoond in de eerste plaats goede Nederlanders te zijn en daarom aarzel ik niet een beroep op u te doen. Ik ben van plan de vereiste zuiveringsmaatregelen geleidelijk uit te voeren. Te beginnen met de huidige Kwartiermeester-generaal zo spoedig als onder de huidige omstandigheden mogelijk is deze van zijn functie te ontheffen en bij mij aan de tafel te zetten. De verdere maatregelen volgen geleidelijk.' De LTD valt onder de diensten van de Kwartiermeester-generaal, die onder leiding staat van generaal J.J. Mojet.

De BBM-delegatie wijst de legercommandant erop dat de kans groot is dat in het bijzonder het hoofdbestuurslid dat werkzaam is bij de LTD, in casu Van der Putten, de kans loopt getroffen te worden door represailles van de kant van LTD-commandant kolonel Kroese. Spoor zegt de BBM-ers toe dat hij er persoonlijk voor zal zorgen dat dit nooit zal gebeuren.

Dan komt Spoor terug op de LTD en zijn commandant kolonel Kroese in het bijzonder. Hij zegt het volgende: 'Ik ken toevallig kolonel Kroese, Frans, van dichtbij. Hoewel de door kapitein Westerling bijeengebrachte bewijzen zijn schuld aantonen, kan ik nog bijna niet geloven dat Frans Kroese opzettelijk om zich te bevoordelen zich met deze ernstige malversaties heeft ingelaten. Frans Kroese is echter dom en altijd dom geweest.'

De generaal schetst dit aan de hand van een voorbeeld, waarbij hij in één adem kapitein Luyke Roskott impliciet voor dief uitmaakt. 'Als de kolonel Kroese aan uw technici een auto zou tonen en vragen hoe lang u er voor nodig heeft dit voertuig te repareren, zou u na een grondig onderzoek een termijn noemen, bijvoorbeeld tien dagen. Als de kolonel Kroese hetzelfde zou vragen aan Luyke Roskott, dan zou deze direct zeggen: 'Hoogstens een dag. Morgen staat de wagen gerepareerd bij u voor de deur.' En inderdaad zou de volgende dag de wagen bij de kolonel Kroese voor de deur

staan, doch Frans zou niet zien dat dit niet dezelfde wagen is, doch een andere wagen door Luyke Roskott ergens gestolen. En hiermee doet Luyke Roskott zijn voordeel.'

Ten slotte verzekert Spoor de BBM-delegatie dat zij alles met Westerling kunnen bespreken, maar dat hij zelf iedere maand in Bandoeng is en er dan ook gelegenheid bestaat met hemzelf te spreken. Hij voegt Westerling nog toe: 'Je hebt het gehoord Westerling. Je hebt mijn onbeperkte volmacht en je gaat onverbidde-lijk door.' (B: volledige tekst notulen)

Tot zover het opmerkelijke verslag van de BBM-secretaris. Opmerkelijk, omdat duidelijk blijkt dat legercommandant Spoor zich geremd voelt om krachtig op te treden tegen knoeiende en corrupte officieren door de 'huidige politieke situatie'. De BBM-ers hebben daar kennelijk alle begrip voor, want ze vragen de generaal niet om nadere uitleg. Het is bekend dat de verhouding tussen Spoor in Batavia en de regering in Den Haag gevoelig ligt. Spoor zit nog steeds met een kater, omdat hij in de zomer van 1947, tijdens de eerste politionele actie, van Den Haag niet heeft mogen doorstoten naar Djogjakarta om daar de Indonesische leiders gevangen te nemen en het nationalistische verzet te breken. Schoon schip maken onder zijn eigen officieren zou leiden tot tal van krijgsraadzaken. Aan de ene kant zou Spoor zich een krachtige generaal tonen door flink op te treden tegen corrupte militairen, aan de andere kant komt er dan misschien zo veel bagger boven dat hem zou kunnen worden verweten dat hij niet veel eerder heeft ingegrepen. Dat zou zijn positie in de ogen van de regering en van linkse Haagse politici, die hem toch al 'te politiek' vinden, kunnen verzwakken. Zeker nu hij zich kwetsbaar heeft gemaakt door de omstreden rauwdouwer Westerling het onderzoek naar malversaties 'onverbidde-lijk' voort te laten zetten. Ook zal hij hebben gedacht dat hard ingrijpen in deze kwestie het moreel van de troep eerder zou aantasten dan versterken.

Spoor kiest dus noodgedwongen voor de fluwelen handschoen, ook wat betreft zijn oude vriend Frans Kroese, die hij nog kent uit de tijd dat ze samen in Australië dienden toen Indië bezet was. Kroese wordt niet vervangen, hij blijft gewoon in functie als LTD-commandant, maar hij moet nog één keer door Spoor worden

gecorrigeerd als gepoogd wordt enige hoofdbestuursleden van de BVM, onder wie Van der Putten, over te plaatsen met het doel de lastige bond uit te schakelen. Ook Kwartiermeester-generaal Mojet wordt nooit van zijn functie ontheven. Wel laat Spoor door het bekende accountantskantoor Van Dien, Van Uden & Co, dat ook een vestiging heeft in Batavia, een uitgebreid onderzoek doen naar het functioneren van de dienst van de Kwartiermeester-generaal. Deze nota is in maart 1949 gereed. Zij staat vol met kritische opmerkingen, onder meer over het zeer bureaucratische functioneren van de dienst. Een drastische reorganisatie wordt van harte aanbevolen. De man die de nota voor Spoor heeft gelezen schrijft er in de marge tal van instemmende opmerkingen bij. Overigens blijkt dat niet alle kritiek op generaal Mojet kan worden afgewenteld, wel wordt duidelijk dat de top van de dienst veel eerder maatregelen had moeten nemen.⁴¹

Het onderzoek, waarmee Westerling volgens Spoor 'onverbidelijk' dient door te gaan, wordt om onduidelijke redenen gestaakt. Het wordt juridisch afgemaakt door mr. Beer van het Bureau van de auditeur-militair. Noch de conclusies van Westerling, die volgens Spoor 'ernstige feiten' zouden bevatten, noch het rapport van mr. F. Beer zijn teruggevonden in de archieven. Wel is er een handgeschreven briefje aan procureur-generaal Felderhof gevonden, ondertekend met B., vermoedelijk geschreven door de tweede man op het bureau van de procureur-generaal, auditeur-militair mr. Bonn, gedateerd 10 augustus 1948. Het luidt:

Ik kan met het rapport van mr. Beer geheel meegaan. Het was ongetwijfeld bij de LTD Bandoeng een vrijgevochten bende. De boekhouding liet alles te wensen over; er werd van het ene potje naar het andere overgeheveld; er werden uitgaven voor werkvolk op een door Soesman [burger en werkzaam bij personeelszaken LTD] geëxploiteerde groentetuin ten laste van de LTD gebracht. De groentetuin zou leveren voor de LTD. Verder is een aantal huizen (waaronder huizen van Luyke Roskott) bestemd om verlofcentrum te worden. Zij werden dan gemeubeld met LTD-geld en daartegenover [hoefde] de LTD voorlopig geen cent te betalen.

Er is op talloze manieren gesjacherd en er zal hier en daar wel iets aardig aan de strijkstok zijn blijven hangen. Bewijs hiervoor is er niet. Ik zou met de conclusie [niet vervolgen] akkoord willen gaan.⁴²

Zelfs het zeer kritische onderzoek dat de accountant Rusche heeft ingesteld naar het geknoei in de boeken blijkt dus niet genoeg te zijn om tot vervolging over te gaan. Het is duidelijk, de zaak wordt 'afgedaan'. In de doofpot gestopt. Spoor staat machteloos.

De Van Roijen-Roemonderhandelingen

De generaal heeft overigens nauwelijks meer tijd en aandacht voor malversatiezaken. Er is een nieuw groot militair offensief op komst. Eind december 1948 begint de tweede politionele actie. Deze keer mogen de troepen wel doorstoten naar Djogjakarta, alwaar de belangrijkste Indonesische leiders worden ingerekend.

Het Nederlandse militaire succes is van korte duur. De Veiligheidsraad van de Verenigde Naties grijpt in en Nederland wordt gedwongen met Indonesië te onderhandelen over een spoedige overdracht van de macht. De Nederlandse regering wijst de permanente vertegenwoordiger bij de VN, H.J. van Roijen, aan als delegatieleider. Van Indonesische zijde is het minister van Buitenlandse Zaken Mohammed Roem die voor succes moet zorgen. Spoor ijvert ervoor dat een overeenkomst voor de strijdkrachten gunstig uitpakt. Om dit te bewerkstelligen vaardigt hij de ervaren beroepskolonel A.A.J.J. Thomson van de Generale Staf af naar het overleg. Zelf gaat hij op Sumatra op inspectie. De onderhandelingen verlopen verrassend voorspoedig en op 7 mei is men het erover eens dat nog dit jaar op een rondetafelconferentie de overdracht van de soevereiniteit moet worden geregeld, met als doel Indonesië voor 1 januari 1950 volledig onafhankelijk te maken. In de overeenkomst staat ook dat de gevangengenomen Indonesische leiders zo snel mogelijk terug mogen keren naar Djogjakarta.

Spoor beschouwt het resultaat van het Van Roijen-Roemakkoord als een bijna persoonlijke nederlaag. Hij maakt Thomson

daarover ernstige verwijten. Hij is ervan overtuigd dat Thomson al heel snel de handdoek in de ring heeft gegooid en vervolgens voornamelijk aan zijn eigen toekomstige positie heeft gedacht. Een nauwkeurige lezing van de notulen van de vergaderingen van de Commissie-Van Roijen bevestigt hem in zijn oordeel. Zelf heeft de legercommandant verschillende waarschuwendende nota's geschreven over de risico's die een te snelle terugtrekking van de Nederlandse troepen met zich mee kan brengen. De klaagzangen die Spoor naar Den Haag verstuurt bevallen Van Roijen geenszins en het komt tot een persoonlijk gesprek tussen Spoor en Van Roijen. De delegatieleider weet Spoor ervan te overtuigen een nota over de naar zijn mening nogal precaire militaire situatie rond Djogja – als de voorlopig Indonesische regering daar terugkeert – niet naar Den Haag te verzenden. Spoor belooft dat, maar stuurt de tekst desondanks op persoonlijke titel toe aan drie vertrouwelingen in Nederland.⁴³

Thomson krijgt van Spoor een uitbrander in de vorm van een ontevredenheidsbetuiging. Hij rapporteert deze aan Den Haag door middel van een geheim telegram. Spoors kabinetschef, overste mr. W.F.H. Van Nievelt, leest dit telegram en licht Thomson hierover in voordat Spoor dat zelf heeft kunnen doen. Spoor is razend en bezorgt ook Van Nievelt een ontevredenheidsbetuiging. Beide hoofdofficieren zien hun militaire carrière in duigen vallen.

Had het niet voor de hand gelegen dat niet kolonel Thomson maar Spoors politieke adviseur in zijn kabinet, overste Van Lier, de legerbelangen in de Commissie-Van Roijen zou hebben vertegenwoordigd? Volgens Spoors toenmalige adjudant, ritmeester R.M. Smulders, heeft Spoor voor Thomson gekozen omdat Van Lier geen beroepsofficier is en Thomson wel, zodat de laatste meer inzicht zou hebben in militaire zaken.

Hoofdstuk IX Hartinfarct of moord?

De onverwachte dood van generaal Spoor

Op vrijdagochtend 20 mei 1949 verneemt generaal Spoor dat er die middag een receptie wordt gegeven door Van Roijen in Spelderholt, de officersclub aan het Koningsplein waar leden van Spoors kabinet dagelijks een borrel drinken. Hij hoort ook dat Van Nievelt en Thomson zijn uitgenodigd, terwijl Spoor zelf er niets van wist. Hij is hierover ernstig gepikeerd en besluit daarop met adjudant Smulders en hoofdaalmoezenier R. Verhoeven 's middags in de bekende Jachtclub te gaan eten. Smulders herinnert zich dat het gesprek voornamelijk ging over de ontstane militaire en politieke situatie, die Spoor ervaart als een ernstige crisis. De legercommandant heeft behoefte om bij twee vertrouwelingen zijn hart te luchten. Wat Spoor allemaal precies heeft gezegd kan Smulders zich niet meer precies herinneren, maar wat hij nooit meer is vergeten is dat hij kort na hun gemeenschappelijke maaltijd doodziek is geworden. Smulders' toestand is zo ernstig dat hij al gauw in coma raakt. Pas als hij na een paar dagen weer bijkomt hoort Smulders dat Spoor ook heel ziek is geworden.⁴⁴

Ook hoofdaalmoezenier Verhoeven is kort na het etentje door een zware ziekte getroffen. Dit blijkt uit een gesprek dat dienstplichtig soldaat Jaap van Dijk, die als motorordonnans heeft gediend bij de Krijgsraad in Batavia, eind 1949 met hem heeft aan boord van het troepentransportschip Grote Beer op weg naar Nederland. Aan boord bevonden zich voornamelijk zieke en gewonde militairen. Verhoeven vertelt Van Dijk dat hij nog steeds veel last heeft van een hevige vergiftiging die hij in mei 1949 heeft opgelopen na een etentje met Spoor en Smulders op de Jachtclub. Bij aankomst in Nederland laat Verhoeven zich opnemen in het militair hospitaal in Utrecht.

Dat Verhoeven als hoofdaalmoezenier bij het gesprek met

Smulders en Spoor aanwezig was is begrijpelijk, want, hoewel zelf niet katholiek, had Spoor eerder al eens raad gezocht bij monseigneur Willekens, de pauselijke nuntius in Batavia. Naar alle waarschijnlijkheid heeft Willekens de overspannen legercommandant aanbevolen zijn problemen ook te bespreken met Verhoeven.

Kolonel J.P.H.E. van Lier, vooraanstaand lid van Spoors kabinet, komt zondag, twee dagen na het etentje op de Jachtclub, nog even op kantoor, waar Spoor aan het werk is. Van Lier herinnert zich nog precies wat hij toen zag: 'Ik trof daar de legercommandant in een verre van florissante toestand aan. Hij voelde zich helemaal niet goed en klaagde over hevige hoofdpijn alsof hij een kater had, terwijl hij toch nauwelijks had gedronken.'⁴⁵

De legercommandant voelt zich de volgende dag nog steeds erg beroerd. Hij staat die maandagochtend 23 mei toch op om op kantoor nog enige zaken te regelen, waaronder de ondertekening van de ontevredenheidsbetuiging voor Van Nievelt. Als hij binnenkomt richt hij zich tot zijn secretaresse Ans Persoon. Hij kan zijn zin niet afmaken, zakt in elkaar en roept alleen nog maar: 'Roep een dokter en laat niemand binnen.' Spoor wordt snel met een ambulance afgevoerd naar het militair hospitaal.

Diezelfde dag moet de korporaal Piet Teeuwen bij de Militaire Politie in het ziekenhuis zijn, waar hij in gesprek raakt met een verpleger die hij kent. De laatste kijkt verbaasd naar een recept waarmee hij medicijnen moet halen voor generaal Spoor en zegt hardop: 'Dit geef je toch niet aan iemand die is getroffen door een hartaanval?'. Als Teeuwen de verpleger om opheldering wil vragen wordt hij weggeroepen. Dit kleine voorval duidt erop dat de diagnose van Spoors ziekte een andere was dan uitsluitend hartklachten. Teeuwen, die in 2003 overleed, zegt de uitlatingen van de verpleger plichtsgetrouw te hebben gemeld aan zijn meedelen, maar dezen wilden er niet van horen. Generaal-arts L.H. Simons, hoofd van de Militaire Geneeskundige Dienst, had immers zelf gezegd dat het om een hartaanval ging. Twijfel stond gelijk aan insubordinatie.

Terwijl Spoor vecht voor zijn leven begeven zich diezelfde middag enkele officieren van Spoors kabinet, onder wie Van Nievelt, naar zijn kantoor om de stukken waar Spoor niet meer aan toe is

gekomen af te handelen. Secretaresse Ans Persoon ontdekt als eerste dat de ontevredenheidsbetuiging van Van Nievelt bij de stukken ontbreekt en rapporteert dit aan haar chefs en aan generaal Buurman van Vreeden, Spoors plaatsvervanger.

Op woensdag 25 mei sterft Spoor. De behandelende artsen stellen vast dat de generaal aan de gevolgen van een hartinfarct is overleden. Ondanks het feit dat Smulders nog met vergiftigingsverschijnselen in het hospitaal ligt, vindt dokter Simons het niet nodig om sectie te laten verrichten op Spoors lichaam. Het medisch dossier van Spoor is nooit boven water gekomen. Vermoedelijk is het in opdracht van hogerhand, of van Simons zelf, vernietigd om speculaties over een mogelijke vergiftiging, die dan al meteen de kop opsteken, in de kiem te smoren. Twee dagen na Spoors dood legt Ans Persoon tegenover de Militaire Politie een verklaring af waarin ze precies beschrijft wat er die zaterdag is gebeurd (B: verklaring Ans Persoon).

Naar aanleiding van die verklaring wordt Van Nievelt door de MP verhoord. Hij bekent zijn nog niet ondertekende ontevredenheidsbetuiging te hebben gestolen en een poging te hebben gedaan die van Thomson, die al in Den Haag ligt, te laten verdwijnen. Spoors opvolger, generaal Buurman van Vreeden, wil geen openbare rel en houdt de zaak geheim. Hij handhaaft Thomson daarom ook in de Commissie-Van Roijen, die nog weken bezig is om de resultaten van het Van Roijen-Roemakkoord uit te werken. Buurman van Vreeden stuurt Van Nievelt onmiddellijk naar Nederland. Twee maanden later wordt hij gevolgd door Thomson. Hun carrières zijn geknakt.

Smulders schrijft over Van Nievelt en Thomson in 1988 in een boek vol herinneringen: 'Ze moeten beschreven worden zoals ze waren. Het waren niet onaardige, slimme mannen, die toen het erop aan leek te komen Spoor – aan wie ze hun functie, hun baan te danken hadden – in de steek lieten en hem verrieden. Spoor mag niet de geschiedenis ingaan zonder vermelding van wat de brigade-generaal Thomson en de luitenant-kolonel Van Nievelt hem de laatste weken voor zijn dood aandedden. Spoors reactie op Thomsons verraad is een ontevredenheidsbetuiging.'

In hetzelfde boek beschrijft Smulders een kort gesprek dat hij

met Van Nievelt heeft als deze hem in het militaire hospitaal komt opzoeken en de diefstal van de ontevredenheidsbetuiging ter sprake komt. ‘Van Nievelt kwam een keer in een hoekje zitten. Ik vroeg hem waarom hij het had gedaan. Ik kreeg een vreemd antwoord. Hij was een klein mannetje geworden. “Ik wilde die grote jongen...” Toen ik hem aankeek vanuit mijn bed hield hij op met praten.’⁴⁶

Was het moord?

Officieel is Spoor overleden aan een hartinfarct. Dus hij stierf een natuurlijke dood. Er zijn van meet af aan mensen geweest die daaraan hebben getwijfeld. Maar in die dagen gaf het geen pas het officiële standpunt ter discussie te stellen. De kranten deden dat in ieder geval niet. Pas vele jaren later, toen er meer bekend werd over wat er zich allemaal precies had afgespeeld in die laatste jaren van het Nederlandse koloniale bewind in Indonesië, begon de discussie over de ware oorzaak van Spoors dood goed op gang te komen.

Ritmeester Smulders zegt in 1979 in een artikel in *NRC Handelsblad* dat hij een opzettelijke vergiftiging in de Jachtclub niet uitsluit. ‘Ik ben er toen net doorgekomen, maar Spoor, wiens gezondheid door dat harde werken en de psychische druk behoorlijk ondergraven was, zou er aan bezwijken kunnen zijn.’⁴⁷

Het is zeer wel mogelijk dat Smulders’ veronderstelling over Spoors fysieke zwakte als gevolg van psychische spanningen juist is. Daarnaast is het ook waarschijnlijk dat Spoor een mogelijke vergiftiging niet heeft overleefd, omdat hij nog maar één nier had en dus vijftig procent minder capaciteit om het vergiftigde bloed door zijn lichaam te laten zuiveren. Volgens deze redenering heeft een mogelijke voedselvergiftiging geleid tot een hartinfarct, dus toch een ‘natuurlijke’ dood.

Toen Spoor ernstig ziek was bevond zijn echtgenote zich in Nederland in afwachting van een korte verlofperiode met haar man, die haar later zou nareizen. Voordat zij hals over kop naar Batavia terug kon vliegen, was haar man al overleden. Mevr.

Spoor heeft zich altijd fel gekeerd tegen iedere suggestie dat haar man een onnatuurlijke dood zou zijn gestorven. Zij heeft de gedachte dat iemand het op het leven van haar man had gemunt nooit kunnen verdragen. De titel van haar eind 2004 verschenen boek, *Achteraf kakelen de kippen*, heeft daar betrekking op. Zij koos dit Gronings spreekwoord, schrijft ze, als verwijzing naar ‘de fantasieverhalen rond de ziekte en het overlijden van mijn man, die mij veel ergernis geven’. In haar boek schrijft zij slechts dat de behandelende officier van gezondheid vertelde dat haar man door een hartinfarct was getroffen en dat de artsen nog tevergeefs een speciaal nieuw geneesmiddel hebben toegepast. Over een schriftelijke overlijdensakte geen woord. Op de ‘fantasieverhalen’ uit de inleiding van haar boek komt ze niet meer terug. In een vraaggesprek van *De Telegraaf* met de schrijfster, ter gelegenheid van de verschijning van haar boek, zegt mevrouw Spoor over de beweringen dat haar man zou zijn vermoord: ‘Absolute onzin, deels in de wereld geholpen door een verwarde oud-adjudant en daarna door allerlei figuren klakkeloos overgenomen.’ Met de oud-adjudant kan zij niemand anders bedoelen dan Smulders. In haar boek komt hij nergens voor, ook niet op een foto.⁴⁸ In een interview enkele maanden later met het veteranenblad *Checkpoint* (februari 2005) noemt mevrouw Spoor hem wel met naam en toenaam: ‘Dat sprookje is in de wereld gebracht door adjudant Smulders.’

Alle dossiers rond de ziekte en de dood van de generaal zijn verdwenen. Het verhaal dat er door de MP in de Jachtclub nog een onderzoek is gedaan naar de oorzaak van de vergiftiging – bedorven voedsel of kwade opzet – acht Smulders niet erg waarschijnlijk. ‘Ik weet dat niet, want toen ik na mijn coma weer bij mijn positieven kwam, was de generaal al gestorven. Wat ik wel weet is dat de mogelijkheid van opzettelijke vergiftiging doelbewust nooit is onderzocht, omdat men, zeker op dat moment, een schandaal wilde voorkomen.’⁴⁹

Een gewone voedselvergiftiging behoort wel tot de mogelijkheden, maar is niet erg waarschijnlijk in een gelegenheid waar dagelijks tal van vooraanstaande personen, onder wie diplomaten, kwamen eten en zwemmen.

Geruchten en speculaties

Indien er werkelijk een opzettelijke poging is ondernomen om Spoor op zijn minst een ernstige ziekte te bezorgen, rijst de vraag wie daar belang bij had. Maar eerst moet antwoord worden gegeven op de vraag of er voor mogelijke daders wel voldoende gelegenheid is geweest om het voedsel te vergiften in die paar uur vanaf het moment dat Spoor's morgens besloot naar de Jachtclub te gaan en de lunch zelf. Vermoedelijk was Spoors secretaresse de enige die ervan wist. Een mogelijke dader heeft snel moeten handelen of de moordplannen bestonden al en het was gewoon een kwestie van wachten tot de generaal weer een keer kwam eten. (B: Gifmoord)

Rest de vraag wie, of welke groep, belang had bij een ernstige ziekte of de dood van de legercommandant. Kabinetschef overste Van Nievelt zou het niet slecht zijn uitgekomen als Spoor voor een tijdje uitgeschakeld zou zijn zodat deze niet de aangekondigde ontevredenheidsbetuiging kon tekenen. De man heeft bewezen ver te willen gaan door te pogen dit voor hem zo bezwarende document te stelen! Of het ooit door Buurman van Vreeden getekend is is niet duidelijk maar wel waarschijnlijk. Het delict was er ernstig genoeg voor.

Een groep corrupte officieren vreesde dat Spoor op een gegeven moment toch een aantal van hen zou laten vervolgen. Zeker nu de zaak militair toch al verloren was kon de legercommandant schoon schip maken en had hij minder zorgen over de beperkingen die hem door 'de politiek' waren opgelegd.

Het dwarsliggen van Spoor over de zijns inziens moeilijke militaire situatie als gevolg van het Van Roijen-Roemakkoord, veroorzaakte in diplomatieke kringen in Batavia veel wrevel. Sommigen spraken zelfs van een 'politiek risico'. Andere beschouwen Spoors dood als 'een ernstig verlies'. De Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon in Batavia, dr. Beel, schrijft aan KVP-fractievoorzitter en partijgenoot C.P.M. Romme: 'Spoors heengaan heeft mij erg geschokt. De man die toch al in zijn leven veel beroerdigheid had meegemaakt, kon de ontzaggenlijke spanningen der laatste weken fysiek niet meer aan. Hij was niet sterk, had verhoogde

bloeddruk, leefde op één nier, dikwerf last van ontzaggenlijke hoofdpijn. Hij heeft zich doodgewerkt.' Ook Van Roijen, die regelmatig met Spoor in de clinch ligt, noemt Spoors dood een 'bijna onherstelbare ramp': 'Onze verhouding met Spoor was wel eens gespannen, doch bleef in de grond van de zaak goed.'⁵⁰

In een persoonlijke brief, geschreven op 1 juni 1949 aan H.N. Boon, dan de belangrijkste ambtenaar voor het Indonesië-beleid op Buitenlandse Zaken in Den Haag, stelt van Roijen dat hij Spoor er uiteindelijk van heeft kunnen overtuigen dat er geen weg terug meer is. Spoor zou er na 'hevige tweestrijd' mee hebben ingestemd dat de militaire top in Indonesië de overeenkomst met de Indonesische leiders loyaal diende uit te voeren. Van Roijen betreurt het dat Spoor voor zijn dood 'onvoldoende tijd heeft gehad om zijn medewerkers van deze geest te doordringen'. Zijn brief aan Boon gaat verder: 'Met Buurman van Vreeden en de leden van zijn staf zal het, vrees ik, misschien op den duur tot een breuk komen; de domheid en kortzichtigheid van deze lieden grenst werkelijk aan het ongeloflijke. Zij stellen zich eenvoudig op het standpunt dat de TNI niet meer bestaat en dat zij overal, waar zij zulks wensen, hun zuiveringsacties onbelemmerd moeten kunnen voortzetten. Deze stelling zouden wij er niet alleen bij de UNCI niet doorkrijgen, maar bovendien is dit standpunt bepaald met alle redelijkheid in strijd. Door Buurman en de zijnen worden wij als slechte vaderlanders, om niet te zeggen landverraders beschouwd.'⁵¹

Hardliners

Het is zeer wel mogelijk dat een aantal van deze hardliners binnen het leger teleurgesteld waren over Spoors 'bekering' en hem zijn gaan zien als een 'landverrader' die maar beter zo gauw mogelijk kon verdwijnen. Voor veel Indische mensen was Spoor de laatste strohalm om het tij te keren. Zij konden zich niet neerleggen bij het verlies van hun Indië. Waren de vele offers in de strijd tegen hun aartsvijand Soekarno dan tevergeefs geweest? Hoewel Spoor zich nimmer in het openbaar heeft uitgesproken over zijn grote weerzin tegen de door Van Roijen bereikte overeenkomst met de

Republikeinse leiders, wisten mensen uit zijn directe omgeving dat hij zich door Den Haag verraden voelde.

De topdiplomaat Van Roijen had Spoor, die intellectueel weinig voor Van Roijen onderdeed en ook politiek kon denken, af weten te houden van onberaden militaire avonturen, maar hij twijfelde er ernstig aan of hij ook de pur sang militair Buurman van Vreeden in de hand kon houden.

Uit inmiddels vrijgegeven diplomatiek berichtenverkeer blijkt dat Spoor in Australische en Amerikaanse kringen wordt gezien als een 'headache', die beter van het toneel kan verdwijnen. Hetzelfde geldt voor Beel, die op dat moment zijn ontslag al heeft ingediend omdat hij het fundamenteel niet eens is met het Haagse Indonesië-beleid. De Amerikanen zijn zeer goed geïnformeerd over de spanningen die zich voordoen tussen Spoor en Beel in Batavia en de regering in Den Haag, want zij hebben de codes van het persoonlijke, militaire en diplomatieke berichtenverkeer gekraakt. Dit feit wordt in 1951 door een Amerikaanse inlichtingenchef in Washington vertrouwelijk doorgespeeld aan een Nederlandse collega bij de Marine Inlichtingendienst (MARID). Deze collega, wiens naam nooit eerder is onthuld, is de vader van de auteur. (B: De kwestie Petersen)

Ook het feit dat de inmiddels gedomobiliseerde en zeer omstreden ex-commandant van het Korps Speciale Troepen, Raymond Westerling, die inmiddels bezig is een eigen legertje (APRA) te vormen, regelmatig voor privé-gesprekken met generaal Spoor op diens hoofdkwartier verschijnt, wekt argwaan bij politici. Die zou nog groter geweest zijn als men toen geweten had dat Spoor Westerling heeft gevraagd voor tienduizenden guldens aan wapens te kopen in Singapore, omdat daar een groot gebrek aan is. Uiteindelijk gaat deze deal niet door.⁵²

Crime passionel?

Volgens bepaalde geruchten besluit Spoor om niet tegelijk met zijn vrouw per boot naar Nederland te gaan. Zijn (inmiddels derde) huwelijk is, luidt het verhaal, aan erosie onderhevig en hij heeft

daarom niet veel zin om drie weken met zijn vrouw te gaan varen. Generaal Spoor is een knappe en aantrekkelijke man die door veel vrouwen in Batavia wordt begeerd. Eén van hen, zo bevestigt Spoors adjudant Smulders, is secretaresse Ans Persoon. Een crime passionel door een rivale van Ans Persoon behoort dus ook tot de mogelijkheden.

In een brief van kolonel Enno Erkelens, die hij in 1994 aan de weduwe Spoor schrijft, snijdt Erkelens de mogelijkheid van een crime passionel aan. Wat Erkelens' drijfveer is geweest voor het schrijven van deze brief en waarom hij deze later onder vrienden heeft verspreid kunnen we slechts gissen, want hij is niet meer onder ons. Hij moet geweten hebben dat de weduwe absoluut niet gediend was van verhalen over de mogelijkheid van een gewelddadige dood van haar man. Erkelens laat in zijn brief een aantal mogelijkheden de revue passeren en schrijft dan: 'Ook mogen we niet uitsluiten dat er hier misschien iets heel anders aan de orde was. De persoon Simon Spoor werd door verscheidene Indische dames als een uiterst begerenswaardige prooi beschouwd en een uitzinnig jaloerse vrouw kan naar ongebruikelijke middelen grijpen onder het motto: "Als ik 'm niet krijg, zal zij hem ook niet krijgen..."'⁵³

Erkelens is ten tijde van Spoors dood chef van de Verbindingsdienst in Batavia en kan in die positie alle in- en uitgaande berichten lezen. De kolonel heeft beloofd nimmer iets uit die correspondentie te zullen onthullen. Hij heeft ooit gezegd dat er 'van hogerhand' pogingen zijn geweest om hem bepaalde vertrouwelijke documenten te doen afstaan. Dat heeft hij pertinent geweigerd, omdat hij Spoor aldus beloofd had nooit uit de school te zullen klappen. Volgens eigen zeggen is Erkelens als gevolg van zijn onverzettelijkheid een promotie tot generaal misgelopen. Erkelens wekt de indruk een zeer goede vriend te zijn geweest van Spoor en ook beweert hij vaak zeer vertrouwelijk met hem te hebben gesproken, maar Spoors' adjudant Smulders zegt nooit van Erkelens te hebben gehoord. Als Erkelens in 2000 sterft besluit zijn weduwe zijn hele geheime Spoor-dossier te vernietigen.⁵⁴

Coupplannen

De mogelijkheid dat men van Indonesische kant de generaal heeft willen ombrengen is misschien wel het minst waarschijnlijk. Voor de nationalisten is na het voor hen gunstige Van Roijen-Roemakkoord de buit in feite binnen. Toch wordt in Indonesische kringen rekening gehouden met een 'derde politionele actie' van Spoor. Ze vertrouwen hem niet. Hun achterdocht zou nog veel groter geweest zijn als Djokja op de hoogte was geweest van de coupplannen die worden beraamd door het oer-conservatieve Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid, waarvan voormalig premier (in Londen) en AR-politicus professor P.S. Gerbrandy de belangrijkste voorman is.

Het Comité is radicaal tegen onafhankelijkheid voor Indonesië en heeft onder meer de opperbevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten, generaal Kruls, benaderd met de vraag of hij bereid is gewapenderhand de regering omver te werpen. Kruls neemt onmiddellijk afstand. Mensen van het Comité hebben indirect ook Spoor benaderd in de wetenschap dat hij het op vele punten fundamenteel oneens was met het Indonesië-beleid van de rooms-rode regering in Den Haag. Vaststaat dat generaal Engles, onder meer commandant Opleidingen in Indonesië, tijdens een verblijf in Nederland contact heeft gehad met mensen van het Comité.

Op 3 februari 1948 voeren prof. Gerbrandy en de ex-minister Ch. J.I.M. Welter van Koloniën samen met de oud-commandant van de Zeestrijdkrachten, admiraal C.E.L. Helfrich, een drietal besprekingen met generaal-majoor Edu Engles. Deze troepencommandant van West-Java verblijft dan enige weken in Nederland. Engles schrijft aan Spoor dat Gerbrandy en Welter ervan overtuigd zijn dat dit kabinet zo spoedig mogelijk moet vallen, 'desnoods met geweld'. 'Zij verzekerden mij,' aldus Engles, 'dat dit geweld aanwezig is en slechts wacht op een sein hunnerzijds. (...) Het Comité hoopt met hun actie in Indië direct weerklank te zullen krijgen. Zij rekenen op Spoor aan wie tijdelijk het hoogste gezag in Indië zou worden toegedacht.' Volgens Engles hebben belangrijke figuren van verschillende politieke partijen, maar

vooral van de KVP, al contact met Gerbrandy gezocht. 'Het wachten is op het juiste moment voor de actie.'

Engles wijst de heren erop dat de leiders van het Comité wel een zeer zware wissel trekken op de strijdkrachten in Indië, terwijl zij zelf in Nederland niet in staat zijn iets te doen. Chef-Staf generaal Kruls antwoordt Gerbrandy op diens vraag of een machtsovername van de strijdkrachten mogelijk is, dat naar zijn oordeel de komplotteurs binnen vierentwintig uur in een politiecel zullen belanden.⁵⁵ Hoe generaal Spoor op de rapportage van Engles heeft gereageerd is nooit bekend geworden.

Dr. L. de Jong schrijft in zijn bekende reeks over de Tweede Wereldoorlog over Gerbrandy: 'Hij die in zijn jonge jaren "de rode advocaat van Sneek" was genoemd, associeerde zich tijdens de worsteling met de Republiek Indonesië met de meest conservatieve elementen in den lande. Uit zijn vage plannen voor een staatsgreep sprak zijn strijdbaarheid, maar dat is dan ook het enige positieve dat men er in kan ontwaren. Hij zou, had hij die plannen kunnen doorzetten, aan de afloop van de worsteling met de Republiek niets hebben veranderd maar wel in Nederland een beroering en een verwarring hebben geschapen, naar welker omvang men slechts kan gissen.'⁵⁶

Westerling

Jaren later 'onthult' ex-kapitein Westerling dat hij tijdens één van die gesprekken in het voorjaar van 1949 door Spoor is gepolst over de mogelijkheid van een opstand van het leger. Westerling zou toen hebben gezegd de legercommandant in dat geval volledig te zullen steunen. Het is niet onmogelijk dat Westerling de inhoud van dit gesprek heeft verzonnen of aangedikt. Maar hoe dan ook rijst de vraag welke reden Westerling daarvoor heeft gehad. Wilde hij nog eens onderstrepen dat Spoor hem als een heel speciale vertrouweling zag? Daar staat tegenover dat Westerling Spoor, die hij zeer bewonderde, met dit verhaal neerzet als een wat labiele, ongedisciplineerde en avontuurlijke generaal. In ieder geval kan Spoor het niet meer beamen of ontkennen en andere getuigen

waren bij dit gesprek niet aanwezig.⁵⁷

De opstandigheid van Spoor is ook te voelen 'in het veld'. In een in 1989 verschenen boek beschrijft Ger Vaders, toentertijd dienstplichtig militair in Indië en later hoofdredacteur van het *Nieuwsblad van het Noorden*, zijn eigen ervaringen met de vermeende coupplannen van Spoor:

Het moest er nu maar eens echt van komen om de gehoorzaamheid aan Den Haag op te zeggen. In het gebied van Djogja waar ik zat, was het een publiek geheim dat een staatsgreep werd voorbereid. Spoor moet ervan geweten hebben en heeft er, denk ik, ook leiding aan gegeven. Hetzelfde geldt voor Beel die toen hoge commissaris was. Volgens de geruchten had Spoor een bezoek aan de Kraton gebracht, de verboden stad van de sultan van Djogjakarta, en had hij geprobeerd [sultan] Hamengkoe Boewono over te halen aan een geplande staatsgreep deel te nemen. In KNIL-kringen hoopte men nog steeds dat de sultan van het regiem van Soekarno kon worden losgeweekt. Enfin, Spoor ging dood en toen was het over.

Even verder gaat Vaders door in de derde persoon: 'Hij herinnerde zich dat ze geconsigneerd waren op Manguwo [het vliegveld van Djogja]. Het bevel was: alles inpakken. De munitie werd verdeeld, zelfs onder de koks en pennelikkers. Wat er precies aan de hand was werd niet gezegd, wel dat het iets bijzonders was; geen gewone actie. De volgende dag, de 25e mei, werd het bericht voorgelezen dat generaal Spoor was overleden. Daarna kon iedereen zijn bullen weer uitpakken.'⁵⁸

Na de dood van generaal Spoor blijkt het denkbeeld om de Indonesiërs nog één keer een lesje te geven reëel aanwezig. Dr. J.G. de Beus, die als VN-ambassadeur nauw betrokken was bij de totstandkoming van het Van Roijen-Roemakkoord, woont begin juni samen met de nieuwe Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon in Batavia, A.H.J. Lovink, een vergadering bij met militaire commandanten. Er wordt onder meer gesproken over toenemende bestandsschendingen en wat daartegen te doen valt. De Beus: 'Ik kon mijn oren niet geloven, maar de een na de andere generaal

kwam in verschillende schakeringen tot deze gevolgtrekking dat er een derde politionele actie moest komen.'⁵⁹

De nieuwe legercommandant, generaal Buurman van Vreeden, neemt het militaire roer over. Hij toont zich al gauw politiek een stuk inschikkelijker dan Van Roijen (in zijn brief aan Boon) en De Beus begin juni nog hadden gevreesd. Een nieuw militair avontuur zou voor de positie van Nederland internationaal desastreuze gevolgen hebben gehad. Washington had ongetwijfeld zijn dreigement uitgevoerd de Marshallhulp stop te zetten.

Conclusie: op grond van de officiële medische verklaringen is generaal Spoor een natuurlijke dood gestorven en de 'kakelende kippen', die het tegendeel beweren, zouden zich baseren op geruchten en speculaties. Anderzijds mogen de argumenten dat wel erg veel personen en groepen belang hadden bij een uitschakeling van de legercommandant niet te lichtvaardig terzijde worden geschoven.

Hoofdstuk x

Meer verdachte sterfgevallen

De met veel vragen omgeven dood van generaal Spoor lijkt niet op zichzelf te staan. De omstandigheden waaronder de legercommandant sterft passen volgens sommigen wonderwel in een reeks van verdachte sterfgevallen. Het gaat stuk voor stuk om mensen die betrokken zijn bij de bestrijding van malversaties, corruptie en wapen- en opiumsmokkel. De meest in het oog springende van hen is de al eerder genoemde vaandrig Aernout, die eind februari 1948 bij Bandoeng werd doodgeschoten.

Op 10 februari 1948, achttien dagen vóór de moord op Aernout, stort bij Padelarang (West-Java), een militaire Dakota neer. Onder de dodelijke slachtoffers bevindt zich overste-vlieger C. Terluin. Hij is regionaal-luchtvaartcommandant van Java. Terluin is op weg naar Batavia om zijn beklag te doen. Hij beschikt over bewijzen dat in opdracht van hoge officieren regelmatig zeer verdachte goederen worden vervoerd, waardoor vaak zwaar gewonde Nederlandse militairen langer op vervoer moeten wachten.

Tijdens het officiële onderzoek naar de ramp komt er een rapport van Terluin boven tafel dat bij het wrak is gevonden. Een officier-commissaris bij de Krijgsraad citeert eruit. Een niet nader genoemde Nederlandse luchtmacht-militair heeft Terluin het volgende gerapporteerd: 'Toen ik enige maanden werkzaam was, begon ik inlichtingen te ontvangen, die onder meer betrekking hadden op smokkelpraktijken via de vliegvelden Wirasaba bij Banjoemas en Andir bij Bandoeng.' Terluin blijkt ook te hebben gesproken met de zojuist benoemde commandant van de vliegbasis Wirasaba. Deze vertelt hem: 'Al spoedig na mijn benoeming merkte ik dat er misstanden waren. Gewonden bleven staan; (smokkel)suiker werd meegenomen. Opium, kains [doeken], republiains geld en goud werden gesmokkeld.'

De commandant van de veiligheidsdienst op het Bandoengse vliegveld Andir, luitenant-vlieger Anton Berg, verklaart later onder ede dat op de plaats van de ramp onmiddellijk is gezocht naar de bezwarende dossiers die Terluin bij zich had. Hij zegt er persoonlijk getuige van te zijn geweest dat een deel van die teruggevonden dossiers zijn overhandigd aan luitenant Müller von Czernecki, de man bij wie Aernout in Lembang verbleef toen hij daar werd vermoord en luitenant Bergs voorganger op Andir.⁶⁰

Op de lijst van ongeveer tien mensen die onder verdachte omstandigheden overleden, springen er nog vier uit. De hoofdambtenaar K. van den Berg overlijdt in het najaar van 1948 zeer onverwacht. Hij is dan secretaris van de kritische Bond van Burgerpersoneel in Militaire Inrichtingen (BBM) en één van de best ingelichte en zeer goed gedocumenteerde mensen in de zaak Aernout. Vijf maanden voor zijn dood heeft hij nog met enkele BBM-hoofdbestuursleden de zaak van de malversaties bij de LTD met generaal Spoor besproken. Van den Berg is 48 jaar en kerngezond. De arts die zijn dood constateert spreekt van 'een raadsel'. De legercommandant zorgt ervoor dat de weduwe Van den Berg een betrekking krijgt bij het bureau van de Adjudant-Generaal in Bandoeng. Na de dood van generaal Spoor wordt zij ontslagen.

Accountant A. Rusche, die Aernout behulpzaam is geweest bij het opstellen van een rapport over de gepleegde malversaties in Bandoeng, overlijdt onverwacht als hij op het punt staat zijn bewijsmateriaal aan de militaire autoriteiten over te dragen. Later zijn die overigens alsnog overgedragen.

De auditeur-militair van de krijgsraad in Bandoeng, mr. W.L. Haye, krijgt begin november 1949 van hoofdredacteur Jaap Houbolt van het *Bataviaasch Nieuwsblad* enkele bezwarende dossiers over de zaak-Aernout. Drie dagen later, na zijn besluit tot actie over te gaan, sterft hij onverwacht. Kort tevoren schrijft mr. Haye over de moord op Aernout: 'Dit is een heel vies zaakje. Er zijn genoeg bewijzen om te verklaren dat hier sprake is van moord om het aandeel van verschillende officieren in een omvangrijke wapensmokkel te verdoezelen.' Op zijn begrafenis, weer drie dagen later, refereert een van de sprekers aan de vreemde omstandigheden waaronder Haye zo onverwacht is overleden.

In niet één van de net genoemde sterfgevallen is moord bewezen, noch onderzocht. Toch mogen deze zaken niet onvermeld blijven. In de algemene sfeer van complotten, corruptie en achterdocht die heerst na de onbevredigende afloop van het onderzoek naar de moord op vaandrig Aernout, vervullen deze verhalen een belangrijke, aanblazende rol. Zelfs de hoofdredacteur van een keurige krant in Batavia vindt dat hij niet langer kan zwijgen en gooit de knuppel in het hoenderhok.

Geruchtmakend artikel in *Bataviaasch Nieuwsblad*

Spoor wordt opgevolgd door generaal D.C. Buurman van Vreed. Eén van de eerste besluiten die hij neemt is het stopzetten van alle lopende onderzoeken naar malversaties. Dus ook het dossier betreffende de moord op vaandrig Aernout wordt definitief gesloten. Het op slot gooien van de malversatiedossiers door de nieuwe legercommandant stimuleert de journalist Jaap Houbolt verder te gaan met zijn naspeuringen.

Op 30 juli 1949 verschijnt onder de kop 'Onrecht' een stuk in zijn *Bataviaasch Nieuwsblad*, waarin Houbolt het opneemt voor de campagne die de BBM voert rondom de moord op Aernout. Hij spreekt er schande van dat de bond door bepaalde militairen – hij noemt geen namen – stelselmatig wordt tegengewerkt. Ook veroordeelt hij het feit dat er nauwelijks wordt opgetreden tegen wat hij noemt 'deze groep van gevaarlijke knoeiers'.

Op 11 augustus slaat Houbolt echt toe. Met een kop over vier kolommen:

Wie vermoordde de vaandrig Aernout?

Hernieuwd onderzoek in duistere affaire gewenst.

Ontstellende verklaringen van vertegenwoordiger
directeur Leger Technische Dienst.

Eindelijk noemt de krant man en paard. Houbolt citeert de uitspraken van Rob Nikerk, van eind april 1948 op een bijeenkomst van BBM-leden. Nikerk zegt bij die gelegenheid te spreken

namens de LTD-directie. Hij beweert dat er ernstig geknoeid is door officieren. Hij noemt er acht bij naam, onder wie kapitein John Luyke Roskott en Kwartiermeester-generaal J.J. Mojet, de man die Spoor dus toch niet uit zijn functie heeft durven zetten. De krant citeert Nikerk, zoals genotuleerd op de BBM-vergadering: 'Er valt met deze groep niet te spotten. Zodra iemand zich tegen hun corruptie verzet legt hij het loodje. Vaandrig Aernout is, omdat hij al heel wat te weten gekomen was, daarvoor op Lembang doodgeschoten door handlangers van deze groep.' Even verder in het artikel citeert de krant Nikerk opnieuw: 'De kolonel [LTD-directeur Kroese] heb ik thans volledig op de hoogte gesteld. Telefoneren gaat niet meer, daar alles wordt afgeluisterd. De brieven naar de kolonel gaan nu per koerier.'

Het *Bataviaasch Nieuwsblad* wijst erop dat Nikerks uitspraken, anderhalf jaar eerder gedaan, nimmer door zijn chefs zijn tegengesproken. 'Een tweede vraag is', zo gaat de krant verder, 'werd tegen hem een klacht wegens laster ingediend door de betrokkenen, die hij in het openbaar op de zwaarste wijze beticht had? Naar ons weten is ook dit niet geschied. En toch, al deze dingen zijn door het Bondsbestuur te bevoegder plaatse voorgebracht, dus niemand kan dienaangaande onwetendheid voorwenden. Mocht iemand hieraan desondanks nog twijfelen, dan zal het rapport dat op grond van de door wijlen legercommandant S.H. Spoor gegeven order werd opgesteld, hem uit de brand kunnen helpen, aangezien daarin deze gang van zaken zeer minutieus werd opgenomen. En juist bevonden'.

Houbolt wekt de indruk inzage te hebben gehad in het verslag van Westerling, waarop de auditeur-militair zijn eindrapport heeft gebaseerd, maar dat nooit in de archieven is teruggevonden. Of heeft Houbolt Westerling persoonlijk gesproken?

Vervolgens vraagt het *Bataviaasch Nieuwsblad* zich af waarom Nikerk plotseling zo openhartig is geworden. 'Was dit groot-spraak, was deze namens de directie van de LTD afgelegde verklaring een wanhoopsdaad van een bende die zich in het nauw gedreven voelde door de activiteit van de Bond, de BBM? Was het een poging om de hoofdbestuursleden te intimideren en hun op deze angstaanjagende wijze ervan af te brengen de zaak verder bij de

autoriteiten voor te brengen? Het is vooralsnog moeilijk hierin te beslissen. Vaststaat dat het Bondsbestuur zich niet heeft laten intimideren, maar ook dat dit hoofdbestuur slecht verstaan is: zoals reeds gezegd, het werd en wordt uit elkaar getrokken en steeds weer door mensen die Nikerk aanwees. Dat laatste maakt de affaire steeds zo extra duister en verdacht’.

De krant pleit er vurig voor deze zaak opnieuw te onderzoeken.

Proces wegens smaad

Ondanks het feit dat Houbolt zijn verhaal voornamelijk baseert op de uitspraken van Nikerk, voelt generaal Mojet zich in zijn goede naam aangetast. Hij daagt de hoofdredactie en de directie van het *Bataviaasch Nieuwsblad* wegens smaad voor de rechter. Het geding dient op 31 oktober 1949 voor de Bataviase landrechter. Begin november dringt Houbolt er bij auditeur-militair mr. Haye nog eens op aan om onverkort maatregelen te nemen tegen de groep officieren, waarvan nagenoeg vaststaat dat ze schuldig zijn aan grootscheepse malversaties en smokkel. Dit is drie dagen voor Haye’s plotselinge dood.

Zoals gebruikelijk vraagt de officier van Justitie bij de opening van het proces tegen Jaap Houbolt of beklaagde vindt dat hij zich schuldig heeft gemaakt aan smaad. Houbolt ontkent dat dit zijn bedoeling was. Dan ontvouwt zich de volgende dialoog tussen de officier van justitie en beklaagde Houbolt.

De officier: ‘Bedoelt u met uw artikel te zeggen dat de met name door de heer Nikerk genoemde personen tot de bende knoeiers behoren?’

Houbolt: ‘Ik geloof dat als men het artikel in zijn geheel zorgvuldig leest dan duidelijk blijkt dat er enkele van de genoemde personen tot de bende knoeiers behoren, maar dat ik het gezag van de heer Nikerk ten aanzien van door hem genoemde namen stellig niet wens te dekken. Ik stel immers de vraag of de verklaring van Nikerk grootspraak was, dan wel of het een intimidatie van het hoofdbestuur was met het doel om dit angst aan te jagen

en het ertoe te brengen van bemoeienissen met deze affaire af te zien, dan wel of het een wanhoopsdaad van de bende was. Als ik gemeend had dat de door Nikerk met name genoemde personen tot die bende behoorden, dan had ik dat wel geschreven. Overigens denk ik dat het wel waar is.’

De officier: ‘Welk doel wilde u met het schrijven van dit artikel bereiken?’

Houbolt: ‘Het herstel van het Bondsbestuur in Bandoeng, verwijdering van de knoeiers uit de werkplaatsen van de LTD in Bandoeng en hernieuwd onderzoek in deze affaire. (...) Deze knoeierijen en wat daarmee samenhangt zijn veel en veel uitgebreider dan vooralsnog bekend is geworden. (...) Ik had ook gehoopt dat op grond van dit artikel Nikerk in zijn kraag gepakt zou worden.’

De officier: ‘U doet het voorkomen alsof u door detectivewerk over nieuwe gegevens beschikte. Dan was er des te meer reden deze als goede burger ter kennis te brengen aan het Openbaar Ministerie.’

Houbolt: ‘Ik heb geen detectivewerk verricht, daarvoor zijn andere instanties. Deze nieuwe gegevens bestonden hieruit, dat ik wees op het verband dat Nikerk legde tussen de dood van vaandrig Aernout en de knoeierijen bij de LTD.’

De officier: ‘Heeft u nog met de tegenwoordige legercommandant [generaal Buurman van Vreeden] contact gehad?’

Houbolt: ‘Ja, ongeveer half augustus. Hij deelde mij mee dat ik op alle punten het in mijn artikel bedoelde doel bereikt had. Hij deelde mij ook mee dat hij aan de Militaire Politie opdracht had gegeven de hele LTD-affaire van de grond af uit te zoeken.’

De officier: ‘Is u ook de conclusie van het rapport bekend van de door wijlen generaal Spoor ingestelde commissie?’

Welke commissie de officier hier bedoelt is niet duidelijk, maar Houbolt antwoordt: Het hoofdbestuur van de Bond [BBM] is in audiëntie ontvangen door generaal Spoor, waarbij deze meedeelde dat de klachten voor honderd procent gegrond waren gebleken.

De officier: ‘Was generaal Spoor overtuigd dat er laakbare handelingen bij de LTD gepleegd waren?’

Houbolt: ‘Volkomen. Zelfs vlak onder zijn neus.’

De officier: 'Kunt u daarvan een voorbeeld noemen?'

De landrechter laat deze vraag niet toe, maar deelt mee dat in een volgende zitting achter gesloten deuren dieper op de zaak zal worden ingegaan en dat beklaagde dan de gelegenheid krijgt nadere gegevens te verstrekken en getuigen te laten horen.

De officier: 'Sinds wanneer bent u in de journalistiek werkzaam?'

Houbolt: 'Sinds 1916.'

De officier: 'Dan heeft u dus een ruime journalistieke ervaring. Heeft u nu niet overwogen om een artikel te schrijven met weglating van de door u genoemde namen?'

Houbolt: 'Ik had voordien al een artikel in het *Bataviaasch Nieuwsblad* gepubliceerd [30 juli], dat echter geen enkel resultaat had. Ik wist wat er in Nederland gepubliceerd zou worden en dat waren nog heel andere en veel ernstigere dingen dan ik gepubliceerd heb. Dat heb ik willen voorkomen. Daarom heb ik gemeend het artikel te publiceren met de inhoud en de vorm zoals ik thans heb gedaan.'⁶¹

Getuigen bevreesd te verschijnen

Houbolts raadsman, mr. J.J.M. Kaulingfreks, volgt een strategie die erop gericht is aan te tonen dat de feiten die zijn cliënt in het betreffende artikel naar voren brengt, juist zijn. Hij wil in de volgende zitting, als Houbolt achter gesloten deuren met bewijzen mag komen, daartoe een aantal getuigen oproepen en bezwaren de documenten tonen. Verder wil hij proberen het proces te rekken tot na de soevereiniteitsoverdracht, waardoor de uitspraak niet door een Nederlandse rechter zou worden gedaan.

Mr. Kaulingfreks maakt twee reizen naar Bandoeng om vooral Westerling te spreken. Deze is nu burger, maar heeft in 1948 in opdracht van Spoor onderzoek gedaan in de zaak Aernout. De legercommandant noemde de resultaten toen 'zeer ernstig'. Westerling geeft alle medewerking, maar wil zelf niet getuigen.

Ook wil Houbolts advocaat Van der Putten oproepen als getuige en hij vraagt hem bezwarende feiten en documenten die hij in

zijn bezit heeft af te staan. Van der Putten weigert. Hij zegt dit materiaal in de naaste toekomst zelf te willen gebruiken voor een publiciteitscampagne. Hij laat weten niet te willen komen, omdat hij met de dood wordt bedreigd. Volgens een man die wel bereid is te getuigen en Van der Putten goed kent, zou hij uit angst Bandoeng hebben verlaten en met een revolver op zak rondlopen.

Dat Van der Putten gespannen is heeft alles te maken met de voortgaande pogingen van officieren, met name van hen die de BBM hebben aangeklaagd wegens malversaties, om het bondsbestuur uit elkaar te spelen. Bestuursleden worden overgeplaatst en Van der Putten wordt voor de keus gesteld; óf overplaatsing naar een plaats elders in Indonesië, óf een gedwongen vertrek naar Nederland. Zijn reis blijkt al geboekt. Met een beroep op de nieuwe legercommandant generaal Buurman van Vreeden weet Van der Putten zijn verwijdering nog net te voorkomen. Ook andere BBM-bestuurders hebben al hun energie nodig om de voortdurende druk van de 'groep der profiteurs' op de bond te weerstaan. Een andere reden dat Van der Putten zich min of meer verborgen houdt zal ongetwijfeld te maken hebben met de plotselinge dood van BBM-secretaris Van den Berg in 1948. Van der Putten is ervan overtuigd dat deze vermoord is.

Houbolts raadsman is zeer teleurgesteld als blijkt dat de Militaire Politie in Bandoeng, die verschillende onderzoeken naar vermeende malversaties heeft ingesteld, weigert materiaal af te staan voor het proces. De door de landsrechter aangekondigde zitting achter gesloten deuren, die op 28 november plaatsvindt, levert weinig op. Als op 12 december de zitting wordt hervat beveelt de rechter een onderzoek naar de beweerdde bedreigingen en verdaagt de zitting voor onbepaalde tijd. Mr. Kaulingfreks krijgt op dit punt zijn zin, er wordt in deze zaak nooit vonnis gewezen.⁶²

Door de naderende soevereiniteitsoverdracht, die door de Ronde Tafel Conferentie is bepaald op 27 december 1949, komt er ook van de door generaal Buurman van Vreeden aan de commandant van de MP in Batavia opgedragen onderzoeken over de moord op Aernout en de beweerdde malversaties niets meer terecht. Het enige onderzoek dat nog loopt is dat van mr. kolonel Huysmans – zijn derde – over allerlei beschuldigingen aan het adres van

Frans van der Putten. In het bijbehorende rapport, dat half 1950 verschijnt, komt Van der Putten er door de bank genomen goed vanaf.⁶³

Dit blijkt voor de immer strijdbare en verongelijkte Van der Putten een aansporing de strijd tegen ‘de corruptelingen’ in volle hevigheid in Nederland voort te zetten.

Hoofdstuk XI

Een subjectief rapport

Angst voor wraak bij vakbondsbestuurders

Duizenden Nederlandse ambtenaren en militairen treden na de soevereiniteitsoverdracht tijdelijk in Indonesische dienst om de jonge staat op weg te helpen. Dit geldt ook voor de bestuursleden van de Bond voor Burgerpersoneel in Militaire Inrichtingen (BBM), die overigens als Nederlandse vakbond de deuren sluit op de dag dat Indonesië onafhankelijk wordt. Een aantal van deze ex-BBM-ers heeft nog recht op verlof en vertrekt tijdelijk naar Nederland. Onder hen bevindt zich Frans van der Putten.

Na alle bedreigingen die hij naar eigen zeggen de laatste tijd in Indonesië naar zijn hoofd heeft gekregen is hij opgelucht dat hij het vege lijf heeft kunnen redden. Hij ziet op tegen het tijdstip waarop hij weer terug moet. Hij acht de kans zeer groot dat hem dan door bepaalde officieren, die hij van malversaties bij de LTD heeft beschuldigd en die nog werkzaam zijn in Indonesië, opnieuw het leven zuur zal worden gemaakt, of dat hij misschien wel zal worden vergiftigd.

Van der Putten verzendt eind mei 1950, ook namens een aantal andere oud-BBM-bestuursleden, een rekwest aan de minister van Oorlog. Dat is op dat moment mr. W. F. Schokking, lid van de Christelijk Historische Unie (CHU), die later is opgegaan in het CDA. (B: Drie ministers van Oorlog)

Verwijzend naar de artikelen in het *Bataviaasch Nieuwsblad* en naar een reeks officiële dossiers en rapporten over de malversaties in het leger, sturen de heren de minister een rekwest, waarin zij onder meer stellen, dat zij niet de bedoeling hebben ‘schandaal en sensatie te verwekken’, maar dat zij tot hun leedwezen hebben moeten vaststellen dat de schuldigen nimmer zijn vervolgd. Dit heeft volgens de rekwestanten tot gevolg dat zij bedreigd worden met ‘wrok van de betrokken schuldige militaire gezaghebbers’ en

dat zij dientengevolge niet meer in staat zijn hun werk in Indonesië te doen zonder het risico te lopen slachtoffer te worden ernstig bedreigd te zullen worden; zeker nu Kapitein Luyke Roskott de algemene leiding heeft van de Indonesische LTD. De ex-BBM-ers verzoeken de minister om als burgerambtenaren over te mogen gaan naar de Koninklijke Landmacht in Nederland. De heren zijn van harte bereid om het een en ander nog eens persoonlijk bij de minister toe te lichten.⁶⁴

Minister Schokking stemt daarmee in. Op 13 juni 1950 worden Van der Putten en nog een voormalig bestuurslid van de BBM door de minister in audiëntie ontvangen. De bewindsman laat zich in dit gesprek door niemand bijstaan. Er is alleen een notulist aanwezig. Uit het uitgebreide verslag van dit gesprek blijkt dat voornamelijk Van der Putten aan het woord is. Hij memoreert de gesprekken die hij en andere BBM-hoofdbestuursleden verschillende malen hebben gehad met wijlen legercommandant generaal Spoor, 'onze vertrouwensman, die de bond altijd heeft gesteund'.

Uit het verslag blijkt ook dat Van der Putten niet schroomt een aantal officieren dat zou hebben geknoeid bij name te noemen, waarbij kapitein Luyke Roskott als spil van alle kwaad wordt aangemerkt. Over diens mogelijke betrokkenheid bij een omvangrijke wapensmokkel zegt Van der Putten:

Wij geloven dat Luyke Roskott betrokken is in de affaire van de zeventuizend Lee Enfield-geweren. Deze geweren waren geladen in wagons, die op een spoorlijn bij Cheribon stonden. Toen de Koninklijke Landmacht (KL) tegen het in handen vallen van de extremisten [Indonesische vrijheidsstrijders] van deze Lee Enfield-geweren geen maatregelen meer kon nemen, heeft de KL enige honderden meters spoorbaan opgeblazen. De volgende dag waren die Lee Enfield-geweren verdwenen, want de wagons waren leeg. Ik kan niet met zekerheid zeggen dat Luyke Roskott dit heeft gedaan; hij wordt er echter sterk van verdacht hierin de hand te hebben.

Vervolgens wijst Van der Putten de minister op de reeks mensen die onder merkwuurlijke omstandigheden zijn overleden, of die

een poging tot vergiftiging ternauwernood hebben overleefd. Onder de 'overlevenden' bevindt zich volgens Van der Putten ook het toenmalige hoofdbestuurslid van de BBM, H.H. Mylanus. De man bevindt zich nog in Indonesië. Van der Putten doet een dringend beroep op de minister hem en nog enkele voormalige BBM-bestuurders voor hun eigen veiligheid en die van hun gezin zo spoedig mogelijk de gelegenheid te geven naar Nederland te komen.⁶⁵

Van der Putten en zijn mede ex-bestuursleden krijgen hun zin. Schokking biedt alle ex-BBM-bestuursleden die zich nog in Indonesië bevinden een betrekking aan in Nederland bij zijn ministerie. Van der Putten zelf krijgt per 1 november een uiterst bescheiden baantje – 'boutjes sorteren' zal hij het later noemen – op de Centrale Militaire Werkplaats in Utrecht.

De plotselinge dood van journalist Houbolt

In Djakarta, de nieuwe naam voor Batavia, laat president Soekarno al snel weten dat hij de federale staatsvorm, die Nederland Indonesië min of meer heeft opgedrongen, zo spoedig mogelijk zal vervangen door de eenheidsstaat. Op 17 augustus 1950, als wordt gevierd dat Indonesië vijf jaar eerder zijn onafhankelijkheid uitriep, verklaart Soekarno dat het federale, koloniale bouwsel van de staat is vervangen door de eenheidsstaat. Ook de nog in Indonesië verschijnende Nederlandstalige dagbladen brengen het nieuws groot, zoals ook het *Nieuwsblad voor Indonesië*, zoals Jaap Houbolt zijn *Bataviaasch Nieuwsblad* inmiddels heeft omgedoopt, omdat het koloniale 'Batavia' nu echt niet meer kan.

De koloniale tijd mag dan zijn afgesloten, Jaap Houbolt laat het onderwerp malversaties in het leger niet los. Hij heeft inmiddels vers materiaal verzameld en zint op een nieuwe publicatie over de affaire. Voor de laatste details wil hij nog een aantal zaken in Nederland verifiëren en zijn materiaal bespreken met regeringsfunctionarissen. Hij boekt een vlucht op 27 augustus 1950 en slaapt die laatste nacht in zijn buitenhuis in Pesing, even buiten Djakarta. De volgende ochtend vinden ze hem dood. Hij was kern-

gezond en pas vijftig jaar. (B: necrologie Houbolt)

Werd hij vergiftigd? Misschien dat een verklaring van Jaaps broer hier meer licht op kan doen schijnen. Hij verklaart: ‘Kort voor zijn voorgenomen vertrek naar Nederland is generaal Mojet bij mijn broer geweest, of heeft iemand gestuurd, om te trachten hem over te halen een stuk te tekenen, waarbij hij zich verbond van enigerlei actie af te zien. Dit heeft Jaap geweigerd.’

Tijdens het proces wegens smaad dat generaal Mojet tegen hem en de directie van het *Bataviaasch Nieuwsblad* heeft aangespannen, maar dat nooit tot een vonnis is gekomen, heeft Houbolt als een belangrijke reden voor zijn publicatie genoemd het voorkomen van publicaties in de Nederlandse pers van nog veel ernstiger feiten. Hij heeft van Van der Putten gehoord dat een dergelijke publicatie in voorbereiding is.

In dit verband is ook een uitspraak van Van der Putten over de Nakamura-schat interessant: ‘Op 5 november 1949 kwam Houbolt naar Bandoeng. Hij had gegevens in zijn bezit uit Australië, waaruit bleek dat Nijkerk daar omstreeks december 1945 een grote partij juwelen had verkocht. Hij ging hiermee naar [auditeur-militair] mr. Haye, die zich ervoor bleek te interesseren en [die hem] toevoegde maatregelen te zullen nemen.’

Een dag later was mr. Haye plotseling dood. Acht maanden later werd Houbolt door een onverhoede dood getroffen. Bijzonderheden over de ‘Australian Connection’ van Nijkerk zijn daarvoor nooit gepubliceerd. Evenmin is het betreffende document ooit boven water gekomen.

De Leidsche Post klaagt aan

De minister van Oorlog is dus wel bereid om de zich bedreigd voelende ambtenaren in Nederland te houden, maar weigert in te gaan op verzoeken van diezelfde ambtenaren om ‘in deze kwestie alsnog recht te laten wedervaren’. Van der Putten laat het er niet bij zitten. Hij wil de zaak forceren in de richting van een nieuw uitgebreid onderzoek door in Nederland de publiciteit te zoeken. In hoeverre hij hiervoor bekende kranten heeft benaderd is niet

duidelijk. Dus evenmin weten we of bepaalde hoofdredacties wellicht zijn teruggeschrokken voor Van der Puttens eis dat iedereen bij name zou worden genoemd. Hiermee zouden de kranten klachten wegens smaad en rechtszaken riskeren.

Van der Putten komt in contact met hoofdredacteur H. Lina van *De Leidsche Post*. Dit ‘nationaal weekblad’ ademt een kwalijke en reactionaire geur. Zo publiceert het blad in 1950 een uiterst discriminerend artikel gericht tegen de islam naar aanleiding van de aangekondigde bouw van Nederlands eerste grote moskee in Den Haag.

Op 1 september 1950 verschijnt de eerste aflevering van een serie, die tot in 1951 zal doorlopen, onder de dramatische kop:

NACHT OVER NEDERLAND?

Wie vermoordde de Veiligheidsofficier Vaandrig

R. C. L. Aernout?

Corrupties en malversaties speelden in dit drama een grote rol

De teneur is onmiddellijk duidelijk: er zal RECHT (altijd met kapitalen gespeld en hier en daar ook nog vet gedrukt en soms zelfs tussen aanhalingstekens) moeten geschieden. Waar de krant zich in dit eerste artikel vooral kwaad om maakt is dat de weduwe van vaandrig Aernout een militair weduwepensioen wordt onthouden, omdat haar man ‘in zijn vrije tijd’ is doodgeschoten. Het blad verzwijgt dat zij wel een uitkering krijgt die even hoog is als een pensioen.

Een passage (inclusief de door het blad in vet gedrukte woorden) uit het eerste artikel over de ‘eisen’ die *De Leidsche Post* stelt:

Wij verwachten en eisen van onze Regering dat zij, die bij deze moord betrokken geweest zijn, en allen die corrupt geweest zijn, hun gerechte straf alsnog zullen ontvangen. Al deze feiten hebben zich afgespeeld vóór de soevereiniteitsoverdracht, dus onder Nederlands bestuur. Zij allen stonden onder Nederlandse Wetten. Eerste wanneer Nederland gezuiverd is van lieden, die zich verrijkt hebben ten koste van de gemeenschap, waarvoor de Nederlandse belastingbetaler miljoenen heeft

kunnen opbrengen, eerst dan zullen wij weer vrijer kunnen ademen, en het gevoel hebben dat er in Nederland 'RECHT' geschiedt.

Het eerste artikel trekt nog niet onmiddellijk de aandacht van de landelijke pers. Maar als *De Leidsche Post* wild om zich heen blijft slaan en een stroom van 'feiten' publiceert, komen de eerste pers-reacties los.

De krant die er de meeste aandacht aan besteedt is het protestants-christelijke *Trouw*. Hoewel zijn naam er niet bijstaat (dat gebeurde in die tijd bijna nooit), is bekend dat deze artikelen van de hand van Dirk Hendrikse zijn. Hij heeft als luitenant in Indonesië gediend bij de Dienst Legercontacten. Zonder ook maar één keer naar de publicaties in *De Leidsche Post* te verwijzen, gaat Hendrikse zelf op onderzoek uit om na te gaan wat er nu precies is gebeurd rond de dood van Aernout. Hij spreekt onder meer met generaal Mojat en kolonel Kroese. Hij gaat, in tegenstelling tot *De Leidsche Post*, bijzonder zorgvuldig te werk en stelt meer dan eens dat er vooral geen voorbarige conclusies moeten worden getrokken, maar dat er zeker veel vragen rond deze zaak onbeantwoord zijn gebleven.

Minister laat onderzoek instellen

Al die publiciteit veroorzaakt zoveel onrust, dat de nieuwe minister van Oorlog ad interim, de partijloze mr. H.L. 's Jacob, besluit tot een onderzoek. Van der Putten krijgt zijn zin. Schokking treedt op 15 oktober af, nadat de liberale VVD en de protestants-christelijke Anti-Revolutionaire Partij (later opgegaan in het CDA) het vertrouwen in hem hadden opgezegd uit ontevredenheid met zijn beleid in het algemeen.

De onderzoekscommissie staat onder leiding van mr. J. Zaaijer, advocaat-fiscaal voor Zee- en Landmacht. (B: Biografisch portret) Zij bestaat verder uit mr. M.J.P.D. Baron van Harinxma thoe Slooten en mr. J. Gast, beiden hoofdambtenaar van het ministerie van Oorlog. Secretaris is mr. W. van IJzeren.

De opdracht van de minister luidt: 'Een onderzoek in te stellen naar de misstanden, welke beweerdelijk in het voormalige Koninklijk Nederlands Indische Leger zich zouden hebben voorgedaan en voorstellen te doen m.b.t. door de Commissie nodig geachte maatregelen.' Het is onduidelijk waarom het onderzoek zich dient te beperken tot het KNIL; er waren toch ook tal van 'beweerdelijke misstanden' die militairen van de Koninklijke Landmacht betroffen.

Vanaf 8 november hoort de Commissie in hoog tempo ruim veertig betrokkenen, soms twee per dag, maar alleen als zij in Nederland verblijven. Grote afwezigen zijn daardoor kapitein John Luyke Roskott en Rob Nijkerk. Wel legt een aantal mensen dat niet wordt gehoord op verzoek van de Commissie een beëdigde verklaring af bij de Rijksrecherche.

Verder beschikt de Commissie over een aantal onderzoeksrapporten die eerder over relevante malversatiezaken zijn uitgebracht, met uitzondering van, zo voegt de Commissie er nadrukkelijk aan toe, de vele documenten die bij de soevereiniteitsoverdracht zijn vernietigd. De getuigen staan niet onder ede, wordt verzekerd dat alles wat zij naar waarheid te zeggen hebben streng vertrouwelijk zal blijven en dat zij 'uit dien hoofde nimmer voor rancunemaatregelen hoeven te vrezen'. Hoe de Commissie bepaalt wie er liegt, dus wiens mededelingen daardoor geen vertrouwelijk karakter meer hebben en dus rancunemaatregelen kunnen riskeren, blijft onduidelijk.

Luyke Roskott verdedigt zich

Terwijl de Commissie-Zaaijer de ene na de andere getuige hoort, reageert Luyke Roskott vanuit Indonesië op een artikel in het in Soerabaja verschijnende dagblad *Nieuwe Courant*. Het stuk is overgenomen uit *Trouw* en handelt over de Nakamura-schat. In het artikel leest kapitein Luyke Roskott dat hij in archieven van de Nederlandse Militaire Inlichtingendienst (NEFIS) herhaaldelijk wordt genoemd 'als vermoedelijke medeplichtige in de geruchtmakende juwelenaffaire, waarbij onder Japanse leiding voor ton-

nen aan juwelen en edele metalen uit de pandhuizen werd gestolen. Japanse officieren die hierbij betrokken waren en met wie kapitein Luyke Roskott, volgens de aantekeningen van de NEFIS, op goede voet zou hebben gestaan, hebben na de capitulatie tijdens verhoren verklaard dat de kapitein had meegeholpen bij het doen verdwijnen van de juwelenschat’.

Dit artikel noopt Luyke Roskott, die nog in Indonesië woont, te reageren. In een vraaggesprek met de *Nieuwe Courant* verklaart de kapitein: ‘Voor de weerlegging van deze verdachtmaking kan ik U het beste verwijzen naar de justitie in Djakarta. De vonnissen in deze geruchtmakende zaak zijn reeds gevallen en mijn naam komt niet op de lijst voor.’ Welke lijst Luyke Roskott hier bedoelt is onduidelijk. Vermoedelijk die van de verdachten in de Nakamura-zaak. Zijn naam komt begin 1947 wel voor in de verklaringen van een aantal Japanners met wie hij ‘op goede voet zou hebben gestaan’. Van deze verhoren weet *Trouw* dan nog niets.⁶⁶

Eindrapport Commissie-Zaaijer

Op 22 juni 1951 komt de Commissie-Zaaijer met haar eindrapport van vijfenveertig bladzijden. Het bevat een aantal opengelaten stukken. Het betreft passages die de Commissie te gevoelig vindt voor publicatie. De bijlagen, waaronder de verslagen van de verhoren, blijven ‘strikt geheim’ en zullen dat nog decennia lang blijven.

In haar rapport maakt de Commissie er geen geheim van dat zij de opdracht nogal eenzijdig heeft geïnterpreteerd, in die zin dat zij er primair op uit is om de reputatie van het KNIL zo veel mogelijk te beschermen. De Commissie schrijft over het doel van haar onderzoek letterlijk: ‘Zij ziet het als haar taak, de atmosfeer in Nederland te zuiveren van verdachtmakingen en wantrouwen.’

Van Van der Putten, de belangrijkste ‘klokkenluider’, blijft in het Rapport dan ook geen spaan heel. Hij wordt praktisch tot gek verklaard. ‘Deze man,’ aldus de Commissie, ‘steeds verongelijkt, steeds querulerend, steeds opstandig tegen zijn superieuren, is een voortdurende bron van onrust, agitatie en moeilijkheden

gebleken. De Commissie acht hem door zijn mentaliteit ongeschikt om in overheidsdienst werkzaam te zijn. Zij vraagt zich af, of een ambtenaar, die zulk een schandelijke actie voert, en zo zijn superieuren beledigt, niet voor ontslag wegens wangedrag in aanmerking komt – al dan niet na een strafvervolgning. In elk geval acht zij een medisch onderzoek door een psychiater gewenst.’

Vaandrig Aernout komt er al niet veel beter van af. Eerst stelt de Commissie vast dat Aernout helemaal geen inlichtingenofficier is geweest, maar wel grote belangstelling had voor het inlichtingenwerk. En dan schrijft de Commissie over Aernout, in een passage die aanvankelijk wit was gelaten en pas tien jaar later wordt vrijgegeven: ‘Terwijl aan zijn rechtschapenheid en goede bedoelingen niet mag worden getwijfeld, vertoonde hij daarbij alle kenmerken van de onbekwame en onbelangrijke dilettant. Levende in een sfeer van detectiveromantiek, geheimzinnigheid en gewichtigdoenerij.’ Er is volgens de Commissie geen enkele aanwijzing dat Aernout beschikte over zulke belangrijke inlichtingen ten aanzien van knoeierijen dat hij daarvoor vermoord zou moeten worden. Hoe de Commissie tot deze conclusie komt wordt overigens nergens hardgemaakt; zij weet gewoon niet wat Aernout wist.

De Commissie oordeelt hard, maar houdt desondanks nog een flinke slag om de arm als zij schrijft: ‘Een ernstige handicap bij het onderzoek was de moeilijkheid om schriftelijke bescheiden ter beschikking te krijgen, doordat veel bij de soevereiniteitsoverdracht is vernietigd en de rest door allerlei oorzaken moeilijk is te raadplegen. Voor het onderzoek hadden archiefstukken in het algemeen dan ook slechts secundaire betekenis.’ Dit verplicht de Commissie blijkbaar niet tot enige bescheidenheid ten aanzien van de verregaande conclusies die zij trekt. Dit is des te merkwaardiger, omdat zij anderen verwijt het leger in Indië met wilde verhalen te hebben bezoedeld: ‘Voor de behandeling van de gehele aangelegenheid met belang voor heden en toekomst moet richtsnoer zijn: zij die thans roeren in modder en daarmee de geschiedenis van het KNIL publiekelijk besmeuren laden een zware verantwoordelijkheid op zich, waarbij alle lichtvaardigheid hun als een grove tekortkoming zou moeten worden verweten.’

Keer op keer voert de Commissie aan dat de meeste onregelma-

tigheden werden veroorzaakt door wat zij noemt ‘de bijzondere omstandigheden’ waarin het leger in Indonesië moest opereren en de algemeen heersende goederenschaarste, zoals ook het gebrek aan wapens. Voorts voert de Commissie aan dat corruptie in de hand werd gewerkt doordat overheidsambtenaren, inclusief de politie, slecht werden betaald.

‘Nederland mag trots zijn op zijn leger’

Hoewel de Commissie in het begin van haar rapport stelt dat de leden nauwelijks verstand hebben van militaire zaken en daardoor weer het voordeel hebben van ‘onbevangenheid’, deinst zij er niet voor terug te stellen dat het leger ‘voor zijn taak berekend is gebleken’. Zij gaat zelfs nog een stapje verder: ‘Nederland mag trots zijn op zijn leger in Indonesië en zij die van het leger deel uitmaakten mogen trots zijn op hun prestaties. Alvorens kritiek te uiten, dient men deze hoofdzaken voorop te stellen. Wie verstandig is zal er dan wellicht toe komen, de kritiek maar achterwege te laten als in verhouding te onbelangrijk.’ De Commissie heeft bewust alles wat kon wijzen op grootscheepse corruptie vergoelijkt, niet willen zien, of gerelativeerd.

Een voorbeeld: al eerder zagen wij naar aanleiding van het gesprek dat generaal Spoor in 1948 had met bestuursleden van de BBM, dat hij zich door de ‘bijzondere politieke situatie’ ernstig beperkt voelde om doortastend te kunnen optreden tegen een officierscorps dat zijns inziens voor veertig procent corrupt was. De uitspraken van Spoor, zoals opgetekend door de secretaris van de Bond, schuift de Commissie stilzwijgend terzijde, en zij stelt zonder omwegen: ‘Spoor was bijzonder fel gekant tegen alles wat naar corruptie zweemde en placht aan klachten op dit gebied persoonlijk aandacht te besteden. Hoe hadden onder deze toestanden de complotten van corrupte hoofdofficieren kunnen ontstaan en bestaan, waaraan men ons nu wil doen geloven?’

Nog een voorbeeld. In het verhoor van kolonel Huysmans, die verschillende onderzoeken tegen van corruptie verdachte officieren leidde, wordt hem gevraagd of hij behalve over de situatie in

Bandoeng ook een oordeel heeft over mogelijke knoeierijen elders in Indonesië. Hij antwoordt alleen regelmatig zaken in Bandoeng te hebben onderzocht, maar voegt er bijna terloops aan toe: ‘Van Priok [de haven van Batavia] wisten we dat er tussen de boot en het magazijn veertig procent van de boel verdween.’ Huysmans’ toch redelijk alarmerende taxatie van de situatie noopt geen der commissieleden tot verdere vragen.

In essentie oordeelt de Commissie met meer begrip voor Luyke Roskott dan voor Van der Putten. ‘Deze man [Luyke Roskott], met zijn buitengewone kwaliteiten onder chaotische omstandigheden, werd natuurlijk ten hoogste gewaardeerd door de superieuren, die onder die omstandigheden van zijn diensten gebruik mochten maken, gelijk [basiscommandant Bandoeng] generaal De Waal. (...) Terwijl hij als bron van onregelmatige goederenvoorziening reeds in staat was zich een cliënte te verschaffen, was hij bovendien een zeer innemende en handige persoonlijkheid. Zodoende had hij een omvangrijke en dubbele cliëntèle: een troep medewerkers, die met hem – en ook wel zonder hem voor eigen rekening, maar op zijn naam – onregelmatigheden pleegden en [daarnaast] allerlei relaties, die hij door bijzondere diensten aan zich wist te verplichten (natuurlijk bij voorkeur personen, die voor hem eens nuttig konden zijn)’. Wat een zin. Het staat er echt.

‘Uiteindelijk werd Luyke Roskott’, zo schrijft de Commissie in een van oorsprong ‘witte’ passage, ‘naar de achtergrond geschoven en werd hij onschadelijk.’ Wie dit leest zou zweren dat de ‘innemende’ Luyke Roskott, wiens naam door bijna alle getuigen wordt genoemd, uitgebreid door de Commissie is gehoord. Voor zover bekend is hij in Indonesië niet eens door een Nederlandse diplomatieke ambtenaar benaderd om over een aantal zaken schriftelijk of mondeling opheldering te verlenen.⁶⁷

Minister negeert aanbevelingen Rapport-Zaaijer en rehabiliteert Van der Putten

De Nederlandse dagbladen brengen de bevindingen van de Commissie-Zaaijer, of zoals zij ook wel wordt genoemd De Commissie

van Drie, vrij prominent. *Trouw* komt met een forse samenvatting. Dirk Hendrikse, die als enige journalist een stuk of vijftien artikelen aan de zaak heeft gewijd, onthoudt zich als eenvoudig verslaggever van commentaar. Er verschijnt in *Trouw* geen redactioneel commentaar. Daarvoor vindt hoofdredacteur Bruins Slot het blijkbaar net niet belangrijk genoeg. Opiniëpagina's bestonden in die tijd nog niet.

Het in Den Haag verschijnende katholieke dagblad *Het Binnenhof* opent er de voorpagina mee over drie kolommen: 'Commissie van Drie stelt vast: Geen sprake van vérgaande corruptie bij het K.N.I.L.' De krant geeft slechts een lange samenvatting van het rapport. Het onthoudt zich van commentaar. *Het Parool* en *de Volkskrant* brengen een kort resumé van het rapport onderaan de voorpagina. Hetzelfde doet *Het Vrije Volk*. Het lijkt erop dat Indonesië-specialist Paul van 't Veer van deze krant de enige is die het rapport zorgvuldig heeft gelezen. Hij velst een vernietigend oordeel: 'De Commissie-Zaaijer heeft een rapport opgesteld, dat in zijn eenzijdigheid, oppervlakkigheid, bevooroordeeldheid en onwetendheid alles wat ik ooit op dit gebied heb gelezen met stukken slaat.'

Niet alleen stelt Van 't Veer vast dat het Rapport-Zaaijer grote gebreken vertoont, ook blijkt de nieuwe minister van Oorlog, ir. C. Staf (CHU), die 's Jacob in maart '51 heeft opgevolgd, er niet erg gelukkig mee te zijn. Staf gaat niet zo ver om het rapport regelrecht te verwerpen. Hij 'doet het af' en neemt de aanbevelingen niet over.

Staf laat via een brief aan de Christelijke Bond voor Overheidspersoneel, die Van der Puttens belangen vertegenwoordigt, weten dat haar lid zich niet psychiatrisch hoeft te laten onderzoeken en onder voorwaarden – zes maanden proeftijd – aan het werk kan blijven. Deze toezegging is voor Van der Putten genoeg om de klacht wegens aantasting van zijn eer en goede naam door de Commissie in te trekken. Ook overste Huysmans is van mening dat zijn rapporten over de zaak eenzijdig door de Commissie zijn geïnterpreteerd.⁶⁸

Van der Putten is begrijpelijk zeer tevreden dat hij is gerehabiliteerd en dat de minister verder niets met het Rapport-Zaaijer doet. In zijn ogen heeft minister Staf het rapport veroordeeld. Op

5 januari 1952 veegt hij in een artikel in *De Telegraaf*, de krant die hem door dik en dun heeft gesteund en zal blijven steunen, de vloer aan met de leden van de Commissie-Zaaijer.

Mr. Zaaijer protesteert

Dit brengt mr. Zaaijer tot een persoonlijke protestbrief aan minister Staf. Met een verwijzing naar het *Telegraaf*-artikel stelt Zaaijer dat Staf in een persoonlijk onderhoud met de Commissieleden niet heeft laten blijken het oneens te zijn met hun rapport. 'Het wil mij echter voorkomen,' schrijft Zaaijer, 'dat de Commissie mocht verwachten dat, hoe de verdere afwikkeling ook mocht geschieden, deze niet het karakter zou krijgen van een blaam voor haar en voor haar leden persoonlijk. Uiteraard was Uwe Excellentie niet verplicht de Commissie in die verdere afwikkeling te kennen. Indien zij erin gekend ware zou zij echter Uwe Excellentie grote voorzichtigheid hierbij hebben aangeraden, omdat zij in Van der Putten een pathologische querulant ziet, die zeker iedere mogelijkheid zou aangrijpen om het nalaten van tegen hem gerichte maatregelen voor te stellen als een instemming met de door hem gevoerde lastercampagne en als een désaveu van de Commissie.'

Zaaijer vraagt de minister 'op zeer korte termijn' met een communiqué te komen waarin hij duidelijk te kennen geeft dat zijn besluit het Rapport als afgedaan te beschouwen niet impliceert dat de minister het niet eens zou zijn met de manier waarop de Commissie te werk is gegaan. Uit Zaaijers brief blijkt ook dat hij als advocaat-fiscaal voor de Zee- en Landmacht de instelling van een onderzoekscommissie van het Rapport-Zaaijer heeft aanbevolen.

Minister Staf antwoordt Zaaijer nog dezelfde dag met een kort briefje. Hij schrijft niet de bedoeling te hebben gehad het rapport te beoordelen en zeker niet te veroordelen. Zijn voorlichters, schrijft hij, hebben de pers ingelicht over zijn standpunt in dezen, maar Staf zegt wel 'desondanks getroffen te zijn door een onjuiste interpretatie in verschillende dagbladen'. Voor Zaaijers idee van

een communiqué voelt Staf helemaal niets. Dit zou zijns inziens in dit specifieke geval maar een betrekkelijke waarde hebben, ‘omdat,’ zo argumenteert Staf, ‘het zeker niet volledig kan zijn en omdat het de discussie in de pers slechts zal aanwakkeren’.⁶⁹

Mr. Zaaijer had als openbare aanklager in de periode van de Bijzondere Rechtspleging tegen Duitsers en Nederlanders zich een voorstander getoond van zware straffen en zeer frequent de doodstraf geëist. Toen de toenmalige minister van Justitie Van Maarseveen (KVP) begin 1947 met een amnestiewet kwam, waardoor veel foute Nederlanders vrijuit gingen of wier straffen werden verlaagd, verzette Zaaijer zich daartegen. Dit kwam hem te staan op een interne schrobbering van Van Maarseveen. Een pikant detail is dat minister Staf tijdens de bezetting verantwoordelijk was voor het stimuleren van Nederlandse boeren om zich in Duitsland en door de Duitsers bezette landen te vestigen. In de opvatting van mr. Zaaijer waren dit soort praktijken oorlogsmisdaden die hard bestraft dienden te worden. Staf ging op grond van Van Maarseveens amnestiewet echter vrijuit. Nu was het Staf die niets moest hebben van de door mr. Zaaijer bepleitte harde maatregelen tegen ‘querulanten’ als Van der Putten en anderen die de goede naam van het KNIL hadden bezoedeld. In hoeverre mr. Zaaijer zich tijdens het schrijven van zijn rapport bewust of onbewust heeft laten leiden door Stafs onbestrafte oorlogsverleden blijft de vraag.

Vernietiging documenten

Weliswaar stelt de Commissie-Zaaijer vast dat zij in haar oordeel is belemmerd – daar is overigens weinig van te merken – omdat vrij veel documenten zijn vernietigd, maar een korte toelichting welke afwegingen en instructies bij die vernietiging werden gehanteerd, ontbreekt. De enige man die daar tijdens de verhoren wat over zegt is majoor F.A.A. Maurenbrecher, die ook betrokken is geweest bij corruptieonderzoeken in Bandoeng: ‘Er bestond een algemene opdracht met betrekking tot het vernietigen van archiefstukken. Die order was afkomstig van de Adjudant-Generaal

[personeelszaken in het leger]. In grote trekken kwam het hierop neer. Er moest een splitsing gemaakt worden tot een bepaald jaar. Stukken van vóór dat jaar moesten allemaal vernietigd worden. Alle afschriften moesten zonder meer vernietigd worden. Bij originele stukken gaf het de doorslag of de betrokken zaak nog lopende of reeds afgedaan was. De desbetreffende order was wel zeer onduidelijk. Ik overlegde vaak met andere diensthoofden wat ik in een specifiek geval moest doen.’

Het persoonlijke dossier over Luyke Roskott draagt Maurenbrecher in juli 1950, als hij naar Nederland vertrekt, over aan een zekere E. (Maurenbrecher noemt zijn volledige naam). Volgens Maurenbrecher komt Luyke Roskott hier achter, eist zijn rapport op en vernietigt het. ‘Deze E.,’ zegt Maurenbrecher, ‘was een schuchter mannetje, een goedaardig figuurtje, die gemakkelijk te intimideren was, terwijl Luyke Roskott op maar vijftig meter van hem vandaan zat!’ De Commissie schenkt in haar rapport geen aandacht aan Maurenbrechers verklaring.⁷⁰

Met de wilde verhalen in *De Leidsche Post*, waarbij ongeveer het hele officierskorps in Indië, met uitzondering van Spoor en Westerling, naar de mestvaalt wordt verwezen, ontstaat niet echt een evenwichtig, veelzijdig beeld. Evenmin leidt de methode die de Commissie-Zaaijer heeft gehanteerd tot een afgewogen en betrouwbare reconstructie. Alleen uit de serie artikelen van Hendrikse in *Trouw* rijst een objectief verhaal op over deze corruptieaffaire. Zij vormen een mooi tegenwicht met het Rapport-Zaaijer en het ongenueanceerde gebral van *De Leidsche Post*. Hendrikse verdiende dat zijn hele artikelenreeks door *Trouw* was gebundeld en uitgegeven. Zijn zorgvuldig geschreven verhalen hadden op z’n minst, zoals de Commissie wel heeft gedaan met de serie artikelen uit *De Leidsche Post*, bij het rapport dienen te worden gevoegd.⁷¹

Pas tientallen jaren later, als ook de woordelijke verslagen van de getuigen en andere bijlagen zijn vrijgegeven en de belangstelling voor de kwestie grotendeels is weggeëbd, blijkt meer dan ooit dat de Commissie-Zaaijer uiterst selectief en subjectief met de haar beschikbare gegevens is omgesprongen.

Hoofdstuk XII Verdere scandalen

Wapensmokkel gedoogd wegens hoger politiek belang

Bij het lezen van de woordelijke getuigenissen blijkt al snel dat de Commissie-Zaaijer, bestaande uit drie juristen, zich voornamelijk heeft laten leiden door de verklaringen van medejuristen, zoals ex-procureur-generaal Felderhof en een aantal voormalige auditeurs-militair of hun plaatsvervangers. Zij erkennen weliswaar dat er onder Nederlandse militairen in Indonesië veel corruptie voorkwam, maar wijten dat voornamelijk aan de ‘moeilijke omstandigheden’ en onderbetaling van het personeel. Zij concluderen dat indien er genoeg bewijs was ‘knoeiërs’ zijn vervolgd en disciplinair gestraft. Felderhof houdt echter nog een slagje om de arm als hij resumerend opmerkt: ‘Er blijkt niets van grote schandalen. Ik heb daar geen aanwijzing voor en ik geloof niet dat ze er waren. Als iemand mij later komt vertellen dat ze er toch waren, zal mij dat niets verbazen, maar ik weet er niet van.’⁷²

Uit de verhoren en andere bijgesloten vaak geheime rapporten, die de Commissieleden allemaal hebben gelezen, blijkt zonneklaar dat er wel degelijk ‘grote schandalen’ zijn geweest. Daarover is Felderhof blijkbaar nooit goed ingelicht, of hij heeft daar niets aan willen, kunnen of mogen doen.

Een goed voorbeeld is de kwestie Van Leijen. J.A. van Leijen, die als burger in vaste dienst is van de Nederlandse Militaire Inlichtingendienst (NEFIS) en gegevens verzamelt over wapen- en opiumsmokkel in West-Java, wordt op 23 januari 1951 uitgebreid door de Commissie gehoord. Van Leijens werkterrein is de omgeving van Buitenzorg en Soekaboemi. Hij is op het spoor van een omvangrijke zaak waarbij wapens in ruil voor goederen, waaronder opium, en geld ten behoeve van Indonesische guerrillagroepen vanuit het buitenland het land worden binnengesmokkeld. Vaandrig Aernout zit volgens Van Leijen op dat moment in een aangrenzend gebied bij Bandoeng achter dezelfde zaak aan. Hun beider informanten in het veld kennen elkaar en werken soms samen, maar Van Leijen en Aernout kennen elkaar persoonlijk niet.

In het getuigenverhoor van Van Leijen staat het volgende te lezen ‘Spreker [Van Leijen dus] hoorde van deze mensen dat Aernout rondbazuinde dat hij een grote corruptiezaak op het spoor was die verband hield met deze smokkelpartij. (...) Deze loslippigheid is naar sprekers persoonlijke overtuiging de oorzaak dat Aernout vroegtijdig om het leven is gekomen. Toen spreker nauwelijks twee maanden in Holland was zijn er ook twee informanten van hem om het leven gekomen.’⁷³

Bij deze wapensmokkelzaak zijn twee vooraanstaande Indonesiërs en een aantal Chinezen betrokken. De Indonesiërs zijn de Republikeinse minister Alex Maramis en Hilman Djajadiningrat. De laatste is gouverneur van Batavia en voor de Nederlands-Indische autoriteiten die Indonesië, tegen de wil van de lastige Soekarno in, als federale staat naar onafhankelijkheid willen leiden een belangrijke federale voorman bij de vorming van de West-Javase deelstaat Pasoendan. Hij mag absoluut niet in opspraak worden gebracht. De informatie die Van Leijen – en als Van Leijens informatie juist is, dus impliciet ook die van Aernout – boven water haalt, mag onder geen beding bekend worden. Hier wordt het smokkelen van wapens ten nadele van Nederlandse troepen ondergeschikt gemaakt aan hogere politieke belangen, waarbij de man die het ontdekt heeft, Van Leijen, ook nog eens wordt vastgezet.

Het is niet de eerste keer dat deze man van zijn vrijheid wordt beroofd. Tijdens de Japanse bezetting zit Van Leijen in een verzetsgroep. Hij wordt gepakt en ter dood veroordeeld, maar weet door een administratieve handigheid zijn lot te ontlopen. Na zijn krijgsgevangenschap zit hij nog enige tijd gevangen bij de Indonesische nationalisten. Het liefst wil hij na deze beproevingen naar Nederland, maar vanwege zijn bijzondere kennis van taal en volk zwicht hij voor het verzoek van de NEFIS om inlichtingenwerk te verrichten.

Het is niet de eerste keer dat deze man van zijn vrijheid wordt beroofd. Tijdens de Japanse bezetting zit Van Leijen in een verzetsgroep. Hij wordt gepakt en ter dood veroordeeld, maar weet door een administratieve handigheid zijn lot te ontlopen. Na zijn krijgsgevangenschap zit hij nog enige tijd gevangen bij de Indonesische nationalisten. Het liefst wil hij na deze beproevingen naar Nederland, maar vanwege zijn bijzondere kennis van taal en volk zwicht hij voor het verzoek van de NEFIS om inlichtingenwerk te verrichten.

Van Leijen wordt in maart 1949 gearresteerd. Djajadiningrat

beschuldigt hem van afpersing van een Chinees. De eerste twee maanden zit hij in volledige isolatie. Als Van Leijen in oktober van dat jaar voor het Landgerecht in Batavia moet verschijnen en de hele kwestie van de door hem ontdekte wapensmokkel wil uitleggen, hamert de rechter hem af, omdat dit niets met de tenlastelegging te maken heeft. Uiteindelijk wordt Van Leijen vrijgesproken. Na de soevereiniteitsoverdracht wordt hij door de Indonesische politie gearresteerd. Zijn woning wordt uitgebreid doorzocht en leeggestolen. Zodra hij na tien dagen vrijkomt, vlucht hij met zijn gezin naar Nederland.

Auctor intellectualis

Een paar weken nadat hij door de Commissie is gehoord, schrijft Van Leijen een verzoekschrift aan de Commissie Garantiewet Burgerlijk Overheidspersoneel Indonesië om te vragen wat zijn rechtspositie is, nu hij noodgedwongen naar Nederland heeft moeten afreizen. Hij krijgt geen salaris meer, maar slechts een uiterst magere uitkering. Als bijlage voegt hij een resumé bij van zijn leven en werken in Indonesië. Hierin schetst hij zijn wedervaren als inlichtingenman in West-Java. Het stuk behoort tot de bijlagen van het Rapport-Zaaijer.

Gedurende mijn diensttijd gebeurde het dat in Zuid-Preanger (West-Java) grote hoeveelheden wapens werden gesmokkeld, waarmee hinderlijke verliezen werden toegebracht aan de rond en zuidelijk van Soekaboemi gelegde eigen troepen. Aangezien men te weten wilde komen wie achter deze smokkelaffaire zat, werd mij opdracht gegeven hiernaar een onderzoek in te stellen. Het gelukte mij te Soekaboemi bij een Chinees beslag te leggen op de gehele administratie van deze wapensmokkel, waaruit bleek dat de toenmalige Gouverneur van het Federale District Batavia, Raden Hilman Djajadiningrat, de auctor intellectualis hiervan was. Waar ik zeer dicht op het spoor was van de nog resterende wapendumps in het Soekaboemische en een ontdekking hiervan voor de gouverneur

van Batavia funeste gevolgen zou hebben, probeerde deze mij onschadelijk te maken door mij een andere functie te geven in Batavia, die onder zijn competentie zou vallen. Toen zulks hem echter niet lukte diende hij tegen mij een gefingeerde aanklacht in als zou ik mij hebben schuldig gemaakt aan afpersing van een Chinese smokkelgenoot te Batavia.⁷⁴

Tijdens Van Leijens verhoor voor de Commissie zegt hij ook nog iets over de veelbesproken kapitein John Luyke Roskott: 'Eén ding weet spreker zeker, namelijk dat de man waar vrijwel alles om draaide Luyke Roskott was. Spreker kent deze persoon door en door, omdat hij met hem op school is geweest. Hij acht hem onbetrouwbaar.' Deze hele kwestie doet de Commissie in zijn eindrapport af als 'vage verhalen' van Van Leijen.

Van Leijens chef in die tijd is 1^e luitenant P. Verkaik. In zijn verhoor voor de Commissie verklaart deze KNIL-officier dat de beweringen van Van Leijen zwaar overdreven zijn. Met name diens beschuldigingen aan het adres van Djajadiningrat noemt Verkaik volkomen onjuist. Deze man was, aldus Verkaik, juist een open en eerlijk man die altijd bereid was zeer betrouwbare informatie te verstrekken aan de Nederlandse autoriteiten. Van Leijen was, zegt hij, in de betreffende lage positie die hij binnen de inlichtingenorganisatie bekleedde, niet in staat over zoveel gedetailleerde informatie te beschikken.⁷⁵

Van Leijen zegt in zijn getuigenis juist dat mensen in zijn positie vaak veel meer bijzonderheden hoorden dan officieren hoger in de NEFIS-hiërarchie. De volledige waarheid over deze wapensmokkel is nooit boven water gekomen, want alle dossiers over deze zaak zijn volgens de procureur-generaal nog vóór de soevereiniteitsoverdracht vernietigd.

Toch doet de in het vorige hoofdstuk genoemde journalist Dick Hendrikse op 29 januari in *Trouw* een poging deze zaak op nauwgezette wijze tot klaarheid te brengen. Op alle belangrijke punten komt Hendrikses verhaal overeen met hetgeen Van Leijen voor de Commissie heeft verklaard en wat hij in zijn verzoekschrift heeft vermeld, maar zijn naam komt nergens in dit artikel voor. Naar alle waarschijnlijkheid is dit gebeurd op dringend verzoek

van Van Leijen zelf, want voor de Commissie zegt hij door *Trouw* te zijn benaderd, maar daar niet op in te zijn gegaan.

Hendrikse maakt in zijn artikel melding van een ‘zeer geheim schrijven’ dat luitenant gouverneur-generaal H.J. van Mook aan de vooravond van de Eerste Politionele Actie (juli 1947) heeft gestuurd aan de militaire autoriteiten om bij hun opmars Hilman Djajadiningrat vooral ongemoeid te laten. Van Leijen noemt dit geheime schrijven trouwens ook. Hendrikse blijkt nog steeds niet in staat het beleid vanuit Batavia te kunnen doorgronden. Hij besluit zijn artikel als volgt: ‘Nog steeds niet begrijpelijk is echter hoe de Nederlandse autoriteiten het hebben toegelaten dat Hilman zijn hoge functie ten slotte ging gebruiken om eigenhandig het Nederlandse onderzoek naar de wapensmokkel te doen vastlopen.’

De *Trouw*-verslaggever moet zijn schokkende bevindingen eerst hebben besproken met zijn chefs. Dit blijkt uit de tekst van een kader dat bij het artikel is geplaatst:

Bij ons onderzoek naar de achtergronden van de moord op de KNIL-vaandrig Aernout in Lembang (West-Java) zijn wij thans op feiten gestuit, die zulk een bedroevend licht werpen op toestanden die met name in West-Java geheerst hebben, dat wij aanvankelijk geaarzeld hebben ze te publiceren. Wij menen echter, dat het in het algemeen belang is, deze feiten, die ons bevestigd werden door verklaringen van ingewijden en door documenten, bekend te maken.

Smokkelbestrijder slachtoffer van intriges

Enkele dagen later, op 5 februari, schrijft Hendrikse pas over de arrestatie van Van Leijen en zijn rechtszaak onder de kop: *Nederlandse inlichtingenofficier werd slachtoffer van intriges. Vijf maanden onschuldig in de gevangenis*. Dan valt ook voor het eerst diens naam, maar geciteerd wordt hij nergens. De *Trouw*-verslaggever komt nog even terug op zijn verbazing rond de ‘beschermd’ figuur van Hilman Djajadiningrat. Maar nog onbegrijpelijker vindt hij dat

ook toen Hilman tegenmaatregelen nam door Van Leijen te laten arresteren en voor het gerecht te slepen, de autoriteiten hem lieten begaan. Met een in die tijd gebruikelijk rotsvast vertrouwen in ‘de autoriteiten’ kan Hendrikse zich gewoon niet voorstellen dat Van Mook – en later zijn opvolger Beel – een ijverige NEFIS-speurder hebben geofferd in het belang van een politiek doel, te weten het creëren van deelstaten en die van Pasoendan in het bijzonder. In zijn uitgebreide verslag van de rechtszaak memoreert Hendrikse ook het afhameren door de rechter als Van Leijen het over de wapensmokkel wil hebben.

In een volgend artikel op 27 februari wordt Hendrikse door diezelfde rechter, mr. L.F. de Groot – de man die eind ’48 ook Nakamura veroordeelde voor de Temporaire Krijgsraad – op de vingers getikt. De Groot schrijft:

Ondanks de uiterst sluwe beschuldigingen, door enige Chinese getuigen onder ede geuit, ondanks het volharden van de rechercheurs bij hun valse verklaringen, was mij reeds spoedig duidelijk, dat de zaak op misdadige wijze tegen de heer Van Leijen en zijn helper Tan Tok An was geësceneerd. (...) Ik wens er hier de nadruk op te leggen dat uitsluitend op het zeer dringende geargumenteerde verzoek van de heer Van Leijen, die – terecht – voor zijn leven vreesde, door mij niet dieper is ingegaan op de achtergrond van de zaak. (...) Ik moet zelf bekennen dat het mij ondanks de door mij eveneens gevoelde noodzaak om Van Leijen en Tan Tok An en hun gezinnen niet verder in gevaar te brengen, steeds gespeten heeft, dat ik niet toch de beide liegende Chinese rechercheurs en nog twee liegende Chinezen onmiddellijk in arrest heb doen stellen. Tot mijn ontsteltenis en spijt las ik ook in het artikel dat Tan Tok An, in wie ik een rechtschapen en trouw man zag, is vermoord.

Het artikel met de vernietigende kritiek van De Groot verschijnt op 17 februari 1951, meer dan vier maanden voor het uitkomen van het Rapport-Zaaijer. Een serieuze onderzoekscommissie zou onmiddellijk mr. De Groot als getuige hebben opgeroepen. Dat laat zij na. Integendeel, zij doet Van Leijens getuigenis af als ‘vage ver-

halen' en lijkt heilig te geloven in hetgeen Van Leijens toenmalige NEFIS-chef luitenant P. Verkaik vindt van de publicaties in *Trouw*: 'Wat het courantenartikel in *Trouw* betreft, waarvoor de gegevens door Van Leijen zijn geleverd, geeft spreker als zijn mening dat een kern van waarheid met een aantal gissingen eromheen als een reëel verhaal is opgedist.'⁷⁶

'Geweldige wapendiefstallen uit Nederlandse magazijnen'

Vervolgens wil Hendrikse weten hoe de Koninklijke Marine wapensmokkel ten behoeve van Indonesische strijdgroepen heeft bestreden en hij interviewt admiraal A.S. Pinke. De Marinecommandant bekent dat zijn dienst daar weinig succes mee heeft geboekt, niet in de laatste plaats, zegt hij, omdat hij van de inlichtingendienst weinig informatie kreeg over de wapensmokkel op West-Java. Of er in die tijd sprake is geweest van zeer grote hoeveelheden het land binnengesmokkelde wapens, betwijfelt de admiraal. 'Destijds heb ik', zo citeert Hendrikse Pinke, 'de legercommandant, luitenant-generaal D.C. Buurman van Vreeden, gevraagd naar zijn mening. Ook hij was van oordeel dat de smokkel van wapens in het niet verzonk naast de geweldige wapendiefstallen uit Nederlandse magazijnen.'⁷⁷

Het staat overigens vast dat bij die diefstallen en de verkoop van wapens aan Indonesische guerrillagroepen naast Chinezen – al dan niet 'gedekt' door beschermde federale hoge ambtenaren – ook Nederlandse militairen betrokken zijn geweest. Als we mogen afgaan op de bewaard gebleven rapporten en processen-verbaal van de Militaire Politie zijn er maar zeer sporadisch militairen voor deze gevaarlijke handel gegrepen en vervolgd.

De man met drie petten

'Luit, u wordt mijn nieuwe baas. Daarom zeg ik u dat ik kapitein van de Banteng Hitam ben en de koning van de Bandoengse on-

derwereld. Ik geef mijn woord van eer, dat ik u in alles zal bijstaan. Ik mag zijn wat ik ben, doch een Indische jongen bedonder ik niet.'

Met deze woorden meldt KNIL-sergeant H.B. Pietersen zich in februari 1948 bij luitenant A. Berg, die net is benoemd tot nieuwe chef veiligheidszaken op Andir, het militaire vliegveld van Bandoeng. De Banteng Hitam (zwarte buffel) was in die dagen een gevreesde Indonesische strijdgroep die vooral actief was in West-Java. Berg vermeldt dit citaat in één van zijn geheime rapporten, die hij ter beschikking stelt aan de Commissie-Zaaijer.⁷⁸

Berg zelf wordt niet persoonlijk door de Commissie verhoord, maar legt wel een beëdigde verklaring af bij de Rijksrecherche. Daarin vertelt Berg uitsluitend wat hij weet over de moord op vaandrig Aernout en over het onderzoek van Westerling in deze zaak. Pietersens driedubbele rol doet in dit verbaal niet ter zake en blijft dus onvermeld. Het is wel van groot belang om meer te weten over de smokkel van Nederlandse wapens aan Indonesische strijdgroepen en hoe onderzoek naar die handel niet zelden door betrokken NEFIS-officieren zelf werd verknoeid. Als ze er al niet persoonlijk bij betrokken waren.

Pietersen hoort als 'mol' bij de Indonesiërs ook over de levering van gestolen Nederlandse wapens. Hij heeft vernomen dat de chef van het NEFIS-kantoor Bandoeng, kapitein J.A.G., zich hieraan heeft schuldig gemaakt. De laatste koestert sterke vermoedens dat Pietersen hiervan op de hoogte is. Berg weet ook nog te melden dat Pietersen een hoeveelheid wapens mee werd gegeven toen hij de opdracht kreeg zich als spion aan te sluiten bij de Bintang Hitam.

Volgens de geheime notities van veiligheidsofficier Berg wil hij Pietersen inschakelen om na te gaan op welk deel van het vliegveld van Djogjakarta Nederlandse parachutisten het beste kunnen landen. Dit in het kader van de te verwachten nieuwe grote actie tegen de Republikeinse regering, die zetelt in Djogja(karta). Op grond van zijn uit Republikeinse bron afkomstige inlichtingen wijst Pietersen een plek aan die slecht wordt verdedigd. Het plan wordt in NEFIS-kringen besproken. Kapitein G. is het er niet mee eens en komt met een ander plan. Berg ziet al snel dat als dit

alternatieve plan wordt uitgevoerd en zou mislukken, Pietersen groot risico loopt om in G.'s val te lopen. Na lange gesprekken weet Berg het gezelschap van inlichtingenofficieren zo ver te krijgen dat Pietersens plan zal worden gevolgd. Als eind december 1948 de aanval op Djogja begint blijkt Pietersen exact over de juiste inlichtingen te beschikken en stelt Berg vast dat G.'s aanvalsplaan fataal zou zijn afgelopen voor Pietersen. G.'s kwalijke opzet om van Pietersen af te komen kan niet als zodanig worden bewezen, maar hij heeft zich er toch zodanig mee verdacht gemaakt dat de directeur van de NEFIS – inmiddels omgedoopt tot Centrale Militaire Inlichtingendienst (CMI) –, kolonel Somer, besluit G. over te plaatsen naar het CMI-hoofdkwartier in Batavia.

De voormalige sergeant van de Militaire Politie, Pim Colson – hij kwam al eerder aan het woord over de Nakamura-schat – zegt kort voor zijn dood in 2002 dat hij zich veel details niet meer precies weet te herinneren, maar over één ding is hij heel zeker: Luyke Roskott was betrokken bij wapensmokkel ten behoeve van de Indonesiërs. Wellicht heeft hij behalve Luyke Roskott ook G. bedoeld. In ieder geval klopt het deel van zijn bewering dat de autoriteiten ervan hebben afgezien wapensmokkelende Nederlandse militairen te vervolgen om de reden dat men dan gebruik zou moeten maken van Indonesische getuigen, die te eenvoudig als 'onbetrouwbaar' kunnen worden beschouwd. Wie Colson hier precies voor ogen heeft is niet meer na te gaan. Mocht hij hebben geduid op Indonesische gevangenen, dan is het zeer wel mogelijk dat de militaire rechtbank de getuigenis van een Indonesiër in het algemeen als 'onbetrouwbaar' heeft aangemerkt. Mocht Colson met een Indonesische getuige hebben gedacht aan sergeant Pietersen in zijn dubbelrol als 'officier' bij de Banteng Hitam, dan zou zijn getuigenis voor de krijgsraad zijn 'cover' zodanig hebben aangetast, dat hij als belangrijke spion nutteloos zou zijn geworden.

In zijn verhoor voor de Commissie-Zaaijer betitelt G. sergeant Pietersen als een 'louche figuur, ongeveer een kruising tussen een Ambonees en een neger, die altijd in burger liep en enigszins aan de zelfkant van de maatschappij leefde. G. zegt te weten dat Pietersen zich heeft aangesloten bij een Indonesische strijdorganisa-

tie, zonder de Banteng Hitam bij name te noemen. G. bevestigt de bewering van Berg dat Pietersen wapens meekreeg toen hij 'overliep' naar de Banteng Hitam. Over Pietersens status zegt G. nooit iets te hebben kunnen achterhalen.

De NEFIS-kapitein heeft ook wel wat positieve opmerkingen over Pietersen. Zo zou hij met gevaar voor eigen leven gegevens hebben verschaft die voor Nederlandse eenheden van groot belang waren. Pietersen zegt in zijn beëdigde verklaring voor de Rijksrecherche geen woord over zijn spionageactiviteiten. De Commissie-Zaaijer heeft Pietersen zelf nooit gehoord.⁷⁹

Opiumsmokkel

De naar de Republikeinse strijdgroepen gesmokkelde wapens worden voor een deel betaald met de opbrengst van opium. In 1945 stond er een opiumfabriek in Batavia. Nog vóór de stad in handen viel van de Britten hadden de Indonesiërs het grootste deel van de opium overgebracht naar Midden-Java. Als eind 1948 het Nederlandse leger aanstalten maakt Djogja te veroveren, worden de voorraden opium op verschillende geheime plaatsen opgeslagen. Het zijn bijna altijd Chinese beroepssmokkelaars die ervoor zorgen dat het spul het land uitkomt.

Als Djogja eenmaal bezet is, houdt het Nederlandse leger streng toezicht op alle burgers die het zojuist veroverde gebied in en uit willen reizen. Zij hebben allemaal een pasje nodig, waarbij zij het doel van hun reis duidelijk dienen aan te geven. De Chinese smokkelaars deinzen er niet voor terug Nederlandse officieren die deze passen verstrekken om te kopen. Er wordt goed betaald – het gaat soms om tienduizenden guldens – als de opium met een militair transport kan worden meegegeven naar een havenstad.

In 1949 opereren verschillende Chinese smokkelorganisaties in Midden-Java. Een aantal Nederlandse militairen kan de verleiding niet weerstaan om zo wat bij te verdienen. Nederlandse veiligheids-officieren proberen te infiltreren in deze organisaties door zich voor te doen als bereidwillige lieden. Dit gebeurt soms met medeweten van de inlichtingendiensten, maar ook wel op eigen

initiatief met het doel een persoonlijk succes te boeken en kans te maken op bevordering. Er is een geval bekend van zo'n Nederlandse infiltrant die door een andere officier, die wél op gezag van de inlichtingendienst meesmokkelt, wordt ontmaskerd. De man moet tijdens zijn verhoor door de Militaire Politie praten als Brugman om te kunnen aantonen dat hij met de beste bedoelingen heeft gesmokkeld. Zijn perfecte staat van dienst behoedt hem uiteindelijk voor vervolging. Een IRT-affaire avant la lettre.⁸⁰

Het is moeilijk vast te stellen met hoeveel succes smokkelhandel, ook van andere goederen, zoals kopra en rubber, is bestreden. Dat de bestrijding een bijna onmogelijke opgave is voor de Nederlandse autoriteiten, in het bijzonder de Koninklijke Marine, blijkt uit de noodkreet van de minister van Justitie van de deelstaat Oost-Indonesië, mr. dr. Ch. Soumokil, de latere 'president' van de Republiek der Zuid-Molukken. Hij heeft berekend dat de schatkist van de deelstaat per jaar voor tachtig miljoen gulden aan accijnzen derft vanwege de ongebreidelde smokkel met kleine schepen naar de Filippijnen en het dan nog onder Brits bestuur staande Singapore, Malacca en Noord-Borneo.⁸¹

De opbrengst verdwijnt deels in de zakken van de smokkelaars. Met wat overblijft worden niet alleen wapens aangeschaft, maar is ook bestemd om de buitenlandse vertegenwoordigingen van de Indonesische Republiek in wording te financieren. Vrij veel jonge en communistische landen erkennen de Republiek al de facto vóór Nederland eind 1949 de soevereiniteit officieel overdraagt.

Hoofdstuk XIII Na de onafhankelijkheid

Nederlanders steunen islamrebelln

De verhouding tussen Nederland en Indonesië wordt na de soevereiniteitsoverdracht in rap tempo minder goed. Het begint al met de mislukte coup van ex-kapitein Raymond Westerling in Bandoeng, eind januari 1950. Hij weet het land met behulp van een Nederlandse Marinevliegboot te ontvluchten, maar van Indonesische kant groeit het wantrouwen tegen voormalige KNIL-militairen en leden van Westerlings strijdgroep APRA die zich zouden hebben aangesloten bij de Daroel Islam. Deze omstreeks 1948 in actie gekomen gewapende beweging streeft naar een islamitische Indonesische staat. Er komen bewijzen boven water dat Nederlandse militairen ook gestolen wapens hebben geleverd aan de Daroel Islam.

Als uitvloeisel van de akkoorden die tijdens de Ronde Tafel Conferentie (RTC) over de onafhankelijkheid van Indonesië zijn gesloten, wordt er in Djakarta de Nederlandse Militaire Missie (NMM) ingesteld, die steun verleent bij de verdere opbouw van de Indonesische strijdkrachten. Het duurt niet lang of de links-radicalen Indonesische pers brandmerkt de NMM als een spionagenest. Het eerste officiële teken dat ook de regering van Indonesië enige afstand wil nemen van Nederland en de NMM is haar besluit om Indonesische straaljagerpiloten niet in Nederland te laten opleiden, maar in Amerika.

Nadat president Soekarno binnen negen maanden de Verenigde Staten van Indonesië heeft omgevormd tot een eenheidsstaat, begint Djakarta een campagne om de Nederlands-Indonesische Unie, waartoe beide partijen tijdens de RTC hadden besloten, op te zeggen. Nederland gaat daar schoorvoetend mee akkoord. Begin 1953 komt er op verzoek van Djakarta een einde aan NMM.

Intussen voeren de autoriteiten de jacht op anti-Indonesische

elementen onder de nog tienduizenden in Indonesië achtergebleven Nederlanders op. Halverwege de jaren vijftig begint er een aantal geruchtmakende processen tegen Nederlanders, die ervan worden beschuldigd de Indonesische regering omver te willen werpen. Eén van hen is de ex-directeur van de Nederlandse Militaire Inlichtingendienst (CMI, opvolger van de NEFIS), Leon Jungschläger. Hij heeft het dringende advies van de Nederlandse regering om vóór de soevereiniteitsoverdracht het land te verlaten in de wind geslagen. Hij blijft, omdat hij voor een volledig pensioen bij de scheepvaartmaatschappij KPM nog enkele jaren moet doorwerken. Jungschläger ontkent iedere beschuldiging, maar op grond van gefabriceerde getuigenissen eist de officier van Justitie de doodstraf. Hij wordt ziek en sterft in een ziekenhuis in Djakarta nog vóór het vonnis over hem wordt uitgesproken.

Een andere Nederlander wiens proces veel aandacht trekt is Henry Schmidt, een voormalig officier van het KNIL. Hij wordt ervan beschuldigd de leider te zijn geweest van de Nederlands-Indische Guerrilla Organisatie (NIGO). Hij wordt in 1956 tot vijftien jaar gevangenisstraf veroordeeld. De Nederlandse regering koopt hem in 1959 voor 25.000 gulden vrij, onder voorwaarde dat hij nooit iets over zijn ervaringen zou publiceren. Daar houdt hij zich niet aan. Hij schrijft het boek *In de greep van Soekarno*. Hij zegt het slachtoffer te zijn geworden van een naamsverwisseling. In zijn boek schrijft Schmidt:

Na de soevereiniteitsoverdracht en de mislukte APRA-coup [van Westerling] heeft de inspecteur van politie te Bogor [het vroegere Buitenzorg], Ch. H. van Kleef, zich met een aantal medestanders en een aantal ex-APRA-leden aangesloten bij de Daroel Islam. Van Kleef opereerde onder andere onder de naam 'kapitein Smith'. Zijn mannen gaven vaak briefjes aan ex-KNIL-ers van de TNI, waarin stond: 'Kapitein Smith, jullie vroegere commandant, heeft zich bij de Daroel Islam gevoegd en vecht nu mee om Indonesië te bevrijden van de tegenwoordige machthebbers. Velen die vroeger onder hem hebben gediend hebben zich bij ons aangesloten. Volg dit voorbeeld. Blijf trouw aan jullie goede en rechtvaardige commandant.'

De vraag is of de beschuldigingen, ondersteund door al dan niet 'bewerkte' getuigen, louter schijnprocessen zijn, zoals vooral de rechtse pers in Nederland beweert, of dat er wel degelijk Nederlanders betrokken zijn bij guerrilla-activiteiten.

Een merkwaardige rol in deze zaak speelt een Amerikaanse journalist, Alexander Marshack. In februari 1952 verschijnt in het maandblad *American Mercury* een door hem geschreven artikel onder de titel 'The unreported war in Indonesia'. Over de waarheidsgetrouwheid van dit verhaal, dat grotendeels is ontleend aan informatie van de Indonesische militaire inlichtingendienst, mag worden getwijfeld. Het stuk is op z'n minst eenzijdig. Marshack laat geen Nederlandse autoriteiten aan het woord. Misschien heeft hij niet eens geprobeerd een reactie van die kant te krijgen.

Marshack zegt over betrouwbare bewijzen te beschikken dat de formeel eind december 1949 ontbonden Nederlandse Militaire Inlichtingendienst (CMI) haar werkzaamheden tegen de nieuwe Indonesische staat ondergronds voortzet. Ook beweert de auteur dat verschillende voormalige, of nog niet gedemobiliseerde Nederlandse (hij noemt een aantal namen) en Ambonese ex-militairen actief steun verlenen aan de Daroel Islam. Volgens Marshack hebben Ambonese militairen de moord op hun geweten van twee Amerikanen, prof. Raymond Kennedy en de *Time-Life*-correspondent Bob Doyle, die door West-Java reisden om, net als Marshack, materiaal te verzamelen over deze 'niet verklaarde oorlog'. Kennedy had eerder al een zeer anti-Nederlands stuk geschreven, Doyle nog niet. Toen de lichamen van Kennedy en Doyle werden gevonden waren Doyle's aantekeningen verdwenen, aldus Marshack. De openbare aanklager bij de processen tegen verschillende, van ondermijnende activiteiten beschuldigde Nederlanders heeft van dit omstreden artikel van Marshack uitgebreid gebruik gemaakt als 'bezwarend bewijs'.

Het Haagse dagblad *Het Vaderland* interviewt eind september 1954 een zekere kapitein Franken, die in Indonesië had gediend. Op de vraag of hij wel eens munitie had geleverd aan de Daroel Islam antwoordt hij: 'Na de soevereiniteitsoverdracht heb ik dat inderdaad gedaan. De TNI viel onze vrachtwagens aan en roofde die. Wij waren tot werkeloosheid gedoemd, mochten niet optre-

den. De Daroel Islam bestreed de TNI. Door haar munitie te verschaffen bereikte ik wat ik zelf niet meer mocht doen, namelijk de veiligheid verzekeren in het gebied rond Bandoeng.⁸²

Eén van de Nederlandse militairen die in het kader van de Militaire Missie gaat werken voor de Indonesische strijdkrachten is de al vaker genoemde John Luyke Roskott. In mei 1953 gaat hij met zijn (Indonesische) vrouw en jonge dochter met verlof naar Nederland. Als hij eind '53 terugkeert naar Indonesië wordt hem de toegang tot het land geweigerd. Al zijn bezittingen worden geconfisqueerd.

Hij is zelf van mening dat hij het land niet meer binnen mocht, 'omdat ik mij steeds tegen de houding die men daar tegenover Nederland innam heb verzet'.

Luyke Roskott en zijn gezin keren noodgedwongen terug naar Nederland. Hij probeert een baan te krijgen bij de Verenigde Naties. Als één van zijn referenties noemt Luyke Roskott zijn oude vriend uit Bandoeng, ex-basiscommandant generaal De Waal.

De sollicitatie wordt afgewezen. Dan wordt hij leraar op de Autotechnische School in Apeldoorn. Voor hij in 1978 sterft zal Luyke Roskott nog één keer van zich laten horen.⁸³

Van der Putten moet van minister namen noemen

In Nederland zet 'querulant' Frans van der Putten, na door minister Staf van Defensie te zijn gerehabiliteerd ten aanzien van hetgeen hem allemaal door de Commissie-Zaaijer is verweten, de strijd tegen onrecht en onregelmatigheden in het leger met volle hevigheid voort. Overal in het Nederlandse leger treft hij corruptie en vriendjespolitiek aan, speciaal onder ex-KNIL-militairen, van wie hij een aantal al in Indonesië heeft bestreden. Hij rapporteert daarover aan zijn chefs. Dat leidt dan weer tot ontslag, tot overplaatsing en tot 'geknoei in zijn conduitestaat', maar het ambtenarengerecht stelt hem keer op keer in het gelijk.

In 1961 loopt er een klacht bij dit gerecht over een overplaatsing en een demotie waar Van der Putten het niet mee eens is. Het lijkt al bijna een routinekwestie. Veel publiciteit trekken zijn

acties dan al niet meer. Tot er op 30 september in het *Algemeen Dagblad* een groot artikel verschijnt onder de kop:

BEWIJS HOOGVERRAAD

Dreigend geheim van Van der Putten moet onderzocht worden

Het zou volgens het *AD* gaan om 'het testament van generaal Spoor', dat namen van Nederlandse collaborateurs zou bevatten die nog in actieve dienst zijn. Van der Putten zou voortdurend dreigen dit dossier, dat hij in een kluis bewaart, openbaar te maken. In dit artikel wordt Van der Putten enkele malen geciteerd, hoewel er van een interview met hem ook weer niet kan worden gesproken. In een hoofdartikel noemt het *AD* deze kwestie een 'zo ongezonde situatie, dat een ernstig onderzoek dringend noodzakelijk is'.

Ruim vijf weken later wordt Van der Putten naar aanleiding van dit artikel bij het ministerie van Defensie op het matje geroepen. In een onderhoud met twee ambtenaren – zijn raadsman mag er niet bij zijn – zegt Van der Putten niets van het *AD*-artikel af te weten. Hij heeft nooit met een *AD*-journalist gesproken en hij distantieert zich van het geschrevene. Hij zal een klacht indienen tegen het blad bij de Raad voor Journalistiek. In de archieven van deze Raad is daar overigens niets over terug te vinden in de jaren 1961 en '62.

Voor ambtenaren is het niet genoeg dat Van der Putten zich distantieert van het bewuste krantenartikel. Zij willen dat hij een verklaring ondertekent dat er naar zijn mening in Indië nooit collaborerende en corrupte militairen zijn geweest die ook nu nog op belangrijke posten in het Nederlandse leger dienen. Na uren praten leggen de ambtenaren Van der Putten een tekst voor waarin hij zich kan vinden. Hij verklaart volledige afstand te nemen van het artikel in het *AD* en 'nimmer te hebben gesteld, dat bepaalde Nederlandse officieren in het voormalige Nederlands-Indië vóór het uitbreken van de vijandelijkheden 'zaken' hebben gedaan met de Japanse legerleiding'.

De beide ambtenaren schrijven in hun rapport aan de minister dat volgens Van der Putten collaboratie met de Japanners wel is

gebeurd, maar dat Van der Putten weigert daar enige verklaring over te ondertekenen 'met een beroep op het feit dat [hij] destijds over de onregelmatigheden in Nederlands-Indië uitvoerige mededelingen aan minister Staf had gedaan, waarbij hij tevens de namen van de bewuste officieren had genoemd. (...) Hij had met minister Staf een afspraak gemaakt dat hij deze zaken niet verder zou aanroeren. Daar wilde hij zich voorlopig aan houden, vooral omdat zijn zaak voor het ambtenarengerecht nog sub judice was'. Het laatste gaat over een overplaatsing die hij aanvecht.

De volgende dag spreekt één van de ambtenaren met de secretaris-generaal van Defensie, die hem erop wijst dat er nog iets ontbreekt in hun rapport. De ambtenaar laat daarop in een aanvulling op het rapport nu weten dat 'nog niet tot uitdrukking was gebracht de positief door de heer van der Putten gedane verzekering, dat de officieren die zich volgens de heer Van der Putten aan collaboratie met de Japanners zouden hebben schuldig gemaakt, thans nog naar het oordeel van de heer Van der Putten vitale functies in de Koninklijke Landmacht bekleden. De andere ambtenaar bevestigt dit ook schriftelijk.⁸⁴

Een dag later stelt minister van Defensie ir. Sim H. Visser (vvd) (B: Drie ministers van Oorlog) Van der Putten een ultimatum. Hij moet binnen twee maal vierentwintig uur een schriftelijke verklaring overleggen waarin hij met bewijzen komt en namen noemt van officieren die nu nog in actieve dienst zijn en indertijd met Japan zouden hebben gecollaboreerd. Van der Putten zegt daartoe bereid te zijn als hij twee weken de tijd krijgt. De minister stemt daarin toe. De deadline is 23 november 1961.

Van der Putten besluit zijn 'memorandum' uit te breiden met tal van onregelmatigheden die hij de afgelopen tien jaar in Nederland heeft moeten vaststellen, 'omdat,' zo schrijft hij, 'de gebeurtenissen in Nederland niet minder ernstig zijn en onmogelijk kunnen worden losgemaakt van de vroegere gebeurtenissen in Nederlands-Indië, met name omdat bij de latere gebeurtenissen in Nederland dezelfde figuren een hoofdrol spelen. Daaruit blijkt duidelijk de doorlopende lijn via intimidatie en discriminatie, culminerend in maatregelen, waarover het ambtenarengerecht nog uitspraak moet doen'.

Van der Putten wijst de minister er ook nog op dat zijn rapporten altijd juist zijn gebleken, maar dat desondanks het steeds weer zo wordt voorgesteld dat hij misstanden rapporteert, omdat hij zich in zijn persoonlijke belangen te kort gedaan zou voelen en daarom verdachtmakingen rondstrooit aan het adres van integere overheidsambtenaren.

Vervolgens behandelt Van der Putten in extenso een selectie van elf misstanden in Nederland. Hij beschrijft dat er met zijn rapporten meer niet dan wel is gedaan en hoe hij is tegengewerkt en verdachtgemaakt. Het gaat in een groot aantal gevallen om particuliere bedrijven die voor Defensie werken, maar die, volgens Van der Putten, aantoonbaar veel te duur zijn en ondeugdelijk werk afleveren. Betrokkenen zouden worden gedekt door de generale staf in Den Haag. In één geval wordt Van der Putten, zo schrijft hij, openlijk door een directeur geïntimideerd als hij maatregelen voorstelt dit bedrijf nooit meer een opdracht te verlenen.

De man die hem het meest dwarszit is zijn hoogste chef, kolonel A.A.F. Maurenbrecher, met wie hij in Indonesië ook al regelmatig in de clinch heeft gelegen. Het is naar deze man dat hij 'te bevoegder plaatse' zijn kritische rapporten heeft moeten zenden, maar, stelt hij, in negen van de tien gevallen werd daar nimmer op gereageerd.

Over Maurenbrecher weet Van der Putten ook nog een bezwarend feit te melden uit de periode voordat Japan in 1942 Indië veroverde. Maurenbrecher was toen nog kapitein en maakte deel uit van een commissie die in de Verenigde Staten onderdelen bestelde voor het Indische tankcorps: 'Bij het uitbreken van de oorlog met Japan bleken op het kritieke moment alle onderdelen voor de tanks aanwezig te zijn, uitgezonderd de zo vitale verbindingspenen voor de tracks.' Na de oorlog werd Maurenbrecher in Indonesië aangesteld als onderdirecteur van de Leger Technische Dienst (LTD), toen Van der Putten op de Centrale Werkplaats chef van de mechanische afdeling was.

Behalve Maurenbrecher noemt Van der Putten in zijn rapport nog vier personen met, wat hij noemt, 'een besmette politieke reputatie', die op voorname functies bij de LTD werden aange-

steld. Over de al vaker genoemde burger Rob Nijkerk weet Van der Putten te melden: ‘Was NSB-er geweest en had zich tijdens de bezetting ernstig misdragen.’ En over een zekere Balfour van Barleigh – Van der Putten noemt geen rang of functie – schrijft hij: ‘Wegens collaboratie met de Japanners gearresteerd en ontslagen bij de Militaire Luchtvaartdienst.’

Van der Putten laat zich tot ergernis van zijn raadsman, mr. N.J. Geleijnse, niet bijstaan bij het opstellen van zijn memorandum. Geleijnse overweegt ernstig met Van der Putten te breken, maar op aandrang van de Nederlandse Bond van Christelijk Overheidspersoneel doet hij dat niet. In plaats daarvan gaat hij er maar van uit dat alle beschuldigingen door Van der Putten zijn te staven met bewijzen. Van der Putten stuurt kopieën van zijn memorandum naar enkele kranten, waaronder *Het Parool*.

Van der Putten op staande voet ontslagen

Drie dagen nadat minister Visser Van der Puttens memorandum ontvangt ontslaat hij hem op staande voet. Tijdens een persconferentie stelt Visser dat Van der Putten ‘een gevaar voor zijn omgeving vormt’ en zich niet aan zijn opdracht heeft gehouden, omdat hij geen namen heeft genoemd van collaborerende officieren die nog in actieve dienst zijn. De minister maakt het memorandum van Van der Putten openbaar met weglating van alle namen. Hoewel een aantal journalisten het volledige memorandum van Van der Putten heeft gekregen en dus alle namen kent, noemen zij die niet in hun kolommen. Het oorspronkelijke, ongekuiste, memorandum mag volgens Visser nooit worden gepubliceerd. Dat is ook nooit gebeurd.⁸⁵

Waar Van der Putten wel namen noemt, betreft het volgens Visser oude zaken die in 1951 al uitgebreid zijn behandeld in het Rapport-Zaaijer. Deze gevallen zijn daarmee volgens hem voldoende afgehandeld. Visser wijst er nog eens op dat Van der Putten in dat Rapport door de Commissie-Zaaijer is veroordeeld en dat hij vierkant achter de conclusies van het rapport staat. Journalisten voeren aan dat de toenmalige minister van Oorlog, ir. C. Staf, het Rap-

port Zaaijer heeft afgewezen en Van der Putten heeft gerehabiliteerd ten aanzien van de beschuldigingen aan zijn adres die in het rapport voorkomen. Daar zegt Visser niets van te weten. Voor een aantal dagbladen is dit aanleiding om een deel van de briefwisseling tussen minister Staf en de Nederlandse Bond van Christelijk Overheidspersoneel (NBCO), waarvan Van der Putten in 1950 lid is geworden, te publiceren. Daarin stelt de minister duidelijk dat hij het Rapport-Zaaijer heeft ‘afgedaan’ en zegt hij toe dat Van der Putten nooit moeilijkheden zal ondervinden van in dit rapport geuite beschuldigingen, zolang hij zelf het rapport laat rusten. In zijn memorandum verwijst Van der Putten naar zijn rehabilitatie door Staf na het uitkomen van het Rapport-Zaaijer.

Naar aanleiding van Van der Puttens ontslag volgt een heftig debat in de Tweede Kamer. Vissers positie wankelt. Zelfs Vissers partijgenoot, vvd-fractievoorzitter J.P. Oud, legt de minister het vuur na aan de schenen en zegt dat hij Van der Putten nooit had mogen ontslaan, zolang een door hemzelf toegezegde nota over de kwestie niet is uitgebracht. Visser handhaaft het ontslag. Van der Putten tekent onmiddellijk protest aan bij de Centrale Raad van Beroep van het Ambtenarengerecht.

Hoofdstuk XIV

De zestiger jaren

Luyke Roskott: 'Moreel heb ik niets misdreven.'

Terwijl de Tweede Kamer nog uitgebreid met minister Visser in debat is, signaleert de pers dat John Luyke Roskott al zeker acht jaar in Nederland woont. Sinds 1955 is hij leraar aan de Autotechnische School in Apeldoorn. De aanwezigheid van Luyke Roskott blijkt voor het ministerie van Defensie 'een volslagen verrassing'. Minister Visser is er altijd van uitgegaan dat Luyke Roskott nog steeds in Indonesië woonde. Luyke Roskott begrijpt daar niets van en verklaart in *Het Parool*: 'Ik ontvang hier al jaren Indisch pensioen. Ik heb geregeld contact met bevriende, hoge legerfunctionarissen. Niet lang geleden ben ik nog aan Prins Bernhard voorgesteld toen deze de school bezocht. Kort daarna heb ik de technische apparatuur daar nog uitvoerig aan een overste van de staf van de Prins getoond.'

Luyke Roskott heeft inmiddels ook het Rapport-Zaaijer gelezen en hij reageert fel op de beschuldigingen die in dit in 1951 gepubliceerde rapport – hij woonde toen nog in Indonesië – aan zijn adres zijn geuit. 'Ik heb mij noch aan corruptie, noch aan collaboratie schuldig gemaakt. In de naoorlogse chaos heb ik daartegen gevochten. Ik heb voor een Indonesisch vuurpeloton gestaan. Ik ben door Indonesiërs zwaar verminkt. Dat alles als gevolg van het lef dat ik heb kunnen opbrengen om pasbevroede Nederlandse vrouwen en kinderen met behulp van nog aanwezige Japanners tegen moordaanslagen te beschermen, toen vele anderen het lieten afweten. En toen er bedden, tafels, stoelen en koelkasten voor de vrouwen en kinderen moesten komen, heb ik die 'georganiseerd'. Ja, tegen de administratieve voorschriften. Moreel heb ik niets misdreven.'

Het is juist dat Luyke Roskott in 1945 in Bandoeng strijd heeft geleverd tegen Indonesische vrijheidsstrijders en daarbij verwon-

dingen heeft opgelopen. Zijn zware verminkingen zijn echter het gevolg van een ernstig auto-ongeluk dat hem een paar jaar later in de buurt van Semarang is overkomen.

Luyke Roskott wijst er ook nog op dat hij een brief in zijn bezit heeft van Spoor waarin de legercommandant verklaart dat 'ingestelde onderzoeken nopens tegen u ingebrachte verdachtmakingen hebben uitgewezen dat omtrent ontoelaatbare handelingen uwerzijds niets is gebleken'. Hij spreekt er schande van dat de Commissie-Zaaijer, die hem nooit heeft gesproken of gezien, zijn naam in diskrediet heeft gebracht. Hij zegt actie te overwegen tegen Van der Putten en/of de Commissie-Zaaijer en/of minister Visser. Voor zover bekend heeft Luyke Roskott nooit enige aanklacht ingediend. Wel verklaart hij: 'Of de generaals en de officieren van justitie zijn stom en idioot dat ze mij nooit gegrepen hebben, of ik heb niets gedaan. Want ik kan me niet voorstellen dat ze de corrupte Luyke Roskott niet gepakt zouden hebben.'⁸⁶

Een woordvoerder van het ministerie van Defensie zegt dat de minister niet van plan is zich tot Luyke Roskott te wenden. Wel staat het hém vrij zich tot het ministerie of de Tweede Kamer te wenden. Dit heeft hij nooit gedaan.

Visser veroordeelt Van der Putten in nota

Op 10 mei 1962 komt minister Visser dan eindelijk met zijn nota. Hij argumenteert dat hij Van der Putten terecht heeft ontslagen, omdat deze zich niet aan de opdracht heeft gehouden. Hij put in zijn nota, waarbij nog 'acht boekdelen' aan bijlagen zijn gevoegd, uitgebreid uit het Rapport-Zaaijer. Volgens Visser heeft zijn voorganger, ir. C. Staf, dit rapport niet verworpen, maar slechts 'afgedaan'. Visser wijst er nog eens op dat de Commissie-Zaaijer Van der Putten van laster heeft beschuldigd, want hij neemt van de Commissie-Zaaijer de veronderstelling over dat Van der Putten de artikelen in *De Leidsche Post* zelf heeft geschreven.

De minister stelt verder dat Van der Putten in het gesprek met twee hoge ambtenaren van Defensie heeft verklaard dat er wel degelijk nog officieren bij de Landmacht dienen die zich tijdens

de Japanse bezetting van Nederlands-Indië aan collaboratie hebben schuldig gemaakt. Van der Putten weigerde echter namen te noemen en bewijzen te leveren en daarom heeft de minister hem daartoe gedwongen.

De Tweede Kamer besluit Vissers nota niet onmiddellijk te behandelen. Eerst zal een bijzondere Kamercommissie de nota nog nader bestuderen en haar eigen visie erop geven. Daarna pas zal een debat volgen over beide rapporten. De Kamercommissie krijgt mr. H.W. van Doorn (KVP) als voorzitter.⁸⁷

Ruim negen maanden later, op 20 februari 1963, is de Commissie-Van Doorn klaar met haar verslag. Voor Van der Putten is het inmiddels allemaal al mosterd na de maaltijd, want moe gestreden heeft hij half november '62 vrijwillig ontslag genomen. Hij deed dit een dag voordat hij weer aan het werk zou mogen, nadat de Centrale Raad van Beroep van het Ambtenarengerecht zijn ontslag als onrechtmatig heeft aangemerkt en het beroep daartegen van minister Visser is afgewezen.

Toch maakt de Commissie-Van Doorn nog een aantal relevante opmerkingen. Voor haar is het duidelijk dat minister Staf in zijn gesprekken met vertegenwoordigers van de Nederlandse Christelijke Bond van Overheidsambtenaren (NCBO) en met Van der Putten op z'n minst de indruk heeft gewekt het Rapport-Zaaijer te verwerpen, maar schriftelijk heeft hij deze Commissie nooit willen desavoueren. De Commissie-Van Doorn schrijft hierover letterlijk: 'Het wil de commissie voorkomen dat de toenmalige Minister [Staf], hoewel hij de conclusies van het Rapport-Zaaijer openlijk voor zijn rekening heeft genomen, binnenskamers de heer Van der Putten en de NCBO een andere indruk heeft gegeven.'

Minister Staf nam de aanbeveling van de Commissie-Zaaijer om Van der Putten te ontslaan niet over. De Commissie-Van Doorn merkt daarover op: 'Weliswaar meent minister Staf dat de heer Van der Putten zonder voldoende grond personen in een slecht daglicht heeft gesteld, maar ook neemt hij aan dat hij daarbij gedreven werd door de overtuiging de misdaad te moeten bestrijden.' Over het algemeen wordt de ministers van Oorlog/Defensie door de Commissie-Van Doorn in deze zaak een 'grillig en incon-

sequent beleid' verweten, waardoor het wantrouwen van Van der Putten alleen maar is versterkt.

De Commissie-Van Doorn staat lang stil bij het verhoor dat twee hoge ambtenaren van het ministerie van Defensie Van der Putten op 6 november 1961 hebben afgenomen naar aanleiding van het artikel in het *Algemeen Dagblad*. Haar reconstructie van de gebeurtenissen leert dat het de bedoeling is geweest dat Van der Putten kort vier vragen zou beantwoorden. Is het waar wat er in het *Algemeen Dagblad* heeft gestaan? Zo ja, noem de namen van de officieren die tot de bedoelde [collaborerende] groep behoren. In welke functie dienen zij thans nog? Aan welke feiten heeft ieder dier officieren zich naar uw mening schuldig gemaakt?

Hoewel Van der Putten ontkent dat hij ook maar iets met het artikel in het AD te maken heeft gehad, duurt het gesprek een kleine drie uur. De ambtenaren hebben, zo schrijft de Commissie-Van Doorn, Van der Putten 'een van de opgegeven vraagstelling afwijkende verklaring ter tekening voorgelegd'. De bijzondere Kamercommissie wijst op de uitspraak van de Centrale Raad van Beroep van het Ambtenarengerecht dat Van der Putten's protest tegen zijn ontslag heeft behandeld. De Raad stelt vast dat uit de door Van der Putten ondertekende verklaring nergens overtuigend is gebleken wat hij heeft verklaard, of heeft bedoeld te verklaren ten aanzien van collaborerende officieren in Nederlands-Indië. De Centrale Raad van Beroep baseert zich dus eerder op de verklaring die de twee ambtenaren hem hebben laten tekenen (zie vorige hoofdstuk) en veel minder op wat Van der Putten later in opdracht van minister Visser in zijn memorandum heeft geschreven, of beter gezegd níet heeft geschreven.

Twee van de zeven leden van de parlementaire commissie – C. Berkhouwer (VVD) en mr. K.T.M. van Rijckevorsel (KVP) – vinden dat minister Visser een merkwaardig spelletje heeft gespeeld. Volgens hen is de hele opdracht aan Van der Putten om met bewijzen te komen, 'gelet op de voorgeschiedenis, een gezocht en gekunsteld middel geweest om ongeschiktheid te construeren'. Dat heeft ertoe geleid dat de Raad van Beroep zijn ontslag nietig heeft verklaard.⁸⁸

Fractievoorzitter Oud verwijt zijn partijgenoot Visser 'ondemocratisch optreden'

Op 12 maart 1963 behandelt de Kamer de beide verslagen. vvd-fractievoorzitter J.P. Oud stelt de Kamer voor om de verslagen voor kennisneming aan te nemen en zegt geen behoefte te hebben aan een uitspraak van de Kamer. Visser heeft zeker fouten gemaakt, zegt Oud, maar hij ziet daarin geen aanleiding het vertrouwen in de minister op te zeggen. Nog enkele andere leden stellen vragen. De voorzitter wil de zitting schorsen om minister Visser in de gelegenheid te stellen zijn repliek voor te bereiden, maar de minister zegt aan een schorsing geen behoefte te hebben en begint een geprepareerd verhaal voor te lezen. Tot verbijstering van nagenoeg de hele Kamer opent Visser een felle aanval op een door hem niet bij name genoemd ochtendblad dat jarenlang een schandelijke campagne vol leugens tegen hem heeft gevoerd in de zaak Van der Putten. Iedereen weet dat hij *De Telegraaf* bedoelt. In zijn betoog gaat Visser nauwelijks in op de vragen die Kamerleden hem hebben gesteld. Bovendien wordt de minister gedwongen met een bekentenis te komen, omdat zijn aartsvijand *De Telegraaf* de vorige dag met het verhaal is gekomen dat minister Visser onlangs een vertrouwelijk onderhoud zou hebben gehad met de voormalige raadsman van Van der Putten, mr. Geleijnse. De laatste zou de minister hebben toevertrouwd dat naar zijn mening Van der Putten af en toe veel te ver was gegaan met zijn aantijgingen tegen de bewindsman.

Als de minister is uitgesproken neemt Oud onmiddellijk het woord en hij opent een frontale aanval op zijn partijgenoot. Hij verwijt Visser de Kamer te hebben geschoffeerd door niet serieus op haar vragen in te gaan en meer oog te hebben voor wat de pers heeft geschreven. Hij spreekt van een 'ondemocratisch optreden'. Ook AR-fractievoorzitter Bruins Slot verwijt Visser dat hij meer debat voert met de pers dan met de Kamer. Visser stamelt dat hij zijn verhaal van tevoren op schrift heeft gesteld, omdat hij toch al wist wat de leden zouden gaan vragen. Daarmee gooit hij alleen maar meer olie op het vuur.

Het laatste optreden van Visser in de Kamer – in mei zijn er ver-

kiezingen – is volgens de pers in een totale afgang geëindigd. Het dagblad *Trouw* vraagt zich in een commentaar af wat 'deze volstrekt onpolitieke figuur' ooit heeft bewogen het ministerschap te aanvaarden. Het commentaar eindigt: 'Als de man die zelf in de laatste uren van zijn bewind faalde heeft minister Visser zijn optreden in het parlement afgesloten. Triest en tragisch.'⁸⁹

De minister wankelt, maar blijft net op de been.

Nu met het parlementaire debat de kwestie-Van der Putten is afgesloten en minister Visser zich zo'n beetje op alle punten in de nesten heeft gewerkt, rest nog één vraag: waar is Van der Putten uitgebreide dossier gebleven? De dochter van vaandrig Aernout zegt dat Van der Putten zoon had beloofd het dossier bij zijn vaders dood aan haar broer te zullen afstaan. Dat gebeurt niet, want, zo moet zij constateren: 'bij nadere informatie is gebleken dat mevrouw Van der Putten meent dat haar man voor zijn dood het archief heeft vernietigd en niet, zoals hij mijn broer had toegezegd, het dossier nog voor zijn dood aan hem ter hand zou worden gesteld.'⁹⁰

Epiloog

De misstanden en de wijdverbreide corruptiepraktijken die zich in Nederlandse legerkringen in Indonesië hebben voorgedaan zijn van meet af aan afgedekt. Eerst door de procureur-generaal in Batavia, die zelden de noodzaak van vervolging wilde inzien, en later in Nederland door de Commissie-Zaaijer, die er alleen maar op uit was het leger van alle blaam te zuiveren.

Er loopt hier een historische parallel met de kwestie van de militaire excessen, die lange tijd categorisch zijn ontkend en pas door de ex-militair Hueting eind jaren zestig aan de kaak werden gesteld. Dit gaf aanleiding tot een opdracht van de regering de zogeheten Excessennota samen te stellen, gevolgd door discussie, perspublicaties, televisie- en radiodocumentaires en een aantal boeken over 'ontsporing van geweld'.

Het 'afdoen' van het aan alle kanten rammelende Rapport-Zaaijer door minister Staf in 1951 is nimmer gevolgd door een seri-

eus onderzoek naar het uitgebreide geknoei door Nederlandse militairen in Indië/Indonesië. Alles wijst erop dat Staf het zich aan de ene kant niet kon permitteren de Commissie-Zaaijer te desavoueren, maar ook geen enkele zin had dieper in deze beerput te roeren. De gevolgen daarvan waren zijns inziens niet te overzien.

Dan nog de vraag wat precies de rol is geweest van kapitein Luyke Roskott. Was hij een held die veel mensenlevens heeft gered, 'een echte kanjer' (om met zijn neef te spreken), een wapensmokkelaar, een avonturier die zich van regels weinig aantrok en iedereen tegen elkaar uitspeelde en zo keer op keer zijn hachje redde? Of een ordinaire gangleider die er niet voor terugschrok mensen uit de weg te (laten) ruimen?

Het is te begrijpen dat vervolging van criminele elementen onder Nederlandse militairen politiek ongewenst werd geacht; het afkalkende moreel van de troep moest immers ook naarmate de oorlog voortduurde op peil worden gehouden. Toen de soevereiniteit eenmaal aan Indonesië was overgedragen, heerste in Nederland een drang om zo snel mogelijk een streep te zetten onder wat veel mensen beschouwden als een nederlaag. De verwerking van het dekolonisatietrauma was al moeilijk genoeg. Bovendien moest alles ondergeschikt gemaakt worden aan een goede verhouding met het onafhankelijke Indonesië, vanwege de grote economische en financiële belangen die Nederland nog had in zijn voormalige kolonie. Een streven dat overigens ernstig schipbreuk heeft geleden.⁹¹

Het is aan het 'gedram' van klokkenluider Van der Putten te danken, of te wijten zo men wil, dat na een halve eeuw de corruptie en andere onfrisse zaken in legerkringen nog enigszins te reconstrueren vallen. Zonder het door Van der Putten afgedwongen onderzoek door de Commissie-Zaaijer – hoe onbevredigend het eindrapport van de Commissie ook is geweest – hadden we helemaal nooit meer iets geweten over deze corrupte schaduwzijde van de laatste jaren van het Nederlandse bewind in Indonesië.

Was het echt allemaal zo vreselijk erg? ccc onder soldaten en officieren komt in alle legers voor, overal en in alle tijden. In Indonesië zijn veel onregelmatigheden en malversaties toegedekt onder het voorwendsel van 'verzachtende omstandigheden en

chronische onderbetaling', zoals de Commissie-Zaaijer vaststelt. Dat er massaal wapens werden gesmokkeld uit de eigen arsenalen naar de vijand is door admiraal Pinke met instemming van generaal Buurman van Vreede ronduit toegegeven in een vraaggesprek met Dirk Hendrikse in het dagblad *Trouw*. Geen parlementariër die er schande van sprak of vragen over stelde. Geen onderzoekscommissie die de zaak tot op de bodem wenste uit te zoeken. De Indische beerput staat nu pas op een kiertje open.

Bijlagen

Buit

Getaxeerde waarde van deel Nakamura-schat door Britse paymaster (1946, Ind. Courant)

<i>artikel</i>	<i>aantal</i>	<i>geschatte waarde in Nederlands- Indische guldens</i>
Gouden ringen met steen	222	3.800
Gouden ringen	214	4.000
Paarlen halssnoer in doos	1	100
Zilveren kistje, waarin drie doosjes en een dienblaadje	1	25
Enkelbanden per paar	3	500
Gouden munten	935	37.500
Gouden schede (holster)	1	onbekend
Fijne gouden halskettingen	929	45.000
Gouden broches met ketting	294	12.000
Gouden kettingarmbanden	51	5.000
Gouden kettingringen	45	600
Haarspelden met juweel	196	5.000
Kleine stukjes ketting (schakels)	120	1.200
Gouden oorbellen per pak	1	12.500
Oorbellen met steen per pak	1	2.000
Gouden zakhorloges	4	
Zilveren zakhorloges	2	
Gouden polshorloges	15	500
Zilveren polshorloges	8	
Vulpennen	2	
Gouden brilmonturen	16	
Zilveren sigarettenaanstekers	4	

Gouden armbanden	705	64.000
Gouden broches	260	10.500
Gouden horlogekettingen	23	4.000
Brochekettingen met steen	10	800
Gouden haarspelden per pak	2	57.500
Verschillende soorten gouden oorringen per pak	1	2.500
Verschillende soorten gouden ornamenten per pak	1	16.000
Verschillende soorten gouden voorwerpen	1	1.500
Verschillende soorten haarspelden gemaakt van gouden munten	663	25.500
Gouden oorhangers in enveloppe	1	1.000

Totaal 331.025

Papieren bankbiljetten van:

500	1	500
200	4	800
100	4	400
25	5654	141.350
10	108	1.080

Totaal 144.130

Totale geschatte waarde 475.155

Geld

In 1942, als Japan Nederlands-Indië heeft bezet, voeren de nieuwe bewindvoerders nieuw bezettingsgeld in; alleen bankbiljetten, vanaf 1 cent tot en met 10 gulden, waarop staat gedrukt 'De Japanse Regeering betaalt aan toonder'. Het voor de oorlog in omloop zijnde Indische geld, uitgegeven door de Javasche Bank, wordt niet afgeschaft. De Japanse bezettingsgulden heeft dezelfde waarde als de Nederlands-Indische gulden.

Beide guldens worden door elkaar gebruikt en hebben dezelfde waarde als de Japanse yen. Ruim een jaar later komt er weer nieuw Japans militair bezettingsgeld met de 'roepiah' als betaalmiddel bij, bekend als Nanpatsu. Het kleinste bankbiljet is een halve roepiah, het grootste 100 roepiah. Op die biljetten staat de waarde in het Maleis. Volgens een Japanse opgave was er in 1945 in Indië ruim 200 miljoen gulden/roepiah in verschillende gangbare valuta in omloop.

In datzelfde jaar laat het Nederlands-Indische gouvernement in ballingschap, dat gevestigd is in Australië, nieuw geld aanmaken. De Nederlands-Indische Gouvernements Gulden. Dit geld is nodig omdat de eerste delen van Nederlands-Indië (voornamelijk Nieuw-Guinea) door geallieerde troepen worden heroverd en het Nederlands-Indische bestuur daar opnieuw wordt gevestigd. Het nieuwe bestuur heet Netherlands Indies Civil Affairs (NICA). Het nieuwe geld heet in de volksmond dan ook al gauw NICA-geld.

Als in 1945 ook de rest van Nederlands-Indië is 'bevrijd', komt dit NICA-geld overal in Indië in omloop naast het 'oude' Javasche Bank-geld. Het Japanse bezettingsgeld blijft noodgedwongen nog tot eind 1946 als geldig betaalmiddel in omloop. De reden is dat, als gevolg van een algemene boycot van Nederlandse schepen in Australische havens, voor tientallen miljoenen guldens aan in Australië gedrukte NICA-bankbiljetten niet op tijd naar Indië/Indonesië kan worden overgebracht. De Australische boycot, uitgeroepen door communistische vakbonden, is bedoeld als steun aan de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd.

De nieuwe, nog door niemand erkende Indonesische Republiek, geeft met instemming van Batavia eind 1946 zelf eigen geld uit.

De roepiah wordt de vaste munteenheid. Het Japanse geld verdwijnt als geldig betaalmiddel en kan worden ingewisseld tegen de koers 1 voor 50 tegen een Indonesische roepiah en 1 voor 33 tegen een Nederlands-Indische gulden.

Een extra complicatie is dat de Indonesische Republiek het NICA-geld beschouwt als 'vijandig' geld. Winkeliers riskeren sancties van jonge revolutionairen als ze dit geld aannemen. Voor de Britse troepen is dat lastig, omdat zij in NICA-guldens worden uitbetaald.

De Britse militairen klagen bij hun meerderen dat ze lang niet overal met het ontvangen geld kunnen betalen. Gelukkig hebben Britse troepen nog loodsen vol met biljetten Japans bezettingsgeld aangetroffen. De *paymaster* is er blij mee en de soldaten kunnen weer wat kopen.

Volgens het Algemeen Nederlands Persbureau (ANP) hebben ongeveer 7 miljard Japanse guldens, 610 miljoen guldens aan geld van de Javasche Bank en een onbekend aantal (miljoenen) NICA-guldens gedurende het jaar na de Japanse capitulatie in Indonesië (1946) naast elkaar gecirculeerd.

Als blijkt dat het nieuwe Indonesische geld aan snelle devaluatie onderhevig is, komt er in 1948 nog nieuwer Indonesisch geld in omloop. Wanneer Indonesië eind december 1949 door Nederland en de rest van de wereld is erkend, geeft de regering in Djakarta opnieuw nieuwe bankbiljetten uit. De rupiah (nu gespeld met een u) is vanaf nu het officiële Indonesische betaalmiddel met pariteit aan de Nederlandse gulden. Maar die koers blijft maar kort gehandhaafd. De rupiah keldert snel ten opzichte van de gulden. Zo snel zelfs dat eind jaren vijftig de regering in Djakarta besluit één nieuwe rupiah in te voeren voor duizend oude rupiahs.

Bron: Mevius, Johan: *Catalogue of paper money of the v.o.c., Netherlands East Indies and Indonesia, from 1782 to 1981.*

Notulen van de bijeenkomst van de BBM met Spoor

Verslag van het onderhoud van de delegatie van het Hoofdbestuur [van de BBM] met Zijne Excellentie Generaal Spoor op 14 juli 1948, vijf uur n.m. ten huize van de Generaal Engles.

Aanwezig: Generaal Spoor, Kapitein Westerling en de Heren Hendriks, Mylanus, v.d. Putten en v.d. Berg.

Na kennismaking legt de delegatie van de Bond van Burgerpersoneel in Militaire Inrichtingen nogmaals de nadruk op het feit, dat het niet de bedoeling is schandaal en sensatie te verwekken, doch slechts verbetering in de bestaande toestanden en bestraffing van de schuldige militaire autoriteiten te verkrijgen.

Generaal Spoor: Hiervan ben ik ten volle overtuigd. Heren, voordat wij beginnen, moet ik mijn excuses aanbieden, Uw vereniging heeft mij enkele weken geleden een protesttelegram gezonden tegen de ontoelaatbare uitlatingen van de basiscommandant van Bandoeng, de Overste Kooistra. De Kapitein Westerling bevestigde mij reeds, dat de Overste Kooistra, op een bijeenkomst door Westerling namens mij belegd, enige Uwer met represailles dreigde, naar aanleiding van Uwe medewerking aan het op mijn last ingestelde onderzoek in de Leger-technische-affaire, de moord op Vaandrig Aernout en de verdere reeks van malversaties bij de Kwartiermeester Generaal.

Dit telegram is door een hoge Leger-technischedienstautoriteit te Batavia echter onderschept en zodoende was ik tot op enkele dagen geleden onkundig van de inhoud. Ik moet U echter mijn excuses aanbieden, dat ik, hoewel buiten mijn schuld, Uwe vereniging niet heb kunnen antwoorden. Tegen degene, die het betrokken telegram heeft onderschept, zal ik intussen de geëigende maatregelen nemen.

De delegatie deelt daarop de Generaal Spoor mede geen reden te zien dat hier excuses gemaakt dienen te worden en dankt de generaal Spoor voor zijn eerlijke en openhartige uiteenzetting.

Generaal Spoor: Dan zullen wij nu terzake komen. Kapitein

Westerling heeft op mijn last een diepgaand onderzoek ingesteld naar de moord op Vaandrig Aernout en daarmee verband houdende malversaties bij de Kwartiermeester Generaal, in het bijzonder bij de Legertechnische Dienst onder de Kolonel Kroese. De feiten die het onderzoek heeft opgeleverd zijn bijzonder ernstig. De door Uwe vereniging verstrekte feiten en gegevens zijn helaas volkomen juist gebleken. Ik moet echter opmerken dat de ernstige feiten niet alleen door officieren zijn gepleegd, doch ook door burgerlijke autoriteiten, waarbij wel contact bestond tussen beide categorieën. Ik wijs U in dit verband op de zaak van de steekpenningen ten bedrage van 30.000 gulden die de resident Klaassen en de Commissaris van Politie Dahmen hebben opgestreken, de kwestie Oosterbaan met de L.A.D. [Leger Aanschaffingsdienst] enz. De laatste zaken liggen echter niet op mijn terrein, doch op dat van de Officier van Justitie. De feiten die het onderzoek heeft opgeleverd heb ik reeds aan mr. Haye, de Auditeur-Militair bij de Krijgsraad te velde, doorgegeven.

Indien ik echter de vereiste maatregelen op dit ogenblik zonder aanzien des persoons moet uitvoeren, zou ik daardoor bijna veertig procent van mijn officierscorps voor de Krijgsraad moeten brengen. U kent de huidige politieke situatie en zult zelf moeten erkennen, dat dit thans onmogelijk is. U heeft getoond in de eerste plaats goede Nederlanders te zijn en daarom aarzel ik niet een beroep op U te doen. Ik ben van plan de vereiste zuiveringsmaatregelen geleidelijk uit te voeren en te beginnen met de huidige Kwartiermeester Generaal zo spoedig als onder de huidige omstandigheden mogelijk is, van zijn functie te ontheffen en bij mij aan de tafel te zetten. De verdere maatregelen volgen geleidelijk. Ik ben ervan overtuigd dat U hiermee accoord kunt gaan.

De delegatie betuigt nogmaals aan de Generaal Spoor haar dank voor de ruiterlijke erkenning van de feiten en verzekert de Generaal, dat steeds op de onvoorwaardelijke medewerking van het Hoofdbestuur en de leden van de Bond van Burgerpersoneel in Militaire Inrichtingen gerekend kan worden. Tevens verklaart de delegatie zich volkomen accoord met de wijze waarop Generaal Spoor toezegt de ernstige affaires tot een oplossing te brengen.

Generaal Spoor: Heren, ik heb steeds geweten dat ik onder alle

omstandigheden op U kan rekenen en had dan ook niets anders verwacht.

De delegatie brengt de Generaal Spoor daarna onder ogen, dat er, naar de feiten aantonen, grote kans bestaat, dat de schuldige militaire autoriteiten represailles tegen enkele Hoofdbestuurssleden zullen nemen en wel in het bijzonder tegen het Hoofdbestuursslid dat werkzaam is bij de Legertechnische Dienst. Dit Hoofdbestuursslid [Van der Putten] is wel uiterst kwetsbaar, daar kolonel Kroese zijn hoogste Chef van dienst is.

Generaal Spoor: Om terug te komen op de Legertechnische Dienst. Ik ken toevallig de Kolonel Kroese, Frans, van dichtbij en hoewel de door Kapitein Westerling bijeengebrachte bewijzen zijn schuld aantonen, kan ik nog bijna niet geloven, dat Frans Kroese opzettelijk om zich te bevoordelen zich met deze ernstige malversaties heeft ingelaten. Frans Kroese is echter dom en altijd dom geweest. Ik zal U een voorbeeld geven zoals ik het zie. Als de Kolonel Kroese aan U, technici, een defecte auto zou tonen en vragen hoe lang U er voor nodig heeft dit voertuig te repareren, zou U, na een grondig onderzoek, een termijn noemen, bij voorbeeld tien dagen. Als de Kolonel Kroese hetzelfde zou vragen aan Luyke Roskott, dan zou deze direct zeggen: 'Hoogstens een dag. Morgen staat de wagen gerepareerd bij U voor de deur.' En inderdaad zou de volgende dag de wagen bij de Kolonel Kroese voor de deur staan, doch Frans zou niet zien dat dit niet dezelfde wagen is, doch een andere wagen door Luyke Roskott ergens gestolen. En hiermee doet Luyke Roskott zijn voordeel.⁹²

Wat de benoeming van Soesman betreft tot bedrijfsadviseur bij de Legertechnische Dienst; deze man is landbouwkundig ingenieur van Wageningen. Het is mij onbegrijpelijk waarom Kolonel Kroese dit heeft gedaan. Deze heer Soesman moet zich beter met plantjes bemoeien, maar in geen geval met een Legertechnische Dienst. Enfin, Heren, ik hoop dat door dit onderhoud Uw vertrouwen is teruggekeerd. Ik behoef er niet op te wijzen, dat U dit onderhoud als uiterst vertrouwelijk dient te beschouwen. Kapitein Westerling is in deze ernstige affaire mijn volkomen vertrouwde en U kunt met hem alles bespreken alsof U met mij spreekt. Mocht het dringend nodig zijn dat U mij persoonlijk spreekt, dan

weet U dat ik elke maand minstens een dag op Bandoeng ben en U kunt mij in dat geval rechtstreeks te Batavia opbellen. Ik zal U dan de eerstvolgende keer op Bandoeng voor een nadere bespreking ontvangen.

Generaal Spoor tot de Kapitein Westerling: Je hebt het gehoord, Westerling. Je hebt mijn onbeperkte volmacht en je gaat onverbiddelijk door.

Na de Generaal Spoor haar diepe erkentelijkheid te hebben betuigd neemt de delegatie afscheid.

Bandoeng, 22 juli 1948

Het Hoofdbestuur van de Bond van Burgerpersoneel
in Militaire Inrichtingen
w.g. v.d. Berg, secretaris.

**Verklaring van Ans Persoon,
privé-secretaresse generaal Spoor**

Maandagmorgen 23 mei 1949 plusminus acht uur begaf ik mij naar het kantoor van Generaal Spoor om daar de te typen stukken op te halen. In het mapje dat voor mij bestemd was bevond zich o.a. een concept-brief gericht aan luitenant kolonel mr. W.F.H. van Nievelt, Chef Kabinet. De inhoud van de brief was een ontevredenheidsbetuiging over het feit, dat de overste van Nievelt inzage van een zeer geheim telegram had gegeven aan derden [kolonel Thomson]. Tevens werd in deze brief gesproken over het feit, dat het de Generaal bekend was, dat men het op Spelderholt als iets vanzelfsprekends aanvaardde, dat daar alle zaken het kabinet aangaande openlijk werden besproken.

Deze brief en nog enkele andere stukken had ik klaar om ongeveer kwart voor negen. Bij de binnenkomst in het kantoor van de Generaal begon de Generaal mij iets te vertellen over een telegram. Tijdens dit gesprek bleef hij plotseling midden in een zin steken en kreeg een hartkramp. Het enige wat hij mij nog zei was: 'Roep een dokter en laat niemand binnen.' Aan deze opdracht heb ik gevolg gegeven.

Waarschijnlijk wegens de schrik die de ongesteldheid van de Generaal teweegbracht en tevens dat ik mijzelf niet helemaal goed gevoelde, heb ik niet verder aan de map met brieven gedacht die op de schrijftafel lagen. Om halfelf ben ik naar huis gegaan, omdat ik me toen wel erg koortsachtig voelde. Toen ik 's avonds weer een beetje opknapte herinnerde ik mij plotseling die map. Wetende dat de brief aan overste van Nievelt nog steeds ongetekend in de map moest zijn, heb ik meteen generaal Buurman van Vreeden opgebeld om te verifiëren of hij de stukken ter tekening had ontvangen. Dit bleek niet het geval te zijn.

De volgende morgen heb ik mij direct begeven naar het Kabinet om te zien waar de brieven waren. Het bleek, dat de doorslagen van de andere brieven aanwezig waren en door de overste van Nievelt aan het secretariaat van het Kabinet gegeven waren, maar alleen de brief gericht aan de overste Van Nievelt ontbrak. Toen ik de luitenant van Bolhuis daarop vroeg naar nog een mankerende

brief, verzekerde hij mij, dat de door mij bedoelde brief, betrekking hebbende op de overste Van Nievelt, niet door hem was ontvangen.

Ik heb van deze ontdekking mededeling gedaan op dinsdag 24 mei jl. aan overste Luchsinger en overste Huisinga en op 26 mei aan generaal Buurman van Vreeden.

w.g.J.C. Persoon, 27 mei 1949

Gifmoord op z'n Indonesisch

In Nederlands-Indië was het niet ongebruikelijk iemand door middel van plantaardig gif naar de andere wereld te helpen. Er is wel enige kennis nodig van bepaalde planten om te weten welke dosis, in welke vorm en op welke termijn het beoogde effect wordt gesorteerd.

Van de oleander is over het algemeen wel bekend dat die gif bevat, maar het bekendst is toch ketjoeboeng (*brugmansia arborea* en *brugmansia suaveolens*). Het betreft hier een mooi, over het algemeen wit, kelkvormig bloempje dat gewoon in het wild groeit. Het zijn vooral de zaden die kwaad kunnen aanrichten.

De ketjoeboengzaden worden in poedervorm ook veel gebruikt door jeugdige verslaafden als roesmiddel. In de misdaad wordt het toegepast door dieven die eerst met een pijp dit poeder de slaapkamer in blazen om de mensen in een zeer diepe slaap te brengen. Daarna halen de dieven dan op hun gemak het hele huis leeg. In de Angelsaksische wereld staat ketjoeboeng bekend onder de naam jimson (*atura stramonium*) en nog een hele serie andere namen. Zoals met veel van deze middelen kan een overdosis leiden tot de dood.

Een bekwame gifmengster – in Indonesië zijn het overwegend vrouwen – weet precies welke concentratie Ketjoeboeng in het voedsel dodelijk is, of minimaal tot een zeer ernstige ziekte zal leiden.

In het boek *Het gebruik van Indische planten* door J. Kloppenburg-Versteegh staat te lezen: 'Plantaardige, dierlijke of minerale giften worden wel op slinksche wijze in het voedsel gemengd, waardoor hij of zij, die dit gif binnen heeft gekregen tijdelijk gek, of ten minste abnormaal kan worden. Meestal werken deze giften zeer remmend op de nierwerking.'

Een ander probaat middel om iemand van het leven te beroven, of in ieder geval goed ziek te maken, is bamboe. Door zeer dunne stukjes bamboe door iemands eten te mengen is de kans groot dat een aantal ervan zich gaat hechten op de darm- en maagwand. Na enkele dagen leidt dit tot ernstige ziekte en ontstekingen die niet zelden de dood tot gevolg hebben.

Een andere methode is om de binnenkant van bamboe af te schrapen en dit fijne slijpsel in de op Indonesische wijze bereide koffie (*kopi toeboek*) te doen. Dat kan ontstekingen in de slokdarm teweegbrengen, met uiteindelijk de dood tot gevolg.

Kwestie Petersen

In oktober 1954 wordt Joseph S. Petersen (schuilnaam Pete), werkzaam bij de National Security Agency (NSA) in Washington DC, gearresteerd. Hij wordt ervan beschuldigd verschillende buitenlandse agenten/ambtenaren delen uit het NSA-archief te hebben gegeven of te laten inzien.

Deze kwestie trekt in Nederland meer dan normale belangstelling, omdat Petersen ook een Nederlandse ambtenaar stukken heeft gegeven. De kranten putten zich uit in pogingen erachter te komen wie die Nederlander dan wel is en wat voor stukken hij van Petersen heeft gekregen. Wel wordt snel duidelijk dat deze man, wiens schuilnaam Slim zou zijn, in 1951 van Petersen hoort dat de Amerikanen al een aantal jaren in staat zijn de Nederlandse diplomatieke en andere codes te kraken. In deze artikelen, die allemaal zijn na te lezen in de leggers van de kranten in oktober 1954, duikt regelmatig de naam J.A. Verkuyl op. Hij heeft tijdens WO II in Washington nauw samengewerkt met Petersen. Heeft Petersen, vragen de kranten zich af, zijn oude vriend Verkuyl een dienst willen bewijzen?

De identiteit van de Nederlandse ‘spion’, die hem in september 1951 in Washington bezocht, is nooit onthuld. Die man, Slim dus, was mijn vader, ir. A.B. Schumacher, als cryptoloog/cryptoanalyticus werkzaam bij de Marine Inlichtingendienst (MARID VI) in Amsterdam. Mijn vaders bijnaam was toen hij begin jaren dertig in de Verenigde Staten werkzaam was voor de Shell ook al Slim. Mijn vader is na deze affaire nooit meer in Amerika geweest, wel onderhield hij in de jaren vijftig regelmatig contact met Zweedse collega's.

De Nederlandse regering stelt zich op het standpunt dat zij niet beter wist dan dat Petersen in zijn gesprekken met de Nederlandse ambtenaar volledig is gedekt door zijn superieuren. In januari 1955 wordt Petersen door een rechtbank in Washington veroordeeld tot zeven jaar gevangenisstraf. De beschuldiging dat hij een Nederlandse ambtenaar geheime stukken heeft gegeven komt overigens niet meer in de aanklacht voor. In ieder geval wordt hij niet mede op grond daarvan veroordeeld. Wel wordt

bewezen geacht dat hij ten aanzien van andere buitenlandse agenten ver buiten zijn boekje is gegaan.

Mijn vaders reis naar Washington in het najaar van 1951 droeg overigens wel degelijk het karakter van een ‘secret mission’. Zijn officiële missie was het bijwonen van een NATO-conferentie in Ottawa (waar hij inderdaad ook eerst is geweest). Zijn contacten met Petersen waren volkomen bekend bij de Nederlandse ambassadeur in Washington.

Mijn vader werkte vanaf het uitbreken van de Pacific-oorlog als cryptoloog/cryptoanalyticus in Nederlands-Indië/Indonesië op het Departement van Oorlog in Bandoeng, tijdens de bezetting was hij krijgsgevangene op Java en na de oorlog werkte hij bij de NEFIS (later omgedoopt tot CMI) en vanaf 1950 zoals vermeld bij de Marine Inlichtingendienst (MARID VI) in Amsterdam. Voor zijn cryptologisch werk, ook tijdens zijn krijgsgevangenschap, heeft mijn vader verschillende onderscheidingen gekregen, waaronder de Verzetster Oost-Azië.

Necrologie Jaap Houbolt

Op 28 augustus 1950 verschijnt in het *Nieuwsblad voor Indonesië* (voortzetting van het *Bataviaasch Nieuwsblad*) de volgende necrologie naar aanleiding van het plotselinge overlijden van zijn hoofdredacteur:

Jacobus Andries Houbolt werd geboren te Dordrecht op 30 oktober 1894. Na de middelbare school doorlopen te hebben begon hij zijn loopbaan in de journalistiek bij *Het Vaderland* in Den Haag. In 1919 kwam hij naar Indonesië als redacteur van *De Locomotief*. Enige jaren bleef hij aan dit blad verbonden. Hij vatte grote liefde voor land en volk op en vestigde zich na *De Locomotief* verlaten te hebben in de twintiger jaren op Bali, waar hij zich een grote kennis vergaarde van de Balische kunst. Hij bracht in de loop der jaren een verzameling van Balische kunstvoorwerpen bijeen, die hij in een speciaal voor dit doel gebouwd huis onderbracht. De collectie kreeg in de kring van kenners der Balische kunst een zekere vermaardheid.

In 1940 verliet hij Bali en vestigde zich in Djakarta, waar hij kort na de oprichting verbonden werd aan de Regeringspubliciteitsdienst als hoofd van de Afdeling Documentatie (Augustus 1940). Na tijdens de Japanse bezetting geïnterneerd te zijn geweest, keerde hij voor een korte tijd na het einde van de oorlog naar zijn oude functie terug. In 1948, na een kort verblijf in Nederland, werd J.A. Houbolt hoofdredacteur van *Het Nieuwsblad voor Indonesië*. Zijn journalistiek werk was verdeeld over talrijke dagen weekbladen in en buiten Indonesië.

Drie ministers van Oorlog/Defensie

Mr. Willem (Wim) F. Schokking
7 augustus 1948 - 16 oktober 1950

Mr. W.F. Schokking was voor de Christelijke Historische Unie (die later is opgegaan in de CDA) wethouder van volksgezondheid in Amsterdam voordat hij in 1948 minister van Oorlog en van Marine werd in het eerste Kabinet-Drees. Het was een charmante man, die oprechte belangstelling had voor het wel en wee van de militairen en vaak aanwezig was bij de ontschepping van gerepatrieerde militairen uit Indonesië. Hij moest de Nederlandse defensie aanpassen aan de samenwerking in het Atlantisch bondgenootschap. Toen daarover te lang onzekerheid bleef bestaan, lieten onder meer VVD en ARP weten geen vertrouwen meer te hebben in zijn verdere plannen. Hij trad hierop af. Hij kon niet op tegen minister Lieftinck van Financiën en de chef van de generale staf, generaal H.J. Kruls, die hem steeds kritiseerden. Hij werd na zijn aftreden lid van de Raad van State.

Vóór de oorlog was mr. Schokking onder meer auditeur-militair bij de kriegsraad. Tijdens de oorlog zat hij korte tijd in het zogeheten gijzelaarskamp in Sint Michelsgestel. Daarna diende hij in het verzet en in 1945 zat hij in de commandostaf van de Binnenlandse Strijdkrachten. Wim Schokking was Nederlands Hervormd. Hij stierf in 1960, kort voordat hij zestig jaar zou worden, in de stad waar hij geboren was, Amsterdam.

Ir. Cornelis (Kees) Staf
15 maart 1951 - 19 mei 1959

Ir. Cornelis Staf stond bekend als een krachtige CHU-minister. Hij werd in 1951 voor de CHU minister van Oorlog en van Marine en bleef dat tot 1959. Staf was opgeleid als landbouwkundig ingenieur in Wageningen. Dit bezorgde hem bij critici de twijfelachtige reputatie een 'groot kenner' te zijn van militaire oefenterreinen. Staf reorganiseerde de Nederlandse strijdkrachten, onder meer

vanwege de Nederlandse deelname aan de NAVO. Hij stond goed aangeschreven bij de Amerikanen en gold als een bekwame manager. Hij speelde bij enkele kabinetsformaties een bemiddelende rol. Na een korte periode in de Eerste Kamer werd hij in 1960 directeur van de Nederlandse Heidemaatschappij. Staf hield van jagen en deed dat geregeld met prins Bernhard. Hij was niet geheel onomstreden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog organiseerde hij de vestiging van Nederlandse boeren in door Duitsland bezette Oost-Europese landen. Ir. Staf stierf in 1973.

Ir. Simon (Sim) Hendrik Visser
4 september 1959 - 24 juli 1963

Ir. S.H. Visser (VVD) volgde in 1959 als minister van Defensie zijn partijgenoot Sidney van den Bergh op in een christelijk-liberaal coalitiekabinet. KVP-er Jan de Quay was premier. Voordien was hij secretaris van de liberale werkgevers. Visser was net als Staf landbouwkundig ingenieur en hij had tot zijn benoeming als minister geen enkele politieke ervaring, noch kennis van militaire zaken. In de Nieuw-Guineakwestie opereerde hij volgens politieke waarnemers met een 'onbevangen naïviteit'. Zijn ethische standpunten bezorgden hem niet alleen de bijnaam 'de padvinder', maar brachten hem ook in grote moeilijkheden met de Amerikaanse regering. Hij kon moeilijk verteren dat voor de Amerikaanse bemiddelaar, senator Robert Kennedy, het zelfbeschikkingsrecht der Papoea's totaal niet telde.

Bij de behandeling van de Defensienota in de Tweede Kamer miste hij de steun van staatssecretaris Calmeyer, waardoor hij veel technische onderwerpen zelf moest behandelen. Dit ging hem slecht af, waardoor hij een stuntelige indruk achterliet.

Visser was vrijmetselaar. Hij vervulde van 1969 tot en met 1972 de functie van burgemeester van Den Helder. In 1983 overleed hij op 75-jarige leeftijd.

Bron: website Parlement & Politiek: www.parlement.com

Mr. J. Zaaijer (1903-1988)

Mr. dr. Johannes Zaaijer werd op 28 mei 1903 in Dirksland (Goeree Overflakkee, Zuid-Holland) geboren als zoon van de burgemeester. Hij studeerde in Leiden en promoveerde in 1928. In 1942 weigerde hij de aanstelling tot substituut-officier van justitie onder een NSB-officier en nam ontslag.

Kort na de oorlog werd Zaaijer benoemd tot procureur-fiscaal bij het toenmalige Bijzondere Gerechtshof in Den Haag. Tijdens deze periode van Bijzondere Rechtspleging toonde mr. Zaaijer zich een voorstander van zware straffen voor nazibeulen en landverraders. Hij eiste tegen mensen als Mussert, Blokzijl, Van Genechten en Rauter en nog vele anderen de doodsstraf. Mr. Zaaijer keurde het amnestie-beleid van de regering (1947) af. Daarmee kwam hij in botsing met minister van Justitie Van Maarseveen, maar werd niet ontslagen. Toen hij in 1968 met pensioen ging zei hij nog geheel achter zijn harde optreden tegen landverraders te staan, want zo betoogde hij: 'Verzwakking van het normbesef bederft de morele atmosfeer in ons land.'

Van 1950 tot zijn pensionering was mr. Zaaijer advocaat-generaal bij het hooggerechtshof in Den Haag. Hij overleed in 1988, 85 jaar oud.

Officiersrangen in het leger

Generaal
Luitenant-generaal
Generaal-majoor
Brigade-generaal
Kolonel
Luitenant-kolonel (aanspreektitel: overste)
Majoor
Kapitein, ritmeester (cavalerie)
Eerste luitenant
Tweede luitenant
Onderluitenant (alleen KNIL)
Vaandrig, of adjudant (populair: stip), of cornet

Nawoord

Dankwoord

Bij het schrijven van dit boek heb ik veel steun en medewerking ondervonden van een groot aantal mensen. Mijn dank gaat in de eerste plaats uit naar de historica dr. Stef Scagliola, die ondanks haar drukke werkzaamheden mijn manuscript van veel zeer nuttige op- en aanmerkingen heeft voorzien. Voorts bedank ik mijn goede vriend en collega Frans van Mastrigt voor de kritische noten die hij maakte bij het zorgvuldig doorlezen van mijn tekst. Hetzelfde geldt voor mijn vrouw Marja Wagenfeld, die het manuscript helemaal doorlas en eveneens vele nuttige correcties aanbracht. Ook Judit Neurink heeft bij een aantal hoofdstukken kritische en waardevolle opmerkingen geplaatst.

De hulp van mijn vriend Gerard de Boer, met wie ik talloze e-mails heb gewisseld, heb ik altijd buitengewoon gewaardeerd. Hij was de laatste die de tekst las en zijn commentaar en correcties op de tekst, zijn vele suggesties, zijn grote kennis van zaken en zijn voortdurende persoonlijke steun zijn voor mij van zeer grote waarde geweest.

Op historicus en onderzoeker Nico van Horn heb ik nimmer tevergeefs een beroep gedaan in mijn zoektocht naar documenten en verhalen, zowel hier als in Indonesië. Terima kasih pak Suhorno!

Ik heb het zeer op prijs gesteld dat Vincent Houben, hoogleraar in Berlijn, zijn kopie van het Dossier-Brunsveld geheel belangeloos voor mij heeft opengesteld. Zonder de actieve medewerking van mevrouw Lies Brunsveld van Hulten was ik nimmer terechtgekomen bij professor Houben. De door haar verstrekte gegevens en foto's over het leven van haar en haar man vormen een belangrijke bijdrage aan de totstandkoming van dit boek.

De unieke foto van Nakamura en Nomura zittend voor de

rechtbank van de Temporaire Krijgsraad heb ik te danken aan de weduwe van de oud-rechter Diephuis (na naamsverandering: Deep-house) in Australië. Een andere voormalige rechter bij de Temporaire Krijgsraad, mr. Aad de Haas in Australië, verschaftte mij een dieper inzicht in de werkwijze van de Raad. Doddy Gootjes ben ik erkentelijk voor zijn informatie over Clara Wolff en Bieb Roukens.

Siem Berman verdient (helaas postuum) een woord van dank voor de openhartige wijze waarop hij met mij heeft gesproken over zijn liaison met Carla Wolff. Waarderende woorden zijn ook zeer op hun plaats voor mevrouw A. Ch. Schaub, die mij veel belangrijke gegevens verstrekke over haar vader, wijlen John Luyke Roskott. Zij was zo vriendelijk mij in contact te brengen met 'oom' Karel Bieger, die mijn inzicht in het leven van John Luyke Roskott heeft verbreed. Ook de hartelijkheid waarmee de helaas overleden Pim Colson en zijn vrouw mij ontvingen in hun huis in Stadskanaal dient niet onvermeld te blijven. De militair-historicus Jaap de Moor is mij altijd zeer behulpzaam geweest. Zijn enthousiasme voor het boek en zijn stimulerende e-mails verdienen het grootste compliment.

Aan wijlen Rob Smulders ben ik grote dank verschuldigd voor de vrijmoedige wijze waarop hij mij deelgenoot maakte van zijn ervaringen als adjudant van generaal Spoor.

Margie Meyer verstrekke mij belangrijke gegevens over de Chinese zakenman Thio Wie Soen, met wie haar vader na de oorlog zaken deed in Batavia. Alle medewerkers van de archiefdiensten in Nederland en Engeland, die met veel geduld hand- en span-diensten voor mij hebben verricht, verdienen grote waardering. Speciaal wil ik mijn erkentelijkheid uitspreken voor de heer H. van Bruggen, beheerder van het Centraal Archiefdepot van het ministerie van Defensie, voor wie geen moeite te veel was om mij aan de juiste stukken te helpen.

Ten slotte nog dank aan een aantal mensen die mij nuttige gegevens hebben verstrekt, maar die er de voorkeur aan hebben gegeven anoniem te blijven.

Noten, bijlagen en namen

Slechts als ik in de veronderstelling leefde dat de lezer de bron van bepaalde feiten wilde weten heb ik door middel van een voetnoot naar de bron verwezen. Naast noten komt de lezer af en toe in de tekst een (B: titel) tegen, die verwijst naar een van de bijlagen achterin dit boek. Deze bijlagen zijn bedoeld om bepaalde zaken nader uit te leggen. Soms ook als extra service aan de lezer. Het zou de leesbaarheid van het verhaal hebben geschaad als ik deze bijlagen in de tekst zelf zou hebben opgenomen.

Waar het niet noodzakelijk was heb ik namen weggelaten. Desondanks zijn er veel blijven staan. Daardoor zouden sommige lezers het spoor bijster kunnen raken. Ik heb dit trachten op te vangen door in het alfabetisch register niet alleen personen te vermelden, maar hierin ook een korte beschrijving van hen te geven.

Spelling en haakjes

Ten aanzien van de spelling van Indonesische geografische- en persoonsnamen heb ik lang getwijfeld. Aanvankelijk koos ik voor de moderne spelling, maar omdat veel Indische mensen nu eenmaal gewend zijn aan de oude spelling en omdat het verhaal zich afspeelt in de laat-koloniale tijd, heb ik uiteindelijk toch gekozen voor de oude spelling. Voor persoonsnamen handhaaf ik de spellingswijze die de betrokken persoon zelf wenst te gebruiken.

Ik gebruik twee soorten haakjes: gewone haakjes ( ) in de normale tekst, vierkante haakjes [ ] als er binnen een bestaande tekst of in een citaat verduidelijking nodig is.

Peter Schumacher
Amsterdam, voorjaar 2005

Noten

1. Merkwaardig genoeg weet niemand, daders noch getuigen, zich de datum precies te herinneren.
2. Zie RIOD-document no. 05939: *Beschouwingen over de algemene en financiële voorbereiding van de Indonesische onafhankelijkheidsbeweging door de Japanners*. De Amerikaanse historicus Benedict R. O'G. Anderson schrijft in zijn boek *Java in a Time of Revolution* (p. 66) dat dit document naar alle waarschijnlijkheid tijdens zijn detentie door Nakamura in het Engels is geschreven en vervolgens in het Nederlands is vertaald.
3. Aiko Kurasawa: 'Forced delivery of paddy and peasant uprisings in Indramayu, Indonesia', in: *The Developing Economies*, 1983, no. 21, p. 52-72. Bibliotheek Koninklijk Instituut voor de Tropen, Amsterdam.
4. Dit document werd geschreven door Prawoto Soernodilogo en bevindt zich onder de nummers 2220 en 5198 in het Dossier 'Algemene Secretarie' bij het Nationaal Archief in Den Haag.
5. De letterlijke, Engelse tekst van de ondervraging van Nakamura bevindt zich in het Dossier Brunsveld, dat onder beheer staat van prof. dr. Vincent Houben, hoofd van het Instituut voor Zuid-Oost-Aziatische Geschiedenis van de Humboldt Universiteit in Berlijn.
In de National Archives (het voormalige Public Record Office) in Kew, Londen, is niets over de activiteiten van de Field Security Service in Batavia, noch die van de Special Intelligence Branche in Singapore over het jaar 1946 bewaard gebleven.
6. *Backcloth*, Dirk Bogarde. Voor het eerst gepubliceerd in 1986 bij Vicking. Er bestaat ook een Pinguin-editie van.
7. De volledige verhoren van alle betrokkenen zijn te vinden in het Dossier Algemene Secretarie, doos 5274, op het Nationaal Archief in Den Haag.
8. Bericht in het Britse dagblad *The Times* van 23 augustus 1946.

9. Dit register bevindt zich in de National Archives, Kew, Londen.
10. Uit de verschillende verhoren en getuigenverklaringen, die allemaal van elkaar afwijken, is niet eenduidig vast te stellen met hoeveel koffers, trunks, manden en tassen Nakamura het pandhuis heeft verlaten. Ook de verschillende rechters laten het daarom in het midden.
11. *The Yamoto Dynasty*, Sterling en Peggy Seagrave, Broadway Book, New York, 1999.
Gold Warriors, zelfde auteurs. Twee cd's met documenten/films. Bowstrings Books, 2003.
12. De documenten over de juweleninzameling zijn te vinden in het Dossier Algemene Secretarie, doos 5274, Nationaal Archief, Den Haag.
13. Gegevens verstrekt door de Burgerlijke Stand van Den Haag naar aanleiding van Carla's overlijden in Indonesië.
14. Dossier Metropolitan Police, MEPO 3/2761, National Archives, Kew, Londen.
15. Dit verslag bevindt zich in het privé-archief van prof. Vincent Houben, Humboldt Universiteit, Berlijn en is nergens te vinden in de officiële Britse archieven.
16. Volledige naam bij auteur bekend.
17. Ontleend aan een bericht van de correspondent in Singapore van het Indische persbureau Aneta, 29 september 1948.
18. Korea was aan het begin van de twintigste eeuw een kolonie van Japan geworden. Het land werd zo veel mogelijk leeggehaald en de bevolking werd drastisch gejpanniseerd. De mensen moesten Japanse namen aannemen en honderdduizenden Koreanen werden als dwangarbeiders te werk gesteld, of opgeroepen om in het Japanse leger te dienen. Na de capitulatie realiseerden de meeste Koreanen zich dat ook zij nu van het Japanse juk bevrijd waren. Vandaar dat zij vanuit een eigen kamp (bij het Bataviase vliegveld Kemajoran) naar Korea wilden repatriëren.
19. De tekst van het vonnis is te vinden in het Indische archief van het RIOD, Amsterdam.
20. Aan Indonesië overgedragen stukken van het Dossier Algemene Secretarie, no. 461.
21. Interview met Siem Berman in Amsterdam, 2001.

22. De naam van de toenmalige Haagse vriendin van Carla is bij de auteur bekend. Zij wenst anoniem te blijven.
  23. Mededeling ontvangen via e-mail. Bron wenst anoniem te blijven.
  24. W. Rinzema-Admiraal in haar boek *JAVA, het laatste front*. Walburgers, 2000.
  25. Prof. Dr. S. L. van der Wal in *Officiële Bescheiden Betreffende de Nederlands-Indonesische Betrekkingen 1945-1950*, deel II, p. 572-580.
  26. Theodore Friend, *The Blue-Eyed Enemy, Japan against the West in Java and Luzon, 1942-1945*, p. 147-151, Princeton 1988.
  27. De verklaring van Sjahrir is op 5 november 1945 als vlugschrift verspreid. Hij werd in het Engels vertaald door de politieke afdeling van de Britse legerleiding en doorgestuurd naar het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken. Nu is de verklaring te vinden in de National Archives, Londen, document FO 371/4640.
  28. *Televisier*, 23 maart tot en met 6 juli 1963.
  29. Informatie verstrekt door dr. Joop de Jong, voormalig directeur Indonesië van het ministerie van Buitenlandse Zaken.
  30. Informatie afkomstig van Luyke Roskotts dochter, mevr. A. Ch. Schaub tijdens een gesprek met haar op 7 december 2001 in Den Haag.
  31. Kopieën van het verslag van de neef van Luyke Roskott over de strijd in Bandoeng en de brief die vijftien vertrouwelingen hem schreven zijn welwillend afgestaan door zijn dochter, mevrouw A. Ch. Schaub.
  32. Het letterlijke verhoor van Luyke Roskott is te vinden in Dossier Procureur-Generaal 2.10.17.73 Aernout/juwelen, Nationaal Archief, Den Haag.
  33. Idem.
  34. Gesprek met Pim Colson, 30 januari, Stadskanaal. Enkele maanden later stierf Colson.
  35. Rapport Commissie-Zaaijer en Bijlagen, Centraal Archieven Depot van het ministerie van Defensie in Rijswijk.
  36. Gesprek met mr. K. Bieger, 18 december 2001.
  37. Gesprekken Raymond Westerling en stukken uit zijn privé-archief, vanaf 1979, Amsterdam.
- Mededelingen van de voormalige Bandoengse politie-inspec-

teur Leo P. Krijger, *NRC Handelsblad* van 19 januari 1985, als vervolg op een artikel in *NRC Handelsblad* van 8 september 1984, Peter Schumacher.

- Nationaal Archief, Den Haag. Dossier procureur-generaal 2.10.17 no.73.
38. Gesprek met mr. K. Bieger op 18 december 2001 in Zeist.
  39. Enkele exemplaren van het BBM-orgaan zijn te vinden in de bibliotheek van het KITLV (Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde) in Leiden.
  40. Naast Indonesische burgers dienden er ook enkele duizenden Indonesische militairen in het KNIL. Naast Ambonezen, Menado-nezen en Timorezen bestonden er enkele Javaanse bataljons. Onder deze inheemse KNIL-troepen kwam de laatste maanden van 1949 veel desertie voor. Na de soevereiniteitsoverdracht, eind december 1949, gingen velen naar het Nationale Indonesische Leger, de TNI, en demobiliseerden veel militairen. Een deel van de Ambonese KNIL-militairen en hun gezinnen kwam in Nederland terecht. De Indonesische gesneuvelde KNIL-militairen liggen nog steeds begraven tussen de Nederlandse gevallen militairen op de Nederlandse erevelden op Java.
  41. Collectie archieven dekolonisatie Nederlands-Indië 1945-1950 (MvD/DNI) inventarisnummer 1483, Centraal Archieven Depot van het ministerie van Defensie, Rijswijk.
  42. Dossier procureur-generaal 2.10.17. no.73 Aernout/juwelen, Nationaal Archief, Den Haag.
  43. Officiële Bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950, deel XVIII, no. 289 (noot 2). Dr. L.G.M. Jaquet in zijn boek *Minister Stikker en de Souvereiniteitsoverdracht aan Indonesië*, hoofdstuk xx. Uitgeverij Martinus Nijhoff, Den Haag, 1992.
  44. Gesprek met R.M. Smulders eind 2003.
  45. Het gesprek van de auteur met ex-kolonel Van Lier, Nice 1979, is opgenomen in een artikel van Peter Schumacher in *NRC Handelsblad*. Dit artikel is in 1980 verschenen samen met twee artikelen over Indonesië in *NRC Handelsblad Kortschrift*, nr. 18, onder de titel 'Indonesië '45-'49, De dilemma's van generaal Spoor, de methodes van kapitein Westerling'.

46. Ex-ritmeester R. M. Smulders, *Stemmen uit het Veld*, 1988.
47. *NRC Handelsblad Kortschrift*, nr. 18, 1980.
48. Mans Spoor-Dijkema, *Achteraf kakelen de kippen*, De Bataafsche Leeuw, 2004.
De Telegraaf, 23 oktober 2004.
49. Gesprek met R. M. Smulders eind 2003.
50. Dr. L. G. M. Jaquet, *Minister Stikker en de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië*, Martinus Nijhoff, 1982.
51. De brief is afkomstig uit het Dossier-Van Roijen in het Nationaal Archief, Den Haag en wordt geciteerd in het boek van Arnout Molenaar: *Bakens Verzetten, topdiplomaat Van Roijen van schadebeperker tot conflictoplosser in de kwestie Indonesië (1945-1949)*, uitgegeven bij G. A. van Oorschoot, Amsterdam 200.
- De TNI is het nationale Indonesische leger en de UNCI is de United Nations Commission for Indonesia.
52. *NRC Handelsblad Kortschrift*, nr. 18, 1980.
53. Een kopie van de brief van kolonel Erkelens aan de weduwe Spoor werd welwillend afgestaan door Gerard de Boer.
54. Informatie ontvangen van de zoon van kolonel Erkelens.
55. R. Stevens, *Een (buiten)parlementaire lobby; het Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid 1946-1950*, 1996, p. 13.
56. L. de Jong, *Het koninkrijk, deel 12/2*, 1988, p. 1088.
57. Gesprek van de auteur met ex-kapitein Raymond Westerling, 1979.
58. G. Vaders, *Ijsbloemen en witte velden*, 1989, p. 345.
59. J. G. de Beurs, *Het laatste jaar van Nederlands-Indië*, 1987, p. 146.
60. Beëdigde verklaring 1e. lt. Anton Berg, bijlage B 9 van het rapport van de Commissie-Zaaijer, Centraal Archiefdepot, ministerie van Defensie, Rijswijk.
61. Archief Algemene Secretarie, doos 5274. Nationaal Archief, Den Haag.
62. Verschillende Indische perspublicaties.
63. Te vinden als een van de vele bijlagen bij de Nota-Van der Putten van de minister van Oorlog, mr. S. H. Visser, 1962, Nationaal Archief, Den Haag, dossiernummer 2.02.28.2726 tot en met 2729.
64. Bijlage Rapport-Zaaijer.
65. Bijlage Rapport Zaaijer.

66. *Trouw* 2 januari 1951; *Nieuwe Courant*, 7 februari 1951.
67. Een exemplaar van het gehele Rapport-Zaaijer, inclusief de bijlagen, bevindt zich onder meer in het Centraal Archief Depot (CAD) van het ministerie van Defensie, Rijswijk. De 'witte passages' zijn pas tien jaar later vrijgegeven voor publicatie.
68. Dit schrijft Van der Putten in zijn memorandum aan de minister van Defensie S. H. Visser, op 23 november 1961.
69. De briefwisseling tussen minister Staf en mr. Zaaijer is te vinden in de bijlagen (nummers 21 en 22) van de Nota over de kwestie Van der Putten die Stafs opvolger, minister Visser, in mei 1962 aan de Tweede Kamer heeft gezonden. Nationaal Archief: 2.02.28.2726 tot en met 2.02.28.2729.
70. Verhoor majoor F. A. A. Maurenbrecher voor de Commissie-Zaaijer, CAD.
71. De artikelen van Dirk Hendrikse in *Trouw* zijn verschenen op: 23, 26 en 29 september 1950; 3, 5, 7, 12, 20 en 23 oktober 1950; 2 november 1950; 29 januari 1951; 5 en 17 februari 1951 en 9 maart 1951.
72. Verhoor van mr. Felderhof, bijvoegsel bij Rapport-Zaaijer, Centraal Archief Depot (CAD) van het ministerie van Defensie, Rijswijk.
73. Verhoor van Van Leijen, bijvoegsel bij Rapport-Zaaijer, CAD, Rijswijk.
74. Verzoekschrift van Van Leijen aan de Commissie Garantiewet Burgerlijk Overheidspersoneel Indonesië, bijvoegsel bij zijn verhoor van het Rapport-Zaaijer, CAD, Rijswijk.
75. Verhoor van Verkaik in Rapport-Zaaijer, CAD, Rijswijk.
76. Idem.
77. *Trouw*, 9 maart 1951.
78. Bijvoegsel bij beëdigde verklaring van Berg in Rapport-Zaaijer, CAD, Rijswijk.
79. Verhoor van G., bijvoegsel bij Rapport-Zaaijer, CAD, Rijswijk.
80. Collectieve archieven van de Kolonisatie Nederlands-Indië 1945-1950 (MvD/DNI), inventarisnummer 1483, CAD, Rijswijk.
81. Verschillende berichten in de Indische pers, 1949.
82. *Het Vaderland*, 30 september 1954.
83. Informatie afkomstig van mevr. Ch. A. Schaub, dochter van Luyke Roskott.

84. De volledige door Van der Putten ondertekende verklaring en de rapporten van de betreffende ambtenaren zijn te vinden in de bijlagen (nrs 111 en 112) van de Nota die de minister over de zaak-Van der Putten in mei 1962 aan de Kamer aanbod. Nationaal Archief: 2.02.28.2726 tot en met 2.02.28.2729.
85. Enkele exemplaren van het memorandum van de ambtenaar Frans van der Putten, zoals hij het Visser heeft gestuurd, met alle namen, zijn in particulier bezit gebleven van journalisten die hij het heeft toegezonden. Een van hen was Ad Sligting, parlementair redacteur en defensiespecialist van *Het Parool*.
86. Interview met John Luyke Roskott in *Het Parool* van 13 december 1961.
87. De andere zes leden waren: J. Blom (PvdA), mr. K.T.M. van Rijckevorsel (KVP), H.M. Franssen (PvdA), dr. I.A. Diepenhorst (ARP), dr. J. Meulink (ARP), en dr. C. Berkhouwer (VVD).
88. De Nota van minister Visser en het rapport van de Commissie-Van Doorn over de kwestie-Van der Putten zijn te vinden als bijlagen bij de Handelingen van de Tweede Kamer, respectievelijk in de zittingsperiode 1961-'62 en 1962-'63, beide onder het nummer 6624.
89. *Trouw*, 14 maart 1963.
90. Citaat uit het verslag dat de dochter van Aernout, mevrouw Alice J.M. Green-Aernout, heeft gemaakt van een gesprek van de auteur met de weduwe van Aernout, zijn broer en zijn dochter op 1 december 1984 in Laren (Noord-Holland).
91. De mislukking van het Nederlandse Indonesië-beleid heeft alles te maken met de politieke voorwaarden waaronder de toenmalige Nederlandse regering en het parlement Indonesië onafhankelijkheid schonk: de opgedrongen federale opzet, de Nederlands-Indonesische Unie en vooral de handhaving van Nederlands bewind in Nieuw-Guinea. Zonder deze voorwaarden was het echter onmogelijk geweest een tweederde meerderheid te bereiken in beide Kamers van het Nederlandse parlement voor een noodzakelijke grondwetswijziging.
92. Spoor en Kroese dienden tijdens de Japanse bezetting van Nederlands-Indië allebei in Australië.

Literatuurlijst

Boeken

- Anderson, Benedict R. O'G., *Java in a Time of Revolution*, 1972.
- Beus, J.G. de, *Het laatste jaar van Nederlands-Indië*, 1987.
- Bogarde, Dirk, *Backcloth (memoires)*, 1986.
- Brugmans, I.J., *Nederlands-Indië onder Japanse bezetting, 1942-1945*, 1960.
- Cats, R.C. en Berg, H.N.J. van den, *Logistiek onder de tropenzon*, 2003.
- Delden, Mary van, *Bersiap in Bandoeng*, 1989.
- Duzee, Lucien, *De Schorpioen*. Gebaseerd op de gelijknamige film uit 1984.
- Friend, Theodore, *The Blue-Eyed Enemy, Japan against the West in Java and Luzon, 1942-1945*, 1988.
- Groot, L.F. de, *Berechting Japanse Oorlogsmisdadigers in Nederlands-Indië, 1946-1949*, 1990.
- Jaquet, dr. L.G.M., *Minister Stikker en de Souvereiniteitsoverdracht*, 1992.
- Jong, dr. L. de, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*.
- Kurasawa, Aiko, 'Forced delivery of paddy and peasant uprisings in Indramayu, Indonesia', in *The Developing Economies*, 1983, no. 21.
- McMillan, Richard O.S., *The British Occupation in Indonesia: 1945-1946*, 2002 (proefschrift).
- Mevius, Johan, *Catalogue of paper money of the v.o.c., Netherlands East Indies and Indonesia, from 1782 to 1981*, 1981.
- Nishihara, Masashi, *The Japanese and Sukarno's Indonesia*, 1975.
- Rinzema-Admiraal, W., *JAVA, het laatste front*, 2000.
- Seagrave, Sterling en Peggy, *The Yamoto Dynasty*, 1999.
- Gold Warriors, plus twee cd's met documenten/films. 2003.
- Smulders, R.M., *Een stem uit het veld*, 1988.
- Spoor-Dijkeman, Mans, *Achteraf kakelen de kippen*, 2004.

Stevens, R., *Een (buiten)parlementaire lobby; het Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid 1946-1950*, 1996.
 Teeuw, A., *Indonesisch-Nederlands Woordenboek*, 1990.
 Vaders, Ger, *Ijsbloemen en witte velden*, 1989.
 Wal, prof. dr. S.L. van der, *Officiële Bescheiden Betreffende de Nederlands-Indonesische Betrekkingen 1945-1950*, deel XIII, 1993.

Periodieken

AD Magazine
American Mercury
Checkpoint
Kortschrift NRC Handelsblad
De Leidsche Post
Moesson
Orgaan BMM
Televizier
The Sphere (Londen)

Dagbladen

Algemeen Dagblad
de Volkskrant
Het Parool
Het Vrije Volk
NRC Handelsblad
Trouw
De Telegraaf
Het Binnenhof
Het Vaderland
The Times (Londen)
Bataviaasch Nieuwsblad (Batavia)
Nieuwsblad voor Indonesië (Djakarta)
De Waarheid
Nieuwe Courant (Soerabaja)

Het Dagblad (Batavia)
De Nieuwsgier (Batavia)
De Indische Courant (Amsterdam/Batavia)

Archieven

Nationaal Archief/Algemeen Rijksarchief (Den Haag)
 Bibliotheek Koninklijk Instituut voor de Tropen (Amsterdam)
 Nederland Instituut voor Oorlogsdocumentatie (Amsterdam)
 Centraal Archiefdepot van het ministerie van Defensie
 (Rijswijk)
 Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (Amsterdam)
 National Archives/Public Record Office (Kew, Londen)
 Nakamura Papers/Dossier Brunsveld (Berlijn)
 Arsip Nasional (Jakarta)
 National Army Museum (Londen)
 Koninklijke Bibliotheek (Den Haag)
 Universiteits Bibliotheek (Amsterdam)
 Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (Leiden)
 Archief ministerie van Buitenlandse Zaken (Den Haag)
 Keesing's Historisch Archief (Amsterdam)

Relevante internetsites

De hierboven vermelde archieven zijn bijna allemaal ook te vinden via:

www.google.com

Parlement & Politiek (in Nederland):

www.parlement.com

Film

De Schorpioen, een film van Ben Verbong, over wapensmokkel in Indonesië, met onder meer Peter Tuinman, Monique van de Ven, Huub Stapel, 1984.